

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

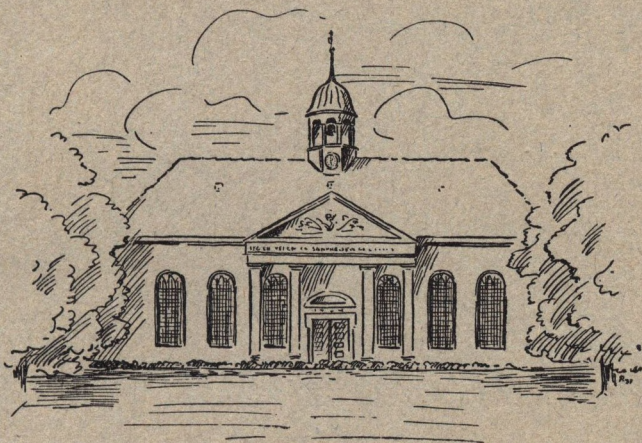
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VICTOR KROHN

KASTELSKIRKEN OG DENS MENIGHED

I TIDSRUMMET 1664–1936

SCHULTZ FORLAG

**KASTELSKIRKEN
OG DENS MENIGHED
I TIDSRUMMET 1664—1936**

KASTELSKIRKEN OG DENS MENIGHED

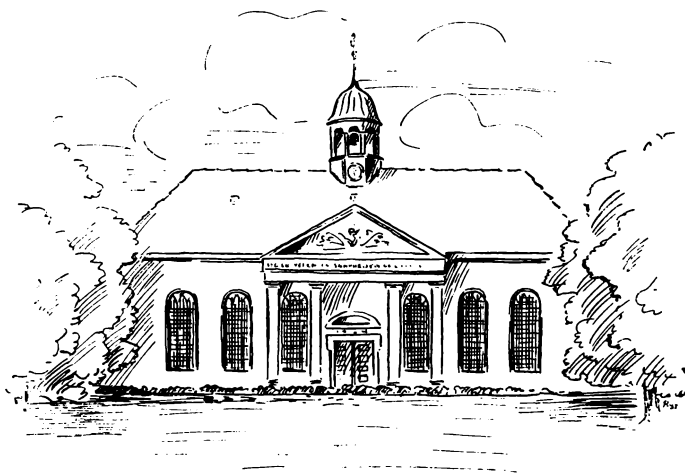
I TIDSRUMMET 1664—1936

EN HISTORISK STUDIE

AF

VICTOR KROHN

FHV. OVERSERGENT VED I. REGIMENT

KØBENHAVN

J. H. SCHULTZ FORLAG

1937

Dette Arbejde er tilegnet Mindet om min Fader

Pastor JOHAN THEODOR SOPHUS KROHN
Sognepræst i Nykirke (Slesvig)

f. 20/7 1823 — d. 4/1 1865.

TRYKFEJLSLISTE

- S. 12 L. 4 f. o.: d ri læs: deri
- 36 - 15 f. n.: Barak ke) læs: Barakke 1)
- 66 - 14 f. o.: kamberedt læs: kampberedt
- 67 - 21 f. o.: ; læs: ŷ
- 70 - 8 f. n.: Ordet: blev udgaar
- 140 - 6 f. o.: sträks læs: straks

FORORD

Uagtet jeg siden 1904 har beskæftiget mig med Kuppet Frederikshavns Historie og har skrevet ca. 30 Afhandlinger og to Bøger om dette Emne, har jeg dog ikke hidtil vovet mig i Lag med Kuppelskirken Historie; thi selv om Kirken og det til denne knyttede Personale i og for sig ikke som historisk Objekt frembyder uoverkommelige Vanskeligheder, er Forholdene for denne Kirke dog saa ejendommelige, at der næsten ikke findes det Emne indenfor — delvis ogsaa udenfor — Kuppellets Omraade, uden at det direkte eller indirekte griber ind i dens Historie; som Eksempler skal nævnes saa heterogene Sager som Marketenderne, Færdselen paa Fæstningsværkerne, Statsfangerne, Slaverne, Det kgl. Teater, Fattiggassen, Skolerne for Soldaterbørn, Asyllet o. s. v., og det er alle disse Forhold, der paa den ene Side gør det vanskeligt at skrive denne Kirkes Historie, medens de paa den anden Side til Trods for Kirkens saavel ydre som indre Beskedenhed i Forhold til Byens andre monumentale og pragtfulde Kirker, til Gengæld giver denne Kirkes Historie et kulturhistorisk Særpræg, der formentlig vil gøre den væsensforskellig fra mange andre Kirkers.

Til Hjælp ved Trykningen og Udgivelsen har jeg haft den Glæde at modtage Tilskud fra Krigsministeriet, fra 1. Regiments Soldaterforening, fra Det Classenske Fideikommis og af Midler, hvorover Kirkens Sognepræst, Pastor Svend Rehling raader.

Ligesom jeg herved udtaler min varmeste Tak for denne pekuniære Støtte, finder jeg Anledning til samtidig at takke de mange, der med Raad og Daad har staaet mig bi; specielt retter jeg min Tak til Chefen for 1. Regiment, Oberst V. Tretow-Loof og til min gamle Skolekammerat, Provst M. F. Høfler, der som Søn af en af Kuppellets Underofficerer har været stærkt interesseret i Sagen.

København, den 20. Juli 1937.

Victor Krohn.

KASTELSKIRKEN OG DENS MENIGHED I TIDSRUMMET 1664—1936.

En historisk Studie.

I. Den ældste Kirke fra 1664—1704.

I ingen af de 5 med *Generalmajor Heinrich Ruse* — Kastelets Bygmester — oprettede Kontrakter vedrørende Opførelsen af Kastelet Frederikshavn tales der om nogen til Kirke indrettet Bygning, og selv paa den af Ruse i December 1666 udfærdigede Grundplan over Kastelet findes Stedet — den nordlige Ende af 2. Stokbarakke (*Artilleristok*) — hvor der var Kirke indtil 1704 angivet som »Commandanten Huys«, medens den sydlige Ende af 5. Stokbarakke (*Generalstok*), hvor Kastelets Kommandanter efter al Sandsynlighed har boet, indtil den nuværende *Kommandantbolig* blev taget i Besiddelse i 1725, er angivet som »Officers Huys«. Det første af disse »Huse« synes efter Planen at dømme at have været en Ubetydelighed bredere end den øvrige Del af Stokken, men iøvrigt sammenbygget med denne. Uagtet denne Plan er 2 Aar yngre end Kastelets Overtagelse, skal man dog ikke i altfor høj Grad stole paa den, eftersom det paatænkte men aldrig opførte *Slot* paa den nuværende Kirkes Plads ogsaa findes indlagt paa den¹⁾. Selv paa Resens Atlas fra 1674, der er endnu mere fantastisk, eftersom Slottet her ses opført i sin fulde Størrelse med 5 med Spir forsynede Taarne, er den nordlige Ende af *Artilleristok* ligeledes betegnet som Kommandantens Hus, uagtet der ikke kan være den fjerneste Tvivl om, at Kirken paa dette Tidspunkt forlængst maa have haft sin Plads her. Gaar man endnu et Skridt videre frem

¹⁾ I Kobberstiksamlingen i Statens Museum for Kunst findes under LXXVII Nr. 93—100 nogle Tegninger af det paatænkte Slot i Kastelet.

i Tiden, findes der et Grundrids af 20. April 1686 (Ingk. hist. Korts. II. 1. 1.); det har ingen Betegnelser for de enkelte Bygningers Anvendelse, men den nordlige Ende af Artilleristok er mærket med en dybere sort Farve end den øvrige Del af Stokken og — ligesom paa Ruse's Tegning — af en lidt større Bredde.

Vender man sig derefter til, hvad der er *skrevet* om den Del af Kastellet, hvorom her er Tale, skal først nævnes, at Dr. O. Nielsen i Københavns Historie og Beskrivelse V. 13 fortæller, at »Kommandanthuset var den forhenværende Toldbod, der var nedrevet og genopbygget i Kastellet, hvor Ruse, saalænge Arbejdet stod paa, havde Tilladelse til at bruge det til Bryggers og Bagere«. Bortset fra, at det ser mærkeligt ud at benytte en ældre, nedrevet og atter genopført Bygning, som er blevet anvendt som Bryggeri og Bageri til Bolig for Fæstningens øverste Chef, synes Ordene at staa i Modstrid med Kontrakten af 3. April 1663 (Jahn: Henrik Ruse. Milit. Repert. II. 5. 357), hvor der er Tale om »En Kommandantbolig, beregnet til 2,700 Rdl.«, en noget høj Betaling for en Bygning, der har været saa gammel, at den, som det senere vil ses, var faldefærdig allerede efter 30 Aars Forløb. Først hos Carl Bruun hører man Tale om en Kirke. I sin København II. 176 og i Collectanea I. 342 (den sidste i Stadsarkivet) anfører han, at Kastellets første Kirke, ligesom iøvrigt flere andre af Kastellets Bygninger, er blevet opført af Materialerne fra Skt. Annæ Rotunda, som Ruse havde købt allerede i 1662. Hvor han det første Sted taler om, hvad der blev opført i Kastellet i 1663 og følgende Aar, slutter han med: »samt endelig i den nordre Ende af den saakaldte *Artilleristok*, hvor nu *Præsteboligen* er, en lille Kirke, som benyttedes indtil den nuværende Kirke indviedes i 1706«.1)

At der virkelig tidligt har været en Kirke i Kastellet, bekræftes paa forskellig Vis. I en Skrivelse fra Kongen til *Fr. Ahlefeldt* (Køb. Dipl. VI. 401), dateret 29. August 1664, alt-saa ca. 2 Maaneder før de første Afdelingers Indrykning, tilholdes Sognepræsterne hver Lørdag at opgive Antallet paa alle, »som ugen igiennem af sygdom eller anden tilfald dør af garnisonen i Castellet were sig mand- eller

1) 1706 er naturligvis en Trykfejl for 1704.

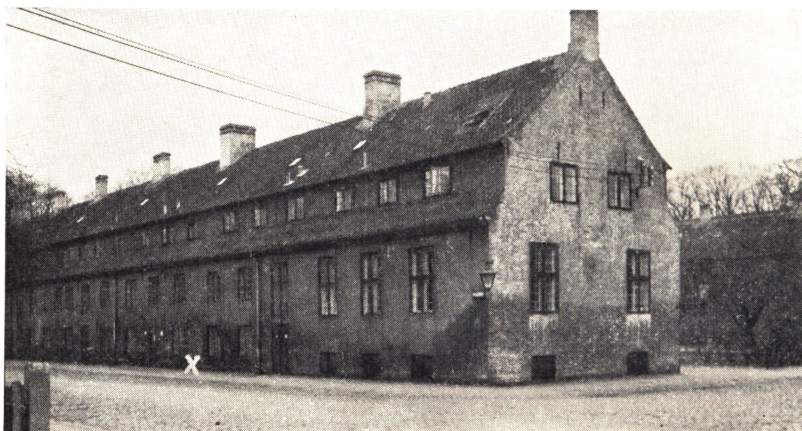
quindfolck, saavell som oc huor mange børn iblandt garnisonen huer uge worder fød, were sig pige- eller drengebørn«. I December s. A. hedder det (Køb. Dipl. III. 623), at Garnisonspræsterne i Kastellet stilles under Bremerholms Sognepræsters Forum. Fremdeles tales der i 1665 om, at Garnisonspræsterne i Kastellet fik et Vederlag for hver Person, saaledes at dette Vederlags Størrelse for Officerernes Vedkommende blev afpasset efter de forskellige Grader og afdraget i Lønningen, medens det for Underklassernes Vedkommende blev betalt af Staten. (Vaupell: Dansk-norske Hærs Hist. II. 532).

Det synes efter dette at være udenfor al Tvivl, at Kastellet allerede fra sine allerførste Dage har været i Besiddelse af en Bygning, der er blevet anvendt som Kirke, samt at denne Bygning maa søges der, hvor Kastellets *Præstebolig* nu er. Senere Generationer har villet se et Bevis herfor i de for denne Bolig ejendommelige høje Vinduer, hvis Lige ej heller findes nogetsomhelst andet Sted i Kastellets ældre Bygninger; men dette har, som det senere vil ses, intet paa sig, uden at det dog har været muligt at faa fastslaet Tidspunktet for disse Vinduers Anbringelse.

Der rejser sig nu det Spørgsmaal, om O. Nielsen har Ret, naar han mener, at det var »den forhenværende Toldbod«, der blev rejst her som *en fra den øvrige Del af Stokken isoleret Bygning*, eller om C. Bruun har truffet det rigtige, naar han skriver, at Kirken var i »den nordre Ende af den saakaldte Artilleristok«.

Det er faldet i vor Tids Lod at faa dette Spørgsmaal besvaret. Enhver, der nøje iagttager den paagældende Del af *Artilleristokken*, et Navn den iøvrigt først officielt kom til at bære i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, vil straks lægge Mærke til, at Gesimsen paa begge Sider af Stokken i en Afstand af ca. 19 m fra den nordlige Gavl, pludselig skifter Profil, idet Stokkens oprindelige Gesims her bøjer vinkelret ind i Muren, medens den nordlige Del af Stokken har en anden og tarveligere profileret Gesims.

Uagtet det vil blive et Indgreb i det næste Afsnit af Kirken Historie, vil det dog være nødvendigt allerede her at fremdrage, at der i Kobenhavns Kommandantskabsarkiv (Hærens Arkiv) under »Varia« findes en Pakke »Fæstnings-

Kastelskirkens Præstebolig, paa hvis Plads Kastelskirken laa fra 1664—1704.

papirer«, der indeholder en Del Byggeprojekter fra Kastellet fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede og mellem disse et for Aaret 1705, altsaa Aaret efter at den nuværende Kirke var blevet taget i Brug. Det hedder d-ri: »Paa det Sted, hvor den gamle Kirke stod, er det nødvendigt at opføre en ny Barakke af Højde og Bredde ligesom den øvrige Barakke og indrettet saaledes, at en Præst og andre Kirkebetjente der kan have Bolig«. Dette Projekt blev til Virkelighed, og Udførelsen kostede 2,650 Rdl. Det fremgaar heraf med al ønskelig Tydelighed, at *Præsteboligen* ikke er i den gamle Kirke, men er blevet opført, *hvor denne oprindelig stod*; der er derfor heller ingen Tvivl om, at den ældste Kirke har været en fra den øvrige Del af Artilleristokken isoleret Bygning, hvad der yderligere bekræftes ved, at der fra Tiden før 1704 og helt ned til Overgangen til det 19. Aarhundrede tales om en »Kantorens Gang«, som — naar Hensyn tages til at Kantoren, der paa den Tid samtidig var Skolemester og havde saavel sin Bolig som Skolestuen her — maa have været en lille Smøge, der har dannet Skellet mellem Kirken og Stokken.

Endnu manglede dog det korporlige Bevis; men ogsaa dette blev fremdraget i Foraaret 1926, hvor *Arkitekt Th. Horsted* ved 1. Bygningsdistrikt foretog en Opmaaling, hvorved det konstateredes, at *Artilleristokkens* oprindelige nordlige Gavlfandttes akkurat der, hvor Gesimsen skiftede Profil,

idet denne Skillemur har nøjagtig samme Tykkelse — 44 cm eller Længden af to Flensborgersten — som alle de øvrige Gavle i Stokkene. Undersøger man fremdeles den nuværende nordlige Gavl, vil det ses, at denne ikke alene i Murskiftet adskiller sig fra samtlige andre Gavle, men at den og store Dele særlig af Stokkens vestre Side er opført af røde »Munkesten« fornedet, suppleret med Flensborgersten foroven, ligesom ogsaa Murværket i den under en Del af Bygningen værende Kælder væsentlig bestaar af Munkesten, saaledes at man ved Nyopførelsen har anvendt det brugelige Materiale fra den nedrevne Bygning. At disse gamle røde Sten stammer fra Skt. Annæ Rotunda, er der næppe Tvivl om.

Oplysningerne om denne Kastellets ældste Kirke er faa eller ingen. Det eneste positive man hører om den er det stadig gentagne, at den i Tiden omkring 1703 var saa faldefærdig, at det blev anset for livsfarligt at opholde sig i den, og det er da ogsaa betegnende, at de faa Oplysninger hovedsagelig drejer sig om Reparationer, bl. a. blev der i 1677 lagt nyt Gulv og forfærdiget Trælemme til 7 af dens Vinduesaabninger. Fra den Besigtigelse der fandt Sted ved Kastellets Overtagelse vides det, at omtrent Halvdelen af Stokkens Vinduesaabninger kun var lukket med Trælemme i Stedet for med de kostbarere Glasvinduer, og det falder derfor ganske naturligt, at Kirken kun har haft Trælemme, der, for at skaffe Lys, har maattet staa aabne under Gudstjenesten.

Hvor Kirkens Indgang har været, vides ikke, men Sandsynligheden taler for, at den har været i den nordlige Gavl ud imod Alarmpladsen. Der høres intet om Klokke eller Urværk, men det vil fremgaa af det følgende Afsnit, at Kirken antagelig har været forsynet med begge Dele.

Da der ikke har været Lejlighed til at efterspore Munkestensfundamentet til Kirkens sydlige Gavl, har man desværre ikke været i Stand til at faa konstateret Længden af Kirken eller Bredden af »Kantorens Gang«; det er kun Gisninger, naar den sidste anslaaes til ca. 2 m og Kirkens udvendige Længdemaal til 17 m.

Endnu ringere er Kendskabet til Kirkens Indre; det vides kun, at der ikke har været hverken Orgel eller Alter; Altergangen foregik i Holmens Kirke. Derimod maa der i hvert Fald have været en Døbefont fra 1687, eftersom der fra dette

Aar og indtil 1703 findes Opgørelse over det aarlige Antal af døbte Børn (Hist. Tidsskr. 3. V. 521. ff.), hvoraf det fremgaar, at der i disse 17 Aar gennemsnitlig er døbt ca. 24 Børn pr. Aar.

Præstegerningen blev besørget af de tyske Sognekapellaner ved Garnisonskirken (Wiberg: Alm. dansk Præstehist.); men naar det sammesteds hedder, at de synes at have haft Bolig i Kastellet, er dette ikke rigtigt, i hvert Tilfælde ikke i denne Periode; thi i en Oversigt fra 1672 over Kastellets Beboere, omtales der ingen Præst. Hverken i denne eller den følgende Periode kender man Navnene paa nogle af disse tyske Kapellaner; Forholdet har sikkert været dette, at de skiftedes til at forrette Præstegerningen derude. Denne Gerning har næppe altid været lige behagelig; Kirkeritualet af 25. Juli 1685 (Schou: Forord. I. 496) indeholdt ikke alene meget detaillerede Bestemmelser om, hvorledes de skulde forholde sig, naar de blev kaldt til nogen, »som holdes for at være besat eller i anden Maade plages af Dievelen«, men tillige om deres Forhold ved Tidens talrige barbariske Henrettelser, hvor de skulde møde betimelig hos den dødsdømte for at trøste ham, berede ham til Døden, og hvis han viste »Frygt eller Banghed«, give ham Vin at drikke, men dog se til, at han ikke drak for meget og saaledes besværede sit Hjerte med Drukken-skab. Paa Retterstedet maatte Præsten ikke forlade Synderen, før han var død, selv om han skulde brydes paa sine Lemmer.

Den 25. August 1688 nævnes for første Gang en *Skolemester* (Generalst.: Den store nordiske Krigs Hist. I. 95); han bor i Kastellet og afgiver saaledes alene ved at nævnes et indirekte Bevis for, at Præsten ikke boede der, da denne selvfølgelig ellers vilde have været nævnt i denne Forbindelse.

Al *Kirkegang* var paa hin Tid tvungen, og der skulde hengaa næsten to Aarhundreder, før dette Forhold ophørte i 1860. I Chr. IV's Artikel-Brev og Krigs-Rets-Instruktion af 9. Marts 1683 foreskrives bl. a., at alt Krigsfolket omhyggelig skal være tilstede, naar Gudstjeneste forrettes, saaledes som den af Kongen ved Arméen eller Garnisonen er anordnet: hvis saadant ej sker, skal de 1. Gang af Præsten paamindes, 2. Gang, naar det Kaptajnen eller Obersten er tilkendegivet, skal de, dersom det er en Gemen, straffes med Halsjernet, er det en Underofficer, miste $\frac{1}{2}$ Maanedes, men en Over-

officer 2 Maaneders Sold. I Fæstninger maatte der ikke pokuleres eller trakteres paa Søn- og Festdage under Prædikenen; Overtrædelse heraf straffedes for Officerer med 1—1½ Maanedes Sold. Underofficerer med Pælen og de Gemene med Træhesten. Alle *kirkelige Handlinger* foregik paa Tysk, der lige indtil 1772 blev anvendt som Kommandosprog; fandtes der endelig nogle, der ikke forstod Tysk, var dette ingen Hindring for dem i at være tilstede under Gudstjenesten, ligesom man ej heller tog Hensyn til de forskellige Religioner; det gjaldt kun om at faa saa mange som mulig med ved Kirkeparaden, og Underofficererne skulde sørge for, at »die Leute compress an einander gestellet werden«. De her anførte Bestemmelser om den tvungne Kirkegang, Sproget og Religionen gjaldt dog selvfølgelig for Hæren i sin Helhed og ikke specielt for Kastellet.

Saaledes som Livet levedes mellem de i Kastellet til enhver Tid indkvarterede hvervede Soldater, mærkede man ikke stort til, at den strenge *Kirketugt* virkede paa Sindene efter sin Hensigt; snarere tør man vel sige: tværtimod; Tiden var raa i sig selv, og de hvervede Soldater, der ikke kendte andet Fædreland end det, der bød paa den højeste Hververløn, var oftest forraaede gennem et langt og uregelmæssigt Soldaterliv; Kastellets gamle Justitsprotokoller bærer talrige Vidnesbyrd om dette tøjlesløse Forhold, der stod i en skærende Modsætning til Begrebet: Gudsfrygt; ikke saaledes at forstaa, at denne ikke var tilstede; men den følte mere som en ydre tynd Skal, under hvilken de menneskelige Lidenskaber udfoldede sig i hele deres Ubændighed. Her skal kun nævnes nogle faa vilkaarligt valgte Eksempler, der dog tangerer Forholdet til Kirken. En Mand bliver opfordret af sin Løjtnant til at gaa til Herrens Bord; men han svarer, at han hellere vil drikke en Pot Øl med Gud, for han var hans gode Ven. En Korporal har ikke været i sit Kvarter om Natten og har forsømt Gudstjenesten; han slipper med daglig i 3 Dage at staa ved Pælen, og efter en Strid i Markenderiet mellem to Underofficerer, enes man med koldt Blod om at mødes i »Rondelen bag Provianthuset« (Prinsens Bastion) for at duellere, naar de havde ført deres Mandskab til Kirke. (Kast. Justitsprotokoller 1692—93).

Selv mellem *Garnisonspræsterne* indbyrdes forefaldt der

Stridigheder, der dog ikke gik paa Livet løs, men skyldtes Pengespørgsmaal, naar man greb ind i hinandens Rettigheder med Hensyn til Udførelsen af kirkelige Handlinger som Vielse, Barnedaab eller Begravelser, og i Aaret 1700 maatte der endog nedsættes en Kommission, bestaaende af 4 theologiske Doctores for at ordne disse indbyrdes Forhold (Køb. Dipl. III. 587). Resultatet forelaa den 31. Marts 1703 (Køb. Dipl. VII. 701); men allerede den 15. Maj s. A. dukkede Modsætningsforholdene op paany (Køb. Dipl. VII. 704).

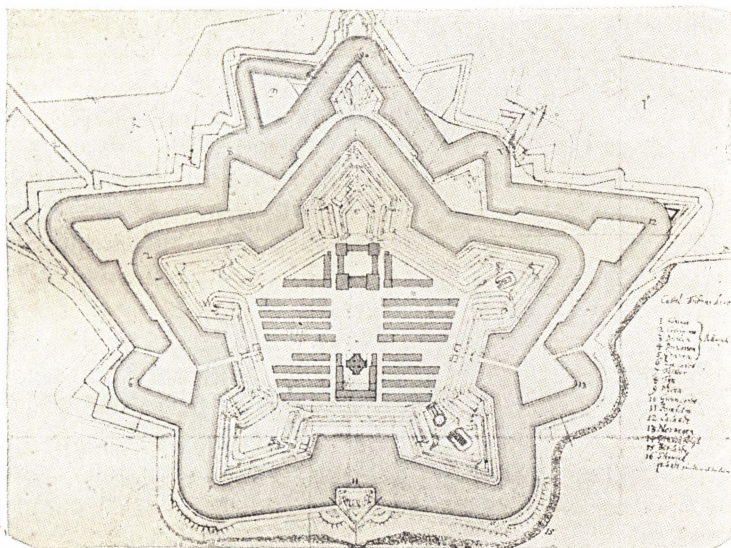
Allerede i denne Periode hører man Eksempler paa det mærkelige og utiltalende pekuniære Mellemværende, der fandt Sted mellem Kirken og Kastellet's fire *Marketendere*. Uagtet det var forbudt Officerer og Underofficerer at være Marketendere, træffes der dog i 1693 en Major Hubert som saadan; han havde imidlertid en Tjenestepige til Hjælp ved Driften, og da der i dette Marketenteri opstod Slagsmaal mellem en Sergent og en Gemen, hvilke selvfølgelig begge blev straffede, blev Pigen samtidig dømt til at betale en Mulkt af 10 Rdl. til Kirken; men da hun ikke formaaede at udrede Beløbet, blev hendes Straf konverteret til, at hun skulde staa 2 Timer daglig i 3 Dage i Gabestokken, der sammen med de mange andre Strafferedskaber som Pælen, Træhesten m. fl. fandtes ved Kastellet's daværende eneste Brønd i den østlige Ende af Kirkepladsen. Andre Bøder lød paa 2, 4 eller 6 Rdl., og alle tilflød de som noget ganske naturligt Kirken, d. v. s., at de, som det senere vil vise sig, i Virkeligheden udgjorde en Del af Præstens og Kirkebetjentenes Indtægter.

II. Den nye Kirke fra 1704—1711.

Naar der skal skrives om de Forhandlinger, der gik forud for den *nye Kirkes* Opførelse og om selve Opførelsen, kan man ikke komme udenom fhv. Adjunkt Fr. Weilbach's Afhandling: »Kirken og Kommandantboligen« (Hist. Medd. om Køb. 4. II. 249—263), og det er da ogsaa denne Afhandling, der i Hovedsagen danner Grundlaget for en Del af det følgende.

Allerede den 31. Marts 1701 havde de første Klager lydt over den ældste Kirke, idet det i en Indstilling fra Land-

etatens Generalkommissariat hedder: »Meldes om Kirken i Castellet, der skall være meget brüstfældig, at hvis samme blef nedtagen og af Ny igien Grund Muuret Opbygt, den vilde koste 3,000 Rdl.« Kongen resolverede dog den 12. April s. A., at »derpaa ville vi Os nærmere allernaadigst betenke«, og først den 15. April Aaret efter blev der bevilget Penge bl. a. til Opførelsen af Kirken i Kastellet; men Forud-

Plan af Kastellet. Chr. V's Tid (?) Det kgl. Bibliothek.
(Kliché fra Hist. Medd. om Kbhvn.)

sætningen var paa dette Tidspunkt, at den skulde have ligget paa samme Sted som den ældre Kirke.

Oprindelig havde det jo været Meningen at opføre et *Slot* udfor Kongens Bastion mellem de to Magasinbygninger, og Kirken skulde i saa Tilfælde have ligget som en Korskirke med Kuppel paa det Sted, hvor Kommandantboligen kom til at ligge i 1725 (Kgl. Bibl. Nye Saml. 717 Fol.). Ingen af disse Planer blev imidlertid realiseret, idet det endeligt blev besluttet at lægge den nye Kirke, hvor Slottet skulde have ligget.

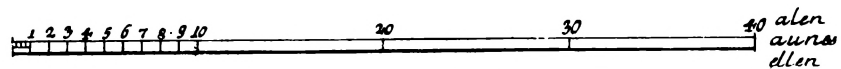
Den 9. Juli 1703 blev *Grundstenen* nedlagt til »en ny saakaldt Slotskirkes Opbyggelse udi Frederikshavn, til hvilken

Slotskirke Fr. III for 40 Aar tilforn har ladet lægge Grundvolden«. (Bircherods Dagbøger 425 og Trap: Danmark I. 69). Derefter paabegyndtes Opførelsen af den rektangulære Kirkebygning under den italienske Muremester Domenico Pelli, der ogsaa havde haft Garnisons Kirke i Entreprice; Fr. Weilbach betegner dens Facade med den store trekantede Fronton som typisk for den saakaldte hollandske Barokstil.

Med Hensyn til Kirkens Navn er der lidt Uoverensstemmelse, idet det ofte varieres; der bør dog formentlig peges paa, at Kongen selv i en Skrivelse af 18. November 1704 til Biskop, Dr. theol. Henrik Bornemann (Køb. Dipl. VII. 732) angaaende dens forestaaende Indvielse, kalder den: »Garnisons Kirken udi vores citadel Friderichshavn«, medens den saavel hos Fr. Thaarup som i Thuras: »Hafnia hodierna« 309, Pontoppidan: »Danske Atlas« II. 172 og i Nyerup: »Københavns Beskrivelse« 553 omtales som »Frederikshavns Slotskirke«, hvad der kan pege i Retning af, at man endnu ikke helt havde opgivet Tanken om Opførelsen af et Slot.

Kirken havde sit lille Klokkespil samt to spidsgavlede Vinduer paa Taget. Fr. Weilbach mener, at den oprindelig maa have haft Vinduer ogsaa ind imod Volden, idet han henviser til, at der endnu indvendig paa denne Side kan ses et tilsvarende Antal tilmurede Blindinger af samme Størrelse som Vinduerne ud imod Alarmpladsen. Saafremt denne Antagelse maatte være rigtig, maa det paa den ene Side erindres, at Kirken laa isoleret, indtil Arrestbygningen opførtes i 1725, medens paa den anden Side Kongens Bastions Voldmasse efter al Sandsynlighed oprindelig er gaaet saa langt ind, at den omtrent har naaet Kirkemuren, hvilket fremgaar af, at der havde været projekteret en underjordisk Gang, der fra det paatænkte Slot skulde have ført ind til et bombesikkert Opholdsrum midt inde i Bastionens Kærne; i hvert Fald er der flere Gange blevet gravet bort af denne Jordmasse, og endnu saa sent som 1821 fortæller Dr. J. J. Dampe i sin »Fortælling om mit Fængsel«, at Volden den Gang laa saa tæt paa Arresthuset, at der kun var en ganske smal Passage fri mellem Volden og Bygningen.

Kirkens Indvielse fandt Sted den 26. November 1704 ved Biskop, Dr. theol. H. Bornemann og i Nærværelse af Kongen, hele Hoffet og Garnisonen; *Generallojtnant Charles Damas Cor-*

•Frederichshavns Slotskirke• efter Thuras •Hafnia hodiernas•.

(Kliché fra »For og Nu«.)

maillon var paa den Tid Kommandant saavel i København som i Kastelet og var i den sidste Egenskab Kirkens Patron.

Paa selve Indvielsesdagen modtog Kirken, som *Gave* fra *Hans Eilertsens* Enke to Messinglysestager til Altret; de bærer følgende Indskrift: »Ædle og Velbyrdige Dorothea Sal. Hans Eilertsens haver foræret disse Stager til Kirken 1704« (Thaarup: Kastelskirken 28).

Indgangen for Honoratiores var ad den nu afspærrede smukke Indgangsportal ud imod Alarmpladsen, medens Mandskabet benyttede den nuværende Indgang i Kirkens nordlige Gavl. I Vaabenhuset, der ikke oprindelig var skilt fra selve Kirkerummet, var der til begge Sider Trapper op til Kirkens Pulpiturer, der var anbragt paa begge Længdesider (mulig dog ikke over den nævnte Indgangsportal) og blev baaret af runde Træsøjler af Egetræ. Paa Pulpiturerne var der amfiteatralsk opstillet Bænkerækker, tre paa den vestre og to paa den østre Side.

Her at ville opregne den tarvelige Kirkes Mangler vilde være et unødigt Spild af Plads; de vil langt bedre kunne forstaas, efterhaanden som de blev afhjulpne, og Begyndelsen hertil blev gjort gennem en Forestilling af 3. Januar 1705 fra Cormaillon til Kongen, hvori han gør Rede for, hvortil de 300 Rdl. Kirkepenge og de 50 Rdl. Tavlepenge ved Indvielsesfesten er anvendt, ligesom han meddeler »hvad endnu højst uomgængeligt« vil være at anskaffe og endnu er at betale, men hvortil man ingen Midler har, medmindre Majestæten med endnu et Tilskud vil byde Kirken en hjælpende Haand. Der fremhæves yderligere Nødvendigheden af at lade anskaffe et »Positiv, for at Menigheden kan holde samme Tone«; man har Udsigt til at tilvejebringe et saadant med alle Prydelser og Tilbehør for 100 Rdl., ligesom man har sikret sig et Menneske, der er egnet til at betjene Klaveret og som ved Siden heraf har tilbudt sig at holde *Urværket* vedlige og ringe med *Kirkeklokken* til de behørig Tider, alt imod at nyde Underofficers-Traktement.

Da den med Forestillingen medfølgende Regnskabsopstilling frembyder mange interessante Enkeltheder, medtages den in extenso:

»Specifikation over hvad der er udgivet til Frederikshavns Kirkes Nødtørrt:

Til Klokketøberen for en ny <i>Klokke</i>	95	Rdl.	5	ⷵ	»	β
- Reparation af <i>Urværket</i>	150	—	»	»	»	»
- Malerarbejde.....	50	—	»	»	»	»
- Snekkerarbejde.....	11	—	»	»	»	»
- Blytækkeren for særligt udført Arbejde ved Taarnet.....	3	—	5	~	7	-
- et nyt Timeglas paa Prædikestolen.....	1	—	4	-	»	-
- 1 Tov à 10 Favne à 8 β til Klokkeringning.	»	—	5	-	»	-
En Haandløjte	»	—	1	-	8	-
Til Urlodderne, der var for lette, 3 L π Klumper Bly.....	2	—	3	-	»	-
Betalt til den Mand som betjener Urværket og ringer med Klokken.....	10	—	»	-	»	-
Til Betaling for Lys for den samme Mand, som om Aftenen og Morgenens trækker Uret op, hver Uge 8 β udgør i 14 Uger.....	1	—	1	-	»	-
For et Par Alterlys af Voks.....	3	—	»	-	»	-
— Smedearbejde.....	7	—	»	-	»	-
Arbejdsløn og Udlægning til Beklædning af Knæfald.....	15	—	2	-	8	-
For Musikanternes Opvartning ved Indvielsen af Kirken.....	5	—	»	-	»	-
Til Gardiner bag <i>Altret</i> og til <i>Altret</i> , Bede- og Præstestolen.....	3	—	2	-	»	-
For 2 Bøger til Kirken, den ene paa 4, den anden paa 2 Bøger hvidt Papir, af hvilke der i den ene skal opføres Altergængerne, de fødte Børn ligesom ogsaa alle døde, men den anden skal benyttes til alle Brudepar.	2	—	»	-	»	-
Endvidere en endnu ukvitteret Regning fra Entreprenør Pelli.....	57	—	2	-	6	-
Som yderligere forhen er meldt, har jeg til Kirkens nødvendige Brug ladet anskaffe et nyt Alterklæde besat med Silkefrynser, en lignende Beklædning til Prædikestolen besat med Frynser eller Kanter, fremdeles et hvidt Damaskes Altertørklæde med Spidser eller Kanter. Fremdeles et Damaskes Tørklæde over Døbefonten, et Haandklæde dertil, endvidere en stor <i>Lysekron</i> , hvilket alt tilsammen koster.....	104	—	»	-	»	-
Summa...	524	Rdl.	1	ⷵ	13	β ^a

Opstillingen kaster ikke alene Lys over den nye, men glimtvis ogsaa over den gamle Kirke. Naar der tales om en

ny Klokke, om Bly til de for lette Urlodder og om Reparation af Urværket samt om et *ny* Timeglas, tyder dette jo øjensynligt paa, at ogsaa den ældre Kirke har været i Besiddelse af disse Genstande. Det 10 Favne lange Klokkereb viser, at Klokkeringningen er foretaget nede fra selve Kirken, som det endnu finder Sted i flere Landsbykirker. Genstandene til Altret og Prædikestolen peger paa, at disse to Dele først er kommet til i den nye Kirke, ligesom Andragendet om Anskaffelse af et Haand-Orgel og om Betalingen for Musik ved Indvielsen viser, at der paa dette Tidspunkt endnu ikke har været Orgel ved Kirken.

Den kgl. Resolution falder den 20. s. M. og gaar ud paa, at der foruden Tilstaaelsen af en Sum af 300 Rdl. tillige vil kunne antages den ønskede Kirkebetjent til Haand-Orglet mod det foreslaaede Underofficers-Traktement. (Milit. Reskrs. I. 120).

Denne Kastelskirkens første *Organist* hed *Mathias Meyer* (Jul. Foss: Organist- og Kantorembeder etc.); han afgik ved Døden den 5. August 1707 og afløstes af *Ignatius Schilleret*, der antagelig afgik ved Døden i Begyndelsen af 1726, hvorefter *Johan Christian de Bæhr* ansættes den 2. Februar s. A.; om ham faar man kun at vide, at der skal godtgøres ham den i Reglementet bevilgede Gage fra 31. »passato«, hvortil yderligere kommer de 2 Favne Brænde om Aaret. (Kast. Kmdtsk. Res. og Kollbr.). Han sad i Embedet til ca. 1741.

Naar det i Hofman's Fundatssamling IX. 439 hedder, at Kirken, da den blev opført i 1704, ikke alene var for Garnisonen men endog for »Stadsfangerne«, idet disse sidste kunde høre Guds Ord uden at føres til Kirken, beror dette selvfølgelig paa en Misforstaaelse; thi Arresthuset bag Kirken er først opført 1725, og før den Tid sad *Statsfangerne* mange andre forskellige Steder i Kastellet, f. Eks. i Proviantgaarden (Nordre Magasinbygning) og i den nuværende Præstebolig.

Heller ikke i denne Periode kendes Navnene paa Kirkens *Kapellaner*, og naar der fra en enkelt Side siges, at der var ansat baade en dansk og en tysk Præst, tør dette vel ikke direkte benægtes; men det har næppe været før i Tiden fra 1713—1716, da den norske Afdeling, Bergenhusske Regiment laa i Kastellet.

Atter i 1707 var der en Kompetencestrid mellem Garni-

sonspræsterne; ganske vist berørte den ikke direkte Kastelskirken, men den fremkaldte dog et aabent Brev af 24. Juni s. A., i Henhold til hvilket Garnisonspræsterne i København og altsaa ogsaa Kastelets, skulde vedkende sig deres gejstlige Forum hos Sognepræsten til Bremerholms Kirke her i Staden. (Milit. Reskrs. I. 164 og O. Nielsen: Køb. VI. 405).

I 1709 er der atter et indirekte Bevis for, at Præsterne ikke boede i Kastelet; thi den 31. August tales der om en *Kantor Hebbe*, der samtidig var *Skolemester*, medens der stadig ikke høres Tale om nogen Præst. Hvad *Skolen* angaar er det dog ikke helt afgjort, at den paa den Tid har været i Kastelet; thi i 1706 hedder det (Bruun: Køb. II. 535), at der efter dette Aar blev oprettet en »Kastelets eller Holmens Kirkes Skole« i Dybensgade.

Med Hensyn til *Præsteboligen* vides det fra forrige Afsnit, at det var blevet bestemt, at der paa den gamle Kirkes Plads skulde opføres en Barakke, »der skulde tjene til Bolig for en Præst og andre Kirkebetjente, at de kunne gaa de i Kastelet indlogerede Folk tilhaande særlig ved Nattetid«. Denne Bestemmelse gik efterhaanden i Glemmebogen, og selv om der periodevis kan have været et enkelt midlertidigt Opholdsrum for Præsten, var der dog i Tiden fra 1705—1723 en standende Strid om disse Lokaler mellem de militære og de gejstlige Myndigheder, idet de første holdt paa, at disse Værelser, »der egentlig til slige Fanger af Karakter er destinerede og altsaa ingen anden indrømmes, omendskønt de er ledige« (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr. 1723), medens de sidste holdt sig til Bestemmelsen af 1705. Derfor finder man disse Lokaler optaget af »slige Fanger af Karakter« som Greve *Magnus Stenbock*, Gehejmekrigskommissær *Hans Casper v. Platen*, den norske Oberst *Peter Jacob Wilster*, Gehejmekrigsraad *Müller* og den svenske General, Friherre *Gustaf Wilhelm Coyet* m. fl.; først ved Coyet's Død i 1730 fik Kirken sin Krig ført igennem efter den oprindelige Bestemmelse. Det var saaledes i denne Bygning, at Stenbock en af de sidste Dage af August 1716 modtog Besøg af Ruslands Czar *Peter den Store*, et Besøg, der resulterede i, at den syge og ulykkelige Fanges Ophold i Fængslet det sidste Aar før hans Død den 23. Februar 1717 mildnedes i nogen Grad.

III. Kapellanerne nævnes ved Navn 1711—1739.

Endelig den 18. Maj 1711 nævnes den første af Kirkens *Kapellaner* ved Navn, nemlig *Henrik Jørgensen Gosbruch*; han var født i København den 21. August 1680, cand. theol. den 26. Januar 1702 og blev den 18. Maj 1711 som tysk Kapellan ved Garnisonskirken ansat ved Kastelskirken; men Pesten, der næsten lagde alt øde indenfor Kastellets Volde, blev hans Skæbne, og kun faa Maaneder efter afgik han ved Døden kun 30 Aar gammel. (Wiberg II. 206).

Han efterfulgtes s. A. af *Nicolai Mathisen Klug*, der var født den 15. Januar 1679 i Treptau i Lauenborg, Student fra Sorø 1697, cand. theol. den 26. Januar 1702 og Magister 1708. Som tysk Kapellan ved Garnisonskirken blev han ansat ved Kastelskirken, hvor han den 3. November Aaret efter indgik Ægteskab med Cathrine Marie Petersen; han blev vistnok forflyttet ca. 1715. (Wiberg II. 209).

Efter ham fulgte *Jens Jensen Jensenius*, der var født den 17. December 1684, Student fra Odense 1704, cand. theol. den 12. Februar 1711 og Magister 1714. Den 29. Januar s. A. skriver Fr. IV om ham til Biskop Christen Worm:

»Vi give Dig hermed allernaadigst tilkiende, at Vi efter allerunderdanigst Ansøgning allernaadigst have bevilget, at Jens Jensenius af Os elskelig Magister Knud Tommerup, danske Garnisonspræst i Voris etc. Kiøbenhavn, med Commendantens og Garnisonskirkens Forstanderes Samtykke er antaget til at være capellan ved den danske Garnisons Menighed i bemeldte Kiøbenhavn og i Voris Citadel Fridrichshavn, maa samme Capellanie betiene og forestaa, saa fremt hand efter foregaaende Overhørelse saa dygtig, i Liv og Levnet saa skikkelig og af den Alder efter Løven befindes, at hannem Prædike Embedet kan betroes, og det ellers med saadan Vilkor, at naar hand derved, som det en retsindig Guds Ords Tiener egner og vel anstaar, i tre Aar uden Løn haver tient, Vi hannem da til Befordring allernaadigst ville anse.« (Køb. Dipl. VIII. 307).

Det maa have været en haard Skærsild at gennemgaa for en 30-aarig Magister at skulle tjene tre Aar uden Løn for at opnaa et Embede; tilmed blev han straks efter sin Ansættelse gift med Anna Cathrine Lind, der afgik ved Døden, efter at han i 1729 var blevet ansat som dansk Sognepræst ved Vemmetofte Kloster. Han giftede sig senere igen med Margrethe Petersdotter, blev Hofprædikant og menes at have

været Konfessionarius og 1. Hofpræst. (Wiberg II. 203 og III. 522). Det vil heraf ses, at den første danske Kapellan i Kastelskirken ansættes fra Januar Maaned 1714 og netop for de tre Aar, i hvilke det foran nævnte norske Regiment laa i Kastellet.

Efter ham omtales en tysk Sognekapellan *Georg Barthold Mejer*; men antagelig har han kun været konstitueret en kort Tid. (Wiberg II. 206). Det samme er sikkert Tilfældet med den næste: *Georg Marlin Lohmann*, der fra den 22. Marts 1720 til 1722 er tysk Sognekapellan ved Holmens Kirke (Wiberg II. 206); en tredie er *Conrad Friederich Gerlach*, der var født i København den 24. August 1692, Student fra Herlufsholm 1711 og cand. theol. den 13. April 1717. Den 24. Juli 1722 blev han residerende Kapellan ved Københavns tyske Garnison og blev i 1726 Præst ved Vester Mariæ Kirke paa Bornholm. Der kunde fortælles meget om denne mærkelige Fremtoning af en Præst, der øjensynlig ikke maa have været rigtig klog. Ved en Retshandling i hans Hjem havde han vist sig saa ustyrlig, at man maatte binde hans Hænder med Hampereb, som han siden da stadig bar om det ene Haanded og fremviste fra Prædikestolen som et Bevis paa den Uret, han havde lidt, ligesom han efter 1746 ansøgte Kongen om at maatte blive forundt saa meget Egetræ fra de kgl. Skove, at han deraf kunde lade gøre 8 Ligkister til sig, Hustru og Børn, da han forudsaa, at de med det første nødvendigvis maatte dø af Sult. Selv døde han 1754 (Wiberg II. 206 og 661). Den næste var *Albert Gabriel Grothaus(en)*, der den 19. August 1726 blev tysk residerende Sognekapellan ved Garnisonskirken og den 12. November Sognepræst samme-steds (Wiberg II. 206 og 207).

Den 14. Juli 1735 ansattes *Jørgen Gottfriedsen Røbel*; han var født den 21. Februar 1704 i Kalundborg, Student i København 1722, cand. theol. den 7. September 1724 og derefter tysk Sognekapellan ved Garnisonskirken Juli 1735; ordineret i August s. A. Han afgik den 7. Januar 1736 og blev tysk Hjælpepræst i Store Magleby paa Amager (Wiberg II. 207 og 361).

Derefter fulgte *Christian Christiansen Krause*, der var født i Neustadt i 1695, Student 1718 og den 24. April 1736 tysk Sognekapellan ved Garnisonskirken; ordineret Dagen efter sin Ansættelse og blev i 1738 forflyttet (Wiberg II. 207).

Med den næste, *Ludvig Harboe*, er vi naaet til den sidste af Kastelskirkens Kapellaner, idet der under hans Embedstid indtraadte en Begivenhed, der vil berettigede til et nyt Afsnit i Kastelskirkens Historie. Da Harboe's Udnævnelse imidlertid ligger forud for denne Begivenhed, medtages hans Biografi dog her i sin Helhed.

Harboe var født i Broager den 16. August 1709, privat Student i Rostock 1729 og besøgte derefter flere tyske Universiteter; cand. theol. i Rendsborg den 13. Februar 1732. I 1735 kom han til København og kastede sig over Studiet af Danmarks Historie; den 14. Juli 1738 blev han tysk Sognekapellan ved Garnisonskirken, 9 Dage senere blev han ordineret, og i Slutningen af Aaret blev han som den sidste Kapellan ansat ved Kastelskirken. Aaret efter indtraf imidlertid den Ændring i Kastelskirkens Forhold, der foranledigede, at han blev denne Kirkes første virkelige Præst.

Fra 1741—1745 var han Generalvisitator paa Island, hvor han indlagde sig store Fortjenester; den 22. Juni 1743 blev han Biskop over Trondhjem Stift; 1748 Hjælper for Biskoppen over Sjællands Stift, indgik s. A. Ægteskab med Frederikke Louise Petersdatter Herslev og blev i 1757 Biskop over Sjællands Stift. Den 11. April 1766 blev han tillige kgl. Konfessionarius og afgik ved Døden den 15. Juni 1783. Han skildres som klog, velvillig, stille og tilbageholdende og vandt alle ved sin forekommende Venlighed (Wiberg II. 207 og 208 samt Dansk biogr. Haandleks.).

Efter saaledes at have nævnt Afsnittets Præster vil der her som ogsaa senere blive gaaet over til de andre Emner, der staar i Forbindelse med Kirkens Historie indenfor det paagældende Afsnit.

Mærkelig nok tales der om de i »Citadellet værende *Kirke- og Urtegaarde*« (Køb. Dipl. VIII. 218); men selvfølgelig har der aldrig fundet Begravelser Sted indenfor Kastellet; dette havde end ikke sin egen Kirkegaard, idet hele Garnisonen var fælles om Garnisonskirkegaarden, der nævnes for første Gang i 1664 (O. Nielsen Køb. V. 544). Den lignede langt mere en Mødding end en Kirkegaard. Forholdene herude var i allerhøjeste Grad primitive, og under Pesten i 1711 var de nærmest frygtelige. Det paatales den 15. Maj 1711, at Ligene kun er bedækket med et saa ringe Lag Jord, at de efter

ganske kort Tids Forløb laa blottede og udbredte en giftig Stank, hvorfor det blev paalagt Regimentcheferne at lade de afdøde Soldater grave ordentlig og dybt ned.

Saa langt tilbage som fra 1659 havde hvert Skib, som indkom med Brændeved, maattet erlægge 2 Favnestykker af hver Favn i Told; dette saakaldte »*Toldbrænde*« opmagasineredes bl. a. paa Kassellets Udenværker eller i dets Bastioner og blev ikke alene anvendt til de militære Vagter, men ogsaa som Supplement til Officerernes Lønninger. Og-saa Præsten og Kirkebetjentene fik Lod i dette Tillæg in natura til den ringe Lønning, og fra 1712—1729 fik Præsten 6 og Kantor, Skolemester, Organist og Klokker hver 2 Favne Brænde aarlig.

Fra 1711 synes der atter at have været en *Skole for Soldaterbørn* i Kassellet, for hvilken *Kantoren* samtidig var *Skolemester*; men i 1714 tales der om, at da Kassellets Menighed er meget lille, og da Kantoren, som holder Skole, kun har lidet at leve af, vil det være nødvendigt, at han derfor nyder alt, hvad der indkommer i Bækkenerne ikke alene for Dørene i Kastelskirken men ogsaa i Garnisonskirken, saa at han ialt kan have 40 Slettedaler aarlig for at katekisere en Gang om Ugen i Kirken. Saa langt kunde Kongen dog ikke strække sig; thi i en Resolution af 28. September s. A. (Køb. Dipl. VIII. 331) blev Beløbet nedsat til 30 Slettedaler. Bækkenerne maatte endda kun udsættes paa følgende fire Dage om Aaret: 2. Jule-, Paaske- og Pinsedag samt Mikkelsdag, og da den sidste afskaffedes 1770, traadte den nærmest følgende Søndag i Stedet. Det var da Skik, at Skolens Drengene stod opstillet ved Siden af Bækkenet eller holdt det frem, for at Folk kunde lægge deres Skærv deri, naar de forlod Kirken.

Den 17. Maj 1720 blev det undersøgt, hvormange Officerer og Gemene af Kassellets Garnison, der bekendte sig til den papistiske Religion, men var gift med Fruentimmer af den evangelisk-lutherske Religion eller omvendt, for at Børnene kunde blive opdraget i den sande evangeliske Religion. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.).

I 1715 blev der foretaget en større Reparation af Kirken, særlig af dens Tag, og i 1722 blev Kirkeuret istandsat. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr. henholdsvis 9. Februar og 29. Juni).

Det ses, at en *Kantor Wickmann*, der atter omtales noget senere, har udlejet en Seng til Stenbock's Tjener, idet han efter Grevens Død rejser Krav om et Beløb af 20 Rdl. — I en Skrivelse af 11. Februar 1718 (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.) meddeles det, noget sent synes det, at en *Klokker Søfren Petersen* med Kone og Børn er afgaaet ved Døden under Pesten 1711, og da ingen Arvinger har meldt sig til Efterladenskaberne, skal disse sælges ved offentlig Auktion og Indtægten tilfalde Krigshospitalets Kasse.

Den tidligere berørte store Uoverensstemmelse mellem *Kirketugten* og Antallet af Forbrydelser traadte særlig stærkt frem under Fr. IV og Chr. VI, der, som O. Vaupell skriver (D. N. H. Hist. II. 1. ff.) var meget omhyggelige for Soldaternes Moralitet; de blev tvunget til flittig Kirkegang, og der blev holdt skarpt Udkig med, at de ikke gik paa forbudne Veje, hvoraf Følgen var, at det uhyggeligste Spioneri og Angiveri florerede i alle Livets Forhold for at opsnuse Overtrædelser, og med det kaadeste Barbari piskede man daglig Usædeligheden og Utugten ud af de syndige Kroppe. Denne Overdrivelse forfejlede ganske sit Maal, og Hykleri og Løgn, Mord og andre Forbrydelser trivedes trods Pinebænk og Radbrækninger, ved hvilke sidste man dog udviste den Mildhed (!), at hvis en Soldat ikke, efter 48 Timers Forløb var død, var det tilladt at give ham Naadestødet. Midt under Gudstjenesten i Kastelskirken den 15. August 1723 opstod der en højroestet Ordstrid mellem to af Slaverne, saaledes at det viste sig nødvendigt at lade dem begge føre ud af Kirken; men her lykkedes det for den ene at jage en Kniv i Brystet paa den anden, saa at han døde paa Stedet.

I 1725 havde *Arresthuset bag Kirken* rejst sig, og det var i det store og hele indrettet saaledes, at den sydlige Del afgav Bolig for Arrestforvareren og Arrester for Statsfangerne, ligesom man ogsaa i en Tid, hvor man opfattede Sindssyge som en Djævelbesættelse, anbragte sindssyge Officerer her; endvidere var der umiddelbart indenfor Indgangen en Vagtstue for Arresthusvagten. I den nordlige Del havde Vagtkommandøren sit Værelse (hvor senere Struensee's Fængsel var), medens Resten var beregnet som Slavefængsel; ganske vist sad ogsaa Norcross her i sit 32 Aars Fængsel, men i alle Regnskaberne omtales han da ogsaa kun som Slave. Ud for

hver af Arresterne var der smaa Aabninger i Muren ind til Kirken, saaledes at Fangerne, uden selv at ses, kunde overvære Gudstjenesten. I en meget omstændelig Instruks af 2. Maj 1727 (Milit. Reskrs. I. 476) hedder det herom i Pkt. 18:

»Naar der bliver prædikedet, saa maa Officeren sørge for, at Arrestdørene aabnes ved Stokmesteren, samtidig med at de to Døre, som er paa hver Side (i den smalle Arrestgang) lukkes, for at Arrestanterne ikke kan have Forbindelse med hverandre, og dog at hver ved sit Hul kan høre Prædiken: men forinden Værelset aabnes, erindrer Officeren Stokmesteren om flittig at efterse de Huller, der gaar ind til Kirken, og straks efter endt Gudstjeneste lukkes igen hver Arrestant ind i sit Kammer.«

Grunden til at Hullerne skulde undersøges var den, at man vilde hindre, at der ad denne Vej kunde skaffes Arrestanterne saadanne Sager i Hænde, som de ikke maatte være i Besiddelse af og da særlig ikke Midler, ved Hjælp af hvilke Udbrud kunde befordres.

Det siger sig selv, at mange af de Sager, der gælder kirkelige Forhold, enten gjaldt for samtlige Kirker eller i hvert Fald tillige for Garnisonskirken, og der skal derfor her kun fremdrages saadanne, der tangerer militære Forhold og som giver Udtryk for Tidsaanden.

Som bekendt maatte kun et begrænset Antal Underofficerer og Gemene indgaa *Ægteskab*, hvorfor Tiden ogsaa var rig paa Bøder og Straf for Lejermaal; men ogsaa Officererne blev holdt i stramme Baand, og det lyder helt faderligt, naar det den 17. Oktober 1731 hedder, at da man er kommen under Vejr med, at en Del Officerer har indladt sig i Ægteskab uden forud at overlægge, om de med Hustru og Børn kunde subsistere af deres Gage, hvorover mange er forfaldne i yderste Armod, saa befales det, at ingen fra Fændrikker og Kornetter til Kaptajner og Ritmestre inkl. »maa efterdags, under hvad Prætext det end være kunde, indlade sig i Ægteskab«, forinden deres Chefer har undersøgt de pekuniære Forhold og derefter havde givet deres Tilladelse, og for yderligere at sætte Bom for saadanne ulovlige Ægteskaber, skulde den Præst, der forsaa sig herimod, være undergiven General-Fiscalens Tiltale. (Milit. Reskrs. I. 152). I Realiteten er disse Bestemmelser først bortfaldet op imod vor Tid.

Ved Fr. IV's Dod den 11. Oktober 1730 blev det, ligesom

ved mange andre senere kongelige Dødsfald, beordret at lade Prædikestol, Alter og Orgel beklæde med sort Baj, der, naar Sørgetiden atter var forbi, som Regel blev udstykket og fordelt mellem Kirkebetjentene eller til de fattigste Beboere. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr. 24. November 1730 og 28. September 1731).

Forinden vi gaar over til at tale om den med Kirken saa uløseligt forbundne »Kastellets Fattigkasse«, skal der kun omtales nogle faa Legatfundatser. Da den foran nævnte svenske *General Coyet* var død som Statsfange, efterlod han sig et Beløb af 12 Rdl. 5 ¼ 9 β, som Kongen den 23. Januar 1732 skænkede »til Kirkens Nytte« (Hofmann: Fundatss. IX. 439). Den 10. April 1733 testamenterede *Løjtnant Jacob Johannes Qvandt* en Kapital af 500 Rdl. til »De Fattiges Skole« i Kastelet »mod, ved »Grønland«¹⁾ at brygge og brænde, og at udsælge i Fustager, Kander eller Potter til hvem det kand behøve«. Renten heraf skulde anvendes til 10 fattige Soldaterbørn med Halvdelen til Paaske- og Mikkelsdag saaledes:

- a. Kantoren aarlig 12 Rdl. til Skole Løn for at læse for 10 arme Soldater Børn,
- b. Til Bøger 1 Rdl.
- c. Til bemeldte 10 arme Børns Klædning 12 Rdl.« (Hofman: Fundatss. IX. 440 og Thaarup: Kastelskirken 27).

For at faa en samlet, autentisk og dog kortfattet Skildring af den mærkelige og saare elastiske Institution, som Kastelets Fattigkasse i Virkeligheden var, benyttes her de trykte Kilder i Kundgørelse for Hæren 1824. S. 154, 1832. S. 77, 1845. S. 49 og 1853. S. 393, til hvilke der mulig senere vil blive henvist:

»Det lader sig ikke med Sikkerhed oplyse, fra hvilket Tidspunkt Kastelet Frederikshavns Fattigkasse er bleven dannet eller oprettet som saadan; thi vel blev der i Kastelet allerede i Aaret 1733 legeret en Kapital af 500 Rdl. dansk Courant, hvis Rente, 25 Rdl. aarlig, skulde anvendes til Undervisning og Klæder for 10 fattige Soldaterbørn, og hvilken Kapital endnu i 1853 var hypotekeret i Gaarden Nr. 240 i St. Kongensgade, men deraf følger ikke, at en særskilt Stiftelse under Navn af »Kastelets Fattigkasse« allerede den Gang har eksisteret.

¹⁾ »Grønland« var den store Fælle, der anvendtes som Øvelsesplads m. m. for Garnisonen, og som begrænsedes af Østervold, Hundestræde (Gernersgade), Toldbodvejen og Kastelet.

Det er derimod utvivlsomt, at Kommandantskabet i Kastellet allerede i en lang Række af Aar har baaret speciel Omsorg for Forsørgelsen af Garnisonens fattige og i Særdeleshed for Undervisningen af Skolebørnene, hvilket bl. a. ogsaa kan skønnes deraf, at der allerede i Aarene imellem 1785 og 1790 blev udstedt for Betaling særskilte Tegn til Kørsel og Riden gennem Kastellet og paa Langelinie og til Spadseren paa Volden og i den saakaldte Smedelinie, hvilken Indtægt fortrinligen skulde anvendes til »Skolen for fattige Soldaterbørne.

Denne Foranstaltning blev ved Forestilling af 22. Oktober 1794 fra den daværende *Kommandant*, *Oberst H. E. Peymann*, nærmere reguleret derhen, at Nettoindtægten for udstedte Passagetegn skulde tilflyde Direktionen for Garnisonsskolen i København, imod at Kastellets Skolebørn i Henseende til Undervisning og Underhold m. m. skulde nyde de samme Fordele og Rettigheder som Soldaterbørnene af Københavns Garnison, og at *Præsten* i Kastellet herefter skulde være bestandigt Medlem af bemeldte Skoledirektion. Generalkommissariatskollegiet approberede, efter at have indhentet Betænkning fra fornævnte Direktion, under 6. December s. A. den første af de i Kommandantskabets Forestilling opstillede Betingelser, men havde fundet det nødvendigt først at indgaa med Forestilling til Hans Majestæt Kongen om den sidste Post, hvilken derved efter kgl. Resolution af 5. December s. A. blev approberet, hvorom det fornødne under 6. næstefter blev tilkendegivet saavel Kommandantskabet som Direktionen.

Dette Forhold vedblev indtil Udbruddet af Krigen i Aaret 1807.

Fra 1807—1823 erholdt Garnisonsskolen i København intet Bidrag af Kastellets Fattigkasse, men i sidstmeldte Aar blev Sagen, efter at Direktionen for Garnisonsskolevæsenet i Aaret 1820 var bleven omorganiseret, igen bragt under Forhandling, og fornævnte Skole har derefter for Aaret 1824 og fremdeles erholdt af Fattigkassen et aarligt Bidrag af 120 Rdl.

Efter en testamentarisk Disposition af *Majorinde Pultz*, født von Pentz, død den 7. Januar 1815, der blev konfirmeret under 1. November 1822, blev der af executor testamenti i Aaret 1823 indbetalt til den kgl. Generalkommissariatskollegium en Sum af 1000 Rdl., der igen i Slutningen af s. A. blev afleveret til Kastellets Fattigkasse og derefter i næste Aar gjort frugtbringende ved Indkøb af 1500 Rdl. i kgl. Obligationer, og da disse indbefattes under Kassens Kapitalformue, saa er som Følge heraf fornævnte Sum af 1000 Rdl. ikke bleven opført som et særskilt Legat til Fattigkassen.

Ved kgl. Resolution af 1. Oktober 1823 blev der tillagt oftnævnte Kasse en aarlig Afgift af 240 Rdl. Sølv af Intraderne af den Bom, der af Københavns Bomforpagter agtedes anbragt paa Kastelsvejen¹⁾, fordi det var at formode, at denne Boms Anbringelse vilde formindske Indtægten for Passagetegn for kørende og ridende igennem Kastellet, hvilken Afgift siden 1. September 1840 er bleven forhøjet til 304 Rdl. Sølv.

¹⁾ Denne Bom var anbragt omtrent, hvor Livjærggade nu støder ud til Kastelsvejen.

Fornævnte Fattiggasses Bestyrelse blev i Aaret 1832 efter Forslag af Kastellets daværende *Kommandant, Generalmajor C. F. G. du Plat*, nærmere reguleret, og Anvendelsen af dens Indtægter underkastet bestemte Regler, hvilke Regler endnu (1853) er gældende.

Kassen har iøvrigt i en Række af Aar tilskudt betydelige Summer til nyttige Foranstaltninger for Kastellet, hvortil der for Øjeblikket ikke havde Midler disponible i den militære Fond, saasom til Brolægningen af Kastellets Hovedgade, til Forbedring af Vejene om Kastellet, til en *Hovedreparation af Kirken* og til forskellige mindre Reparationer af samme, endskønt saadanne Udgifter var Kassen uvedkommende, og desaaarsag hver Gang specielt blev approberede af Generalkommissariatskollegiet.

Ved en Indberetning fra Kommandantskabet dateret den 5. Oktober 1826 blev meddelt detaillert Oplysning om Fattiggassens Status, hvorefter dens Beholdning i Statspapirer og Panteforskrivninger ved Udgangen af Aaret 1824 udgjorde 8,940 Rdl. Sølv; derunder indbefattet det qvantske Legat 500 Rdl. à 5 pCt. p. a. Den kontante Kassebeholdning var omtrent 960 Rdl. Sedler.

Formelige Regnskaber for oftnævnte Fattiggasse er først bleven indsendt fra 1. Januar 1828 at regne efter Generalkommissariatskollegiets Bestemmelse dateret den 2. Juli 1829, og er saadant fremdeles vedblevet, efter at det ved en kgl. Resolution af 27. Marts 1840 i Anledning af en Indstilling fra den daværende Finansdeputation om, at Kassen maatte inddrages under Finanserne, var bleven bestemt, at den, da den havde en Indtægt af Passagetegnene, kunde indtil videre forblive under Kommandantskabets Bestyrelse.

Kassens væsentligste Indtægter var indtil ultimo 1853:

1. Renten af dens Kapitalformue,
2. Indtægt for Passagetegnene,
3. Afgiften af Kastelsbommen,
4. Afgiften af forskellige paa Kastellets Territorium anlagde Indretninger, f. Eks. Badehusene.

Kassens væsentligste Udgifter var derimod:

1. Omkostningen ved Passagetegnenes Forfærdigelse og Salg,
2. Faste Understøttelser, Huslejehjælp, Gaver etc.,
3. Stromper og Sko til fattige Børn i Garnisonen,
4. Bidrag til et Musikkorps for at musicere paa Hovedvolden¹⁾.

Kassens Formue udgjorde efter det afsluttede Regnskab for Aaret 1853:

a. Obligationer m. m.....	22,360 Rdl. Sølv
b. Rede Penge.....	1,622 — 18 β Sølv.«

¹⁾ Denne Musik udførtes af Infanteriets Musikkorps — undtagelsesvis af Livjægerne — en Gang om Ugen om Sommeren paa Prinsessens Bastion, hvor der dengang var rejst en høj Flagstang, fordi der var Salutbatteri.

Man har her valgt den Fremgangsmaade at tage alt med efter de officielle Kilder for at faa et samlet Overblik over den Del af Kassens Historie, som er kendt, selv om man derved har sprængt Rammerne for de senere Afsnit. Gaar man Københavns og Kastellets Kommandantskabsarkiver igennem, Skrivelse for Skrivelse, stikker Fattiggassen i den Grad Gang paa Gang sit Hoved frem i alle Kastellets Forhold, at den i Grunden kunde gøre Fordring paa at faa sin alsidige Historie fortalt under eet. I det følgende vil man imidlertid ikke kunne undgaa jævnlige at komme tilbage til den, hvor den tangerer Kirkens eller Skolernes Forhold, og som en første Begyndelse skal her omtales følgende:

Den 28. September 1723 testamenterede *Krigs-Fiscal David Krolov* 1,000 Rdl. »in guten Dänischen Cronen« til de to *Garnisonsskoler*, men da det aarlige Rentetilskuds Størrelse blev gjort afhængigt af, hvormange Drengene mellem 7 og 12 Aar, hver af de to Skoler talte i det givne Øjeblik, varierer det aarlige Tilskud for Kastellets Vedkommende (Hofmann: Fundatss. IX. 435).

Den 19. Juli 1734 ansøger *Kommandanten, Generalmajor H. H. Scheel* om, at den i Henhold til Forordning af 24. Juni 1720 fastsatte 5. og 10. Pfenning af afdøde *Kaptajnvaegtmeister Jean Baumann* og Kone og et hos Lavetmager Andreas Willadsen sig opholdende gammelt ugift Menneske: *Niels Ohlsen Knops* efterladte Arv, hvilke Afgifter der beløb sig til respektive 85 Rdl. 43½ β og 195 Rdl., skulde tilfalde den kgl. Kasse, maatte tilgaa *Kirken* i Kastellet, da den er saa fattig, at den ikke har andre Indtægter end det lidet, som gives i de under Prædikenen omkring passerende Tavler¹⁾, hvoraf *Kantoren* for Undervisning af Soldaterbørn i deres Kristendom faar 20 Rdl. og *Klokkeren*, som ingen anden Løn har, ogsaa 20 Rdl. aarlig, men ikke engang altid faar det; langt mindre strækker Pengene til ved Anskaffelse af Vokslys til Altret eller til det iøvrigt uomgængeligt nødvendige. Det bevilges den 30. s. M. (Hofmann: Fundatss. IX. 439).

Den 13. Januar 1736 indførtes *Konfirmationen*, hvad der giver Anledning til at fremhæve, at der altid den Gang ved al Gudstjeneste i de militære Kirker anvendtes den særdeles smukke Skik, at der paraderede to Skildvagter udenfor Kir-

¹⁾ I 1734 ses det, at Tavlerne kun blev baaret om under Salmesangen.

kedøren; denne Skik udvidedes for saa vidt ved Konfirmationens Indførelse, som det ved denne Lejlighed blev to Underofficerer; senere blev det Underkorporaler; men tilsidst gled det hele ud i Sandet.

Den 11. April 1738 udgik der en Anordning angaaende Kirke- og Skolesagens Indretning for de militære bl. a. ved Kastelskirken; i Uddrag skal blot fremhæves følgende: Adjutanten skulde senest Dagen forud tilstille Præsten en Liste over dem, der har meldt sig til Skrifte, »med et Tegn hos hver, der formedelst Uskikkelighed i Liv og Levnet eller af anden Aarsag behøver nogen besynderlig Erindring og Formaning«. »At intet Soldater- eller Underofficers-Barn bliver døbt, uden Chefens Attest medfølger, at det er af en Ægte-Seng«, og »At Trolovelser forrettes udi Præstens Hus for at forekomme al Uskik ved det saakaldte Fæstens-Øl, og at den gemene Mand ej skal sætte sig i Bekostning med Traktement«. (Milit. Reskrs. I. 671).

Som en Afslutning paa denne Periode kan det formentlig have sin historiske Interesse at erfare, at da den første Beboer af den nye *Kommandantbolig*, *Generalmajor G. C. Stöcken*, var afgaaet ved Døden i 1728, var hans Enke, Franciska F. Stöcken, saa daarligt stillet, at hun — i Forbindelse med Enken efter en Auditor Gerlach — af Kongen erholdt overladt en af Barakkerne i Kastelet til fri Beboelse imod at holde Mandskabssengene med ren Halm samt rene Lagener og Haandklæder m. m. Selv om hun vel ikke personlig har udført dette Arbejde, men kun har haft det i Entreprise, er det bemærkelsesværdigt, og naar det er omtalt her, er Grunden den, at hun bl. a. fik Lov til at anvende Loftet over Kirken som Tørreloft til det vaade Tøj.

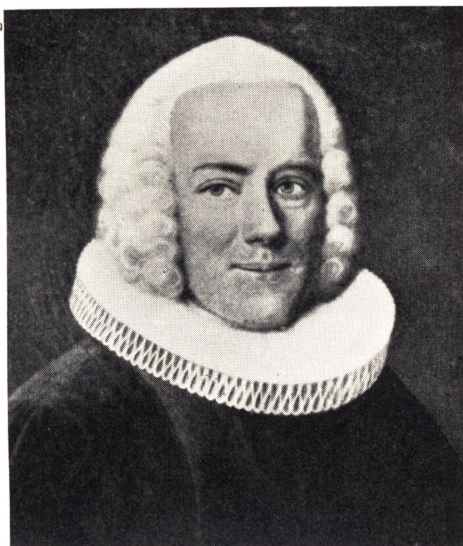
IV. Kastelskirken som selvstændig Kirke.

1. Afsnit 1739—1766.

Mellem den Begivenhed i Kirkens Historie, hvormed denne Periode indledes og den næste af tilsvarende Betydning ligger der en Tid af 114 Aar, og da det formentlig vil blive for uoverskueligt at behandle et saa langt Aaremaal under

eet, vil hele Perioden blive inddelt i fire Af-snit, der, beregnet efter Aar, omtrent vil blive lige lange, og af hvilke dette første vil komme til at omfatte 5 Præst-perioder.

Den første af disse Præsters — Pastor L. J. Harboe — Biografi er alt skrevet, og det er fortalt, at han den 9. Januar 1739 blev knyttet til Kirken som dennes første virkelige Præst. Paa denne Dag foreligger der et Reskript til Biskoppen

Kastelskirkens første virkelige Præst, den senere Biskop Ludvig Harboe. 1739—1741.

over Sjællands Stift, at »Kastellet Frederikshavns Garnison og Menighed skal fra Garnisonens Menighed i København aldeles være separeret, og herefter med sine egne Lærere være forsynet, Garnisonspræsten i Kastellet have Rang i Sæde og Gang med Sognepræsterne i København, 1) og nyde de Revenuer, som af Kastellets Garnison og øvrige Betjente falde, imod at de af Kongens Kasse tillagde 150 Rdl. cessere, da han skal adjungere en Kateket, som forstaar dansk og tysk, til at prædike Aftensang og katekisere en Gang om Ugen, og derfor nyde Resten af *Marketendernes Afgift*, som er 120 Rdl. (da de to Garnisonspræster i København til Vederlag nyde hver 100 Rdl. deraf, der alt af Kommandanten ved hvert Aars Udgang skal vorde betalt) samt 2 Værelser i Kastellet, hvilken Repartition dog ej længere skal staa, indtil en af disse Garnisonspræster afgaa, da nærmere skal vorde resolveret; saa tillægges ogsaa *Kantoren* i Kastellet til hans Lons Forbedring de Strafbøder, som Marketenderne efter forudm udgangne kgl. Ordonnances 11. Post forbyde, samt det, som Marketenderne efter den 9. Post til Soldaten

1) Det viste sig senere, at denne Rang kun gjaldt Harboe personlig.

udborger, hvilket alt Kommandanten lader udkræve og til Kantor igen udbetaler«. (Milit. Reskr. I. 662).

I den nævnte kgl. *Ordonnance for Marketenderne* af 19. Januar s. A. (Milit. Reskr. I. 663—668) hedder det bl. m. a. i Post 8, at de under Prædikenen paa Søn- og Helligdage ikke maa sælge noget eller taale nogen hos sig; i Post 9 at de

»ikke heller sælge, langt mindre kreditere eller borge nogen mere Øl eller Brændevin end ham kan være tjenlig uden at blive fuld«

og i Post 11, at hvis de overtræde disse Bestemmelser,

»saa skal de første Gang betale 2, anden Gang 5, tredje Gang 10 og fjerde Gang 20 Rdl. til Straf og 5. Gang aldeles have deres Privilegium og Kontrakt forbrudt Ovenmeldte Strafpenge erlægges til Kommandanten, som dem igen til det destinerede Brug udbetaler«.

Der fremkommer ved denne Ordning det mærkelige Forhold, at Præsten og Kantoren indirekte blev interesserede i, at Soldaterne nød mere Øl og Brændevin, end der var dem tjenlig.

Den 27. Februar s. A. er der ganske i Forbigaaende Tale om en Kateket *Peter Kruel*, der faar anvist en Barak ke), 4 Favne Brænde og en Kakkellovn, hvilket sidste var en særdeles stor Begunstigelse paa hin Tid.

Den 27. November s. A. beordrer Kongen Kirkens Forstandere til at paase, at Præsten, under en Mulkt af 2 Rdl. til Sognets Fattige, ikke prædiker længere end 1 Time regnet fra det Øjeblik Præsten stod paa Prædikestolen og til, at han begynder at læse Bønnen; Mulkten skulde betales paa Stedet (!); og hvis Forstanderne saa gennem Fingre med Præsten i saa Henseende, skulde *de* betale den.

Den 21. Juli 1741 afløstes Pastor Harboe af *David Henriksen Pontoppidan*, der var født 1710, Student fra Odense ca. 1728, cand. theol. ca. 1730 og derefter i 5 Aar Hører. Han ordineres den 24. August 1741 og bliver gift den 15. August 1742 med Mette Pagh. Den 9. April 1757 blev han

¹⁾ Betegnelsen: »Barakke« anvendtes ofte i Flæng; snart om Stokken i sin Helhed, snart om den enkelte Lejlighed og snart kun om et enkelt Værelse. I nærværende Tilfælde menes der et Værelse.

Sognepræst ved Helligøjstes Kirke og afgik ved Døden den 4. April 1760 (Wiberg II. 145 og 218).

Han efterfulgtes af *Christian Michael Johansen Priebst*, født paa Strømø den 13. December 1724, privat Student 1743, cand. theol. den 21. Maj 1746 og Præst i Kastellet den 14. April 1757, ordineret en Maaned senere og gift s. A. med Inger Cathrine Jacobsdatter Wulff. Den 20. Februar 1758 blev *Kancelliraad Frederic Hammond* og kort efter Svenskeren, Fuldmægtig og *Fabrikbestyrer Anders Andersson Sundblad* fængslet i Kastellet for at have forfærdiget falske Tirigsdalersedler. Dommen lød paa Dødsstraf, og efter at først en norsk Præst havde histaaet med at berede Hammond til Døden, blev han afløst af Pastor Priebst. Henrettelsen fandt Sted den 7. December s. A. paa Nytorv; det var den sidste Henrettelse, der fandt Sted her (Krohn: Kastellet Frederikshavns Fængselshistorie gennem 250 Aar S. 95). Priebst blev den 10. Oktober 1760 dansk Sognepræst ved Garnisonskirken og afgik ved Døden den 20. April 1774 (Wiberg II. 202 og 208).

Efter ham fulgte *Andreas Sparre Joachimsen Delgast*, født den 13. Maj 1722 i Horsens, Student sammesteds 1752, Informator for Kadetterne 1754 og den 22. December 1760 Præst i Kastellet; Aaret efter blev han ordineret, og afgik ved Døden den 15. Oktober 1766 (Wiberg II. 208). Efter hans Død viste det sig, at han den 18. Juli 1763 havde laant en Sum af 100 Rdl. af Kirkens Midler, hvoraf Renterne var betalt indtil Juni Termin 1765; men siden da var hverken Gæld eller Renter betalt, og da det gennem hans Dødsbo kun var muligt at faa 26 Rdl. 3 lyb. Sk., blev det den 25. September 1770 bestemt, at det resterende Beløb skulde passere som Udgift i Kirkeregnskabet (Kast. Kmdtsk. Nr. 31. Ordrebog). Efter hans Død blev *Jørgen Mandal* konstitueret som Præst indtil 28. November 1766 (Kastelskirkens Embedsbog).

Samtidig med at den nye Ordning af Kirkeforholdene var bleven indført i Januar 1739, foretoges Begyndelsen til et andet og meget betydningsfuldt Skridt i sproglig Henseende; thi medens Guds Ord indtil da udelukkende havde lydt paa Tysk i Kirken, indførtes nu den Bestemmelse, at der fremtidig skulde afveksles med *dansk og tysk Gudstjeneste hveranden Sondag*.

Ligesom Præsten havde faaet sin Prædiketid indskrænket til 1 Time, gik man den 18. December 1739 endnu et Skridt videre, idet Kongen udsendte en lang Bestemmelse om, at *Organisten* skulde indskrænke sit Spil; næsten med et Anstrøg af Komik hedder det bl. a., at

»Vi have fornuppen, hvorledes Organisterne efter eget Behag tiltage sig den Frihed at bruge lange Præludier, hvorved de, endog ofte med forfængelige Melodier forlyste sig selv, men forhindrer Andagten og holde Menigheden til manges Fortrydelse, ja Forargelse, og til slet ingen Nytte forlænge Gudstjenesten og de derudi lidet eller intet vilde lade sig sige eller rette«.

Resten er i den Grad detailleret, at Tiden for Orgelspillet og Salmesangens Varighed endog fastsættes til visse bestemte Minutter, der vekslede Sommer og Vinter (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.).

I 1743 modtog Kirken som *Gaver* en Sølvkande og Tal-lerken til Altret. Under Foden staar: »Ps. 51. Gud skabe et reent Hierte i mig, og giv mig en nye viis Aand. A. W. S. B. M. D. 1743«. (Thaarup: Kastelskirken 28).

Kirken betegnes i 1748 som »kun liden, dog stor nok til at rumme Kastellets Garnison og andre, som høre til Kirken«. (Thurah: Hafnia hodierna 309). Det ses heraf, at ogsaa andre end selve Garnisonen søgte Kirken.

Ved en Besigtigelse af Kirken i 1751 viste det sig, at dens Brøstfældighed var langt større, end man havde tænkt sig det; thi alt Blyet i Tagrenderne og over Portalen samt en stor Del af Taarnet, Tømmeret i Frontmuren samt Murenes Overdel var bedærvet. Udgifterne til denne *Reparation* var saa store, at de til Aaret beregnede Fonds ikke slog til, men blev overskredet med 1,085 Rdl. 95 β , og saa maatte dog baade Taarnet og Taget atter repareres i April 1759 (Ingg. Ark. Nr. 4). I 1754 faar man gennem nogle Tegninger op-lyst, at Kirkens indvendige Højde var 16, Bredden $16\frac{3}{4}$ og Længden 47 Al.; Pulpiturerne var anbragt i $6\frac{1}{2}$ Als. Højde. Kirkens udvendige Højde med Spir var $41\frac{1}{4}$ og Længden 51 Al. (Ingg. hist. Korts. II. 2. 1.).

Af *Fundatser* i denne Periode er der følgende:

I 1740 skænkede *Kaptajnvagtmester Christian Henrich Jäger* til

- 1) Friederichshafener Schlosz-Kirche 200 Rthler.
- 2) til de Fattige sammesteds 50 Rthlr.

- 3) til de Fattiges *Skole* 50 Rthlr.
- 4) til Præsten 50 Rthlr.
- 5) til Kateketen 30 Rthlr. og
- 6) til min egen Begravelse 250 Rthlr.

Til det sidste Punkt knytter han paa Tysk et »hjerteligt« Ønske om, at hans Legeme maa komme til at staa i en aaben Grav i Kirken, og han slutter med, at »Dieser ist mein letzter Wille, welchen ich ungezwungen und mit freyen Willen bey völliger Vernunft unterschrieben habe. C. H. Jäger«. Denne hans sidste Villie er attesteret af to saa notable Vidner som *Kommandanten, Generalmajor F. H. Walther* og Præsten, *Ludov. Harboe*; men — hvor er den aabne Grav? (Hofman: Fundatss. IX. 440).

Den 11. Juni 1745 Fundats paa en Arv efter *Løjtnant Christian Bille*, stor 26 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$ 10 β , som Arvingerne har givet Afkald paa til Fordel for *Kirken* (Hofman: Fundatss. IX. 429).

Præsteboligen synes i 1765 kun at have bestaaet af 4 Værelser i Stueetagen (Ingg. Ark. Nr. 53). Hvad det her som overalt i Kuppet skortede paa, var Ovne; endnu den 22. April 1749 havde ingen af de indkvarterede Officerer Ovne i deres Barakker, medmindre de enten selv anskaffede sig saadanne paa egen Bekostning eller lejede dem i dyre Domme i Byen, og som det gik Officererne, gik det ogsaa Præsterne og de andre ved Kirken ansatte Personer; men netop ved denne Lejlighed indstillede Kuppets Ingeniørofficer, at hver af Officererne og Præsten efterhaanden skulde forsynes med 2 Ovne, alle andre med 1, idet han foreslog en aarlig Forhøjelse af Budgettet paa 200 Rdl., hvormed han mente, at da en Ovn kunde faas for ca. 13 Rdl. 2 β , vilde det kun tage 5—6 Aar, før alle var forsynede; ikke desto mindre havde Præsten endnu i 1758 kun én »kgl.« Kakkellovn til sine 4 Værelser, hvorfor han fik Løfte om endnu en, der dog nu vilde komme til at koste 25 Rdl.

Johan Georg Wichmann, der var bleven ansat som *Kantor* — vistnok ogsaa som *Skolemester* — den 11. Marts 1727, maa formentlig være afgaaet i 1753, i hvert Fald ansættes hans Efterfølger, den 31-aarige Student *Ole Lund* i d. A. Hans Bestalling findes ikke, men af en Oversigt af 22. September 1790 (Cirkulære fra Danske Kancelli) fremgaar det, at den

har lydt paa, at man efter 3 Aars Forlob vilde have ham i naadigst Erindring til noget bedre; denne »Erindring« gik i Glemmebogen. Han nævnes første Gang ved Navn den 25. Maj 1754 (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.) som Skolemester, medens det ad anden Vej viser sig, at han ogsaa er Kantor som sin Forgænger. Han boede i det sydvestligste Hjørne af den isolerede Præstebolig, hvor han havde 6 Værelser, af hvilke dog et skulde tjene som Skolestue; Indgangsdøren og nogle af Vinduerne vendte mod Vest, men Resten af Vinduerne vendte ud til den mørke »Kantorens Gang«, der i hvert Fald eksisterede endnu i 1790. Om hans Lønningsforhold faar man først noget at vide den 10. Juli 1790, da han er 68 Aar gammel og havde beklædt Stillingen i 37 Aar. Hans Indtægt som Kantor var da pr. Aar:

En Pension af det Qvandske Legat.....	50 Rdl.	» β
Fra Præsten.....	20 —	» -
Brændepenge.....	10 —	» -
Accidentier m. m.....	60 —	» - og
Som Skolemester.....	43 —	48 -
	Ialt...	<u>289 Rdl. 48 β</u>

Han skulde holde Skolen opvarmet om Vinteren.

Desuden fik han sine 4 Favne Brænde aarligt af »Toldbrændet«, indtil den gamle Bestemmelse herom bortfaldt den 23. August 1771. (Milit. Reskrs. 1851 S. 503); derefter fik han 8 Favne.

Lund afgaar efter al Sandsynlighed i Aaret 1792. Han staar just ikke i noget flatterende Lys, navnlig naar henses til, at han var en Kirkens Mand. Den 14. November 1755 (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.) klager Københavns Toldkammer over, at en Slagter paa Østerbro for nogle Dage siden Kl. 5 om Morgenen, altsaa før den Tid Byens Porte blev lukket op, var kørt ind i Kastellet gennem Norgesporten med 16 π Oksekød og et Kallun til Lunds Kone, hvorved Toldkammeret var bleven snydt for den dette tilkommende Accise ved Byens Porte. Lund maatte møde hos Kommandanten, hvor han til en Begyndelse benægtede Klagen, men senere maatte gaa til Bekendelse, hvorefter han foruden Kødets Værdi maatte betale en Bøde af 10 Rdl.

Ogsaa hans Forhold til Pastor Pontoppidan var uheldigt; gensidig klagede de to over hinanden, og af en Skrivelse af

17. Juli 1754 fra *Provst Hviid* til Kommandanten fremgaar det, at Provsten for at faa stiftet Fred mellem dem maatte udarbejde en Instruks, der var inddelt i to Kategorier: »Kirketjenesten« og »Skoleembedet«. Den første indeholder 8 Punkter, der, da de alle forekommer saa aldeles selvfølgelige, synes at pege i Retning af, at den gode Kantor paa den ene Side maa have været for nonchalant overfor Præsten og paa den anden Side er gaet denne lidt vel nær i hans ganske naturlige Embedspligter.

Men ogsaa af den Slags Stridigheder kan der drages Lære; thi man faar derigennem at vide, at Skoletiden om Sommeren var fra Kl. 7—11 og 1—5 og om Vinteren 1 Time mindre Morgen og Aften, samt at *Skolen* var fri Onsdag og Lørdag Eftermiddag og 3 Dage forud for de tre store Kirkefester. Bibelen skulde alternativt læses og forklares paa Dansk og Tysk. Paa alle Søn- og Helligdage baade til Højmesse og til Aftensang skulde Børnene møde i Skolen, hvorfra de »saa betimelig, at de derpaa med ham selv i sømmelig Orden og Stilhed kan gaa i Kirken, og være hver paa deres behørigte Steder førend det ringer 3. Gang«.

Havde Pastor Pontoppidan saaledes sin Hyre med sin Kantor, var der ogsaa en anden af Kirkens Betjente, der satte ham graa Haar i Hovedet, nemlig *Organisten Carl August Thielo*, gennem hvem Kirken for første Gang tangerer den danske Skueplads.

Der er vel ikke mange Mennesker, der ikke kender Thielo om saa end blot af Navn, og Kilderne om ham er talrige; men til det, hvorom her særlig skal tales, er i væsentlig Grad benyttet Dr. phil. Torben Krogh's »Musikopdragelse paa Holbergtiden« (Nat. Tid. for 31. Januar 1929) og »Ældre dansk Teatermusik« (Musikhistorisk Arkiv I samt Dansk biogr. Haandleksikon).

Thielo var født i Sachsen den 7. Februar 1707, studerede Musik, særlig Klaver, i Dresden fra 1715—19 og kom til København i Tiden mellem 1720 og 1731. Her giftede han sig i 1733 med Judithe Kielsen, men da hun kort efter afgik ved Døden, giftede han sig anden Gang med Magdalene Raun, ved hvem han blev Fader til Datteren Caroline Amalie, der, født den 1. Marts 1735, allerede debuterede paa Teatret paa Kongens Nytorv, da hun kun var 14 Aar og skabte nyt

Liv i Holberg's Leonoraer, indtil hendes Kunstnerbane sluttedes med hendes saa tragiske Død, da hun kun var 19 Aar gammel.

Thielo havde gennemlevet sine unge Dage i stor Fattigdom, og Fattigdommen fulgte ham omtrent til det sidste; han ernærede sig som Musiklærer i København, hvad der paa hin Tid var en ret kummerlig Tilværelse, men opnaaede i 1741 at blive Organist ved Kastelskirken. Dette var dog langt fra nogen Guldgrube for ham, thi hele hans Aarsløn var kun 46 Rdl., og saa skulde han endda desuden være *Ringer* og trække Uret op. I »Tanker og Regler« skriver han selv: »Nu gjør enhver sin Regning, om jeg med Kone og Børn derved kunde leve«.

Det var blevet moderne at opføre Passionsoratorier i Kirkerne, skønt mange følte sig forargede over denne Sammenblanding af Religion og Operavæsen; Thielo, der var meget initiativrig, greb straks Ideen og vilde opføre noget lignende i Kastelskirken, hvorfor han henvendte sig til Præsten om Tilladelse hertil; denne turde dog ikke paatage sig Ansvaret men henviste ham til at søge det theologiske Fakultet og Kastellets *Kommandant, Generalmajor F. H. Walther*. Thielo fulgte imidlertid ikke denne Henviisning, men indstuderede ganske rolig Oratoriet paa egen Haand og lod følgende Avertissement herom indrykke i »Kiøbenhavns Extraordin: Relation« af 29. Marts 1743:

»Passionens Historie med imellemsatte Arier og Choraler bliver musicalisk opført den 5. April i Castellets Friderichshavns Kirke af den der værende Organist. Musikken begynder om Eftermiddagen Klokken halvgaaen 4; dog at mand behager først at afhente en Billet hos Organisten Thielo, som boer i Castellet«.

Ikke saa mærkeligt om Præsten følte sig gaaet for nær ved Organistens Optræden, og Dagen før Oratoriet skulde opføres, indsendte han en hvas Klage over ham til Sjællands Biskop (som Kilde anføres: Sjællands Stifts Bispearkiv, Indk. Sager ang. Køb. 1743—44 i Landsarkivet). Oratoriets Titel var: »Seelige Betrachtungen unter dem Kreutze Jesu Christi; in der Schloss-Kirche des Citadells Friederichshafen den 5. April 1743 musicalisch aufgeführt von Carl August Thielo. Copenhagen 1743«. Præsten meddeler, at det er bleven trykt »uden Censur og Bogtrykkerens Navn«, og han beklager sig

i høje Toner over, at man i Søndags efter Aftensang næppe havde tilladt Menigheden at gaa i sin Andagt ud af Kirken, før bemeldte Organist tog Kirkenøglerne fra Klokkeren, skaffede Folkene paa Døren for at gøre Plads for en Del »Hoboyister og Mucicantre«, der derefter indtil Kl. 7 prøvede deres Instrumenter, »og nu føyes alle Anstalter til at besætte begge Kirkedørene med dobbeld Vagt, at ingen maa indlades, uden hand tilforne har indløst en Billiet hos Organisten for 2 ₧ dansk«.

Denne Skrivelse er ogsaa af anden Grund interessant, idet det er det ene af kun to Steder i hele Kirkens Historie, hvoraf det udtrykkeligt fremgaar, at begge Kirkens Indgange er blevet benyttet.

Præsten fortsætter med at bede Biskoppen om at sætte en Stopper for dette Uvæsen; thi

»skal dette ansees som en Slags Guds-Tieneste, mener jeg dend i Kirken paa en mere beqvemme og sædvanlig Tiid, ikke til nogle, men alle villige Tilhøreres Opmuntring, ikke for, men uden Betaling burde foretages. Skal det derimod være som et Slags Opera her skal ageres, er min eenfoldige Tanke; Guds Huus er et Bede-Hus /: intet Theatre :/ Tiiden for kostbar til Leeg og Morskab, Frelserens Liidelses Historier alt for dyrebar til at drive Kiøbmandsskab, ja Forargelse med«.

Det skal siges til Biskoppens Ros, at han var hurtig i Vendingen til Trods for den knapt tilmaalte Tid; thi allerede samme Dag forelaa hans Svar. (Kilde som foran, men udg. Sager). Biskoppen indrømmer, at han i Bladet har læst om den omtalte Koncert, men, trods Præstens Forsikring om det modsatte, har han dog den Tro, at Thielo har erholdt kgl. Tilladelse, og at han i hvert Fald maa have Tilladelse fra Kirkens Patron, hvorfor han mener, at det næppe er »raadeligt derimod at opponere sig«. Om selve Sagen opstiller han følgende to Spørgsmaal:

»1) om det er syndig eller lovlig at opføre Passions Historien i Musique

2) om det kand ske i Kirken paa en Søndag, og uden Præstens Tilladelse.

Hvad den *Iste* Qvæstion angaar, da maaske derom vil kunde være adskillige Meninger, jeg og ikke nægter, at jeg heller nu saa at Passions-Historien med Andagt maatte læses og betragtes, end deraf at gjøre en Lyst til at fornøie Øren; men derimod ved jeg, at det fast

altid i allen Land og paa mangfoldige Steder her i begge Rigerne, tilforne mere end nu, har været brugelig i Kirkerne paa Langfredag at opføre saadan Musique, og det aldrig har været giort til Synd, men mange har ment at finde derved en Andagt Altsaa ser jeg ikke, at det saa lettelig skulde vinde Bifald at gjøre det til noget syndigt og at faa det forbudt som ulovligt, da det endnu i mange evangeliske Lande ved Messen er blevet anset som en Part af den offentlige Gudstieneste. Men 2) da det end ikke i Citadellet skal ske Langfredag eller ved den offentlige Gudstieneste, saa ser jeg meget mindre, at det kand giøres syndigt og ulovligt, at det giøres paa en Søgnedag; det samme som før var tilladt og endnu mange Stæder holdes lovligt ved Gudstienesten, kan ikke være syndigt uden for Gudstienesten; kan det være lovligt at holde i Kirken ved Gudstienesten, saa kand det ikke være syndig en anden Dag uden for Gudstienesten i Kirken. Præstens Tilladelse behøves ikke dertil, thi hand har ikke med Kirken at gjøre, eller over dens Brug at disponere uden til sit Embeds Forretning.«

Baade i sin Indgang og sin Udgang er denne Sag sikkert ret enestaaende i en Kirkes Historie. Ganske bortset fra om man vil give Biskoppen eller Præsten Ret i Sagens religiøse Betragtninger, er der dog enkelte — lad os kalde dem rent praktiske — Sider af den, hvor man absolut maa stille sig paa Præstens Side. Biskoppen ignorerer ganske, ja, ligefrem mistror Præsten i Spørgsmaalet om, hvor vidt Thielo har fulgt hans Henvisning til rette Vedkommende, han anerkender end ikke, at Thielo arrangerer det hele ganske paa egen Haand, og ganske særlig maa det falde endog en Lægmand stærkt for Brystet, at Biskoppen erklærer, at Præsten intetsomhelst har med Kirken og dens Anvendelse at gøre, udover hvad der angaar Udførelsen af hans Embedsforretninger. Man skulde dog tro, at den ved en Kirke ansatte Præst maatte have Ansvar for, hvad hans Kirke benyttes til, da det omvendte jo vilde medføre uanede Konsekvenser.

At Forholdet mellem Præst og Organist efter denne Begivenhed blev mere og mere utaaeligt, ikke mindst for den førstes Vedkommende, siger sig selv; men saa kom Tilfældet dem begge til Hjælp. Den 6. August 1746 afgik Chr. VI ved Døden, og den livsglade Fr. V kom paa Tronen; den dystre Pietisme afløstes af et gladere Livssyn, og med dette vaagnede paany Trangen til uskyldige Glæder og da i første Række Ønsket om paany at se Skuespil. Thielo, der mente sig selvskrevet som Direktør for et Selskab af Aktorer, fik da ogsaa

gennem *Ludvig Holberg's* Indflydelse hos den unge Konge Tilladelse til at oprette en Skueplads »efter den Plan, som en Gang af Assessor Ludvig Holberg er anlagt i hans danske Komødier, som her tilforn har været brugte«, og den 14. April det følgende Aar aabnede Thielo sit Teater i Læderstræde. — Han afgik ved Døden den 3. December 1763.

Som *Organist* ved Kastelskirken afløstes han af *Samuel Simon Weise* (Jul. Foss; Organist- og Kantorembederne i Køb. etc.), der beklædte Embedet fra 1746 til 20. August 1757 og afløstes af *Johan Georg Wickmann*, der afgik ved Døden ca. 1771. I Tiden fra 1722—53 har vi hørt dette Navn som Kantor; med afgjort Sikkerhed kan det ikke ses, om det er den samme, der nu optræder som Organist, men utænkeligt er det jo ikke. Det er ikke stort, hvad der høres om ham ud over, at det den 16. September 1758 meddeles, at der foruden Gagen tilkommer ham en Portion Brød, dog kun paa den Betingelse at han tillige skal ringe med Klokken og holde Urværket vedlige, hvorfor det nu skal undersøges, om han har passet de to sidste Hverv, for saa vidt angaar Tiden til Begyndelsen af Aaret 1757; fra den 12. December d. A. blev Tilsynet med og Optrækningen af »Slaguret« i Kirketaarnet besørget af en Urmager, der for dette Arbejde oppebar 4 Rdl. pr Aar. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr. og Ingk. Arkiv Nr. 2).

Den 3. Januar 1764 faar man en mere samlet Fremstilling af *Lønningsforholdene* for *Skolemesteren* og *Organisten*, idet den første faar 45 Rdl. 30 β og den anden 58 Rdl. 44β aarlig (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.). Fra den 1. Februar 1765 tilstaas der Organisten 5 Rdl. 33 lyb. Sk. og *Kantoren* 17 Rdl. 5 lyb. Sk. aarlig i Stedet for Brød in natura. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr. 28. Januar s. A.). Den 3. Juni 1765 faar man at vide, at Organisten bor i Artilleristok Nr. 4 og har 4 Værelser. (Ingk. Ark. Nr. 53).

Den 7. September 1746 er der Tegn til, at »Positivet« fra 1705 skal erstattes med et nyt *Orgelværk*, hvortil Midlerne skulde tages af de Beløb, der ved 5 Fundationer var tilgaaet Kirken i Tiden fra 23. Januar 1732 til 7. September 1746 (Hofman: Fundatss. IX. 439); det viser sig imidlertid, at selv om disse Beløb virkelig senere kom til at medgaa til Anskaffelse af et rigtigt Orgel, kan der paa det daværende Tids-

punkt kun have været Tale om, at de en Gang frem i Tiden maatte stilles til Raadighed hertil.

Den 4. November 1752 hører man i Forbigaaende om en *Klokker Hinrich Plato*; men hans Ansættelse maa ligge forud for den Tid, eftersom han nu søger om at maatte blive tillagt noget mere af Krigshospitalskassen end de 20 Rdl. aarlig, som han alt nyder (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.). Han afgik ved Døden i November 1756; han havde staaet ved det mærkelige »Garnisonsregiment«, der var at betragte som en for sin Tid ejendommelig Form for human Foranstaltning, hvorved man søgte at bøde paa den Fattigdom med deraf følgende Afsavn, der var Invalidernes og andre defekte Militærpersoners triste Lod paa deres gamle Dage, ligefra Chefen og ned til de Gemene; Hovedparten af dette Regiment laa i Kastellet fra 1743—64.

Plato blev afløst den 16. November 1756 af *Lorenz Andersen Richert (Richard)*; ogsaa han søgte om de 20 Rdl. aarlig, og ogsaa han havde staaet ved »Garnisonsregimentet« (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.). Han boede i Artilleristok Nr. 7, hvor han havde 4 Værelser (Inkg. Ark. Nr. 83).

Endelig i Januar 1756 begyndte det efter Forløbet af et halvt Aarhundrede at lysne i Retning af at faa et rigtigt *Orgelværk* i Kirken, og da det stod færdigt, bar det dette Aarstal samt følgende latinske Inskription: »Lingua sonet, dum ligna sonant et Corda Piorum« (Gid der her maa lyde en kraftig og hjertelig Menighedssang til Orglets Ledsagelse). Fra den 25. August 1762 blev der bevilget 6 Rdl. aarlig til en Orgelbygger for at holde Orgelværket vedlige (Inkg. Ark. Nr. 4).

2. Afsnit 1766—1793.

Ogsaa dette Afsnit omfatter 5 Præster, og den første af disse er *Jes Wester Jacobsen Bjørnsen*. Han var født den 19. eller 28. Januar 1737 i Aabenraa, Student i Halle og cand. theol. den 22. Marts 1759. Efter at være blevet ordineret den 28. November 1766, blev han s. D. Præst i Kastellet og indgik den 24. Februar 1769 Ægteskab med Sophie Magdalene Bruun (Brown). Han afgik fra Kirken den 4. Marts 1772 og blev fra Dagen efter Sognepræst i Skt. Mariæ Kirke

og Slotspræst i Helsingør. Han afgik ved Døden den 13. December 1786 (Wiberg I. 591 og II. 208 samt Kastelskirkens Embedsbog).

Den 24. April 1771 anmodede Københavns Magistrat *Kommandanten* i Kastellet, *Generaløjtnant L. L. Hoben* om »Paa hosfølgende Tabel at lade tegne og os igen tilstille den af Hs. kgl. Maj.s befalende Efterretning af alle de sig i Kastellet opholdende«. Denne Mandtalsliste er dateret 1. Maj s. A. og giver for Kirkepersonalets Vedkommende Oplysning om, at Pastor Bjørnsen var 34 og hans Hustru 21 Aar gammel, *Kantor Lund* 49 og 44, *Organist Kietz*, om hvem senere, 39 og 30 og *Klokker Rickard* 41 og 50 (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.).

Den 23. August 1771 ophævedes den gamle Bestemmelse om *Toldbrændet*, og den 6. Juni blev der i Stedet for fastsat en Pengegodtgørelse beregnet efter det Antal Favne, der tilkom enhver, nemlig Præsten 10, Kantoren 8, Organisten 4 og Klokkeren 2 Favne; denne Ordning vedblev indtil 1803.

Efter Bjørnsen fulgte *Christian Bastholm*, der var født i København den 2. November 1740 som Søn af Kontorchef i Admiralitetet Hans B. og Clara Hosum. Han blev Student i 1759 og ønskede at studere Filosofi og Naturvidenskab, men føjede sig dog efter sin Faders Ønske og blev den 15. September 1761 cand. theol. og 1767 Magister. Fire Aar senere fik han Tilbud om at blive Præst ved den tyske Menighed i Smyrna; men fik dog først Embedet 2 Aar senere. I 3 Aar levede han i Smyrna under store Savn og meget vanskelige Forhold, vendte derefter hjem og blev den 23. April 1772 Præst i Kastellet, hvor han indgik Ægteskab med Ingeborg Foss Rosenstand Goiske, efter hvis Død i 1777 han i 1789 ægtede Kirstine (Karen) Margrethe Rothe, der overlevede ham i 10 Aar.

Medens han var ansat i Kastellet, tog han den 1. November 1774 Doktorgraden og forlod Kirken den 20. August 1777 for at blive forflyttet til Skt. Olai Kirke i Helsingør; Aaret efter vendte han dog atter tilbage til Hovedstaden, hvor han blev 1. Hofprædikant og i 1782 kgl. Konfessionarius, indtil han i 1800 trak sig tilbage paa Grund af Svagelighed. Han afgik ved Døden den 25. Januar 1819. Bastholm var meget beundret af sin Samtid som Taler; han udgav mange theolo-

giske Værker, der særlig bevægede sig om Formen for Prædikenen og om Gudstjenestens Ordning. Efter sin Afsked udgav han nogle naturvidenskabelige Arbejder.

Det synes, som om Embedet som Præst i Kastellet har været vakant endnu i Begyndelsen af 1778. Efterfølgeren, *Nicolai Raben*, var født i Haderslev den 25. December 1748 som Søn af Købmand Christ R. og Catharine Holm, Student i sin Fødeby 1769, cand. theol. den 27. Januar 1778 og ansat som Præst i Kastellet den 4. Marts s. A. Han indgik Ægteskab med Maria Dorothea Staal. Den 17. August 1782 blev han Sognepræst i Slangerup og Uvelse og fik s. D. ved en Skrivelse fra Generalkommissariatskollegiet Tilladelse til indtil Mikkelsdag at oppebære de sædvanlige Indkomster af Kastelsembedet, saafremt dette stod ledigt saalænge, imod at han besørgede Embedets Forretninger. Han afgik ved Døden den 8. Juli 1811 (Wiberg II. 208 og III. 132).

Da hans Offer, der oprindelig havde beløbet sig til 43 Rdl. 44 β, pr. Kvartal, pludselig ved en Formindskelse af Indkvarteringen gik ned til 20 Rdl. 95β, blev der den 29. Maj 1779 tilstaaet ham det resterende Beløb, indtil han paa anden Maade kunde faa sine Indtægter forøgede, dog uden Konsekvens for hans »Efterkommere« (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.). Den 29. Januar 1780 blev der fastsat følgende Takster for de militæres kirkelige Handlinger:

	Gemene		Underofficerer	
	til Præst	til Klokker	til Præst	til Klokker
For Kopulation. . .	1 Rdl » 1/2 » 1/2	1 1/2 8 β	1 Rdl 2 1/2 8 β	2 1/2
— Barnedaab . . .	» - 1 - 8 -	» - 12 -	» - 3 - » -	1 -
— en død at begrave		1 1/2 8 β		

(Milit. Reskrs. III. 758).

Den næste i Præsterækken var *Christian Koch*, der var født i Holsten i 1750 som Søn af Arbejdsmand Søren K. og Christine Svendsdatter. Blev først Student i Tyskland og derefter, i 1778, i København, cand. theol. den 9. Oktober 1779 og Præst i Kastellet den 25. Oktober 1782 indtil sin Død i 1789.

I 1784 søgte han om et Lønningstillæg, og den 28. Februar meddeltes det ham, at han fra Aarets Begyndelse — men uden Følger for hans »Efterkommere« — var blevet tilstaaet

et maanedligt Tillæg af 5 Rdl. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.).

Medens Raben var Præst, fandtes der mellem Statsfangerne den berygtede Eventyrer, *Kammerherre Magnus Beringskjold*. Ved en Kabinettsordre af April 1784 blev det paalagt *Kommandanten, Oberstløjtnant C. Holten*, at passe meget nøje paa ham og specielt gøre Kastellets Præst opmærksom paa, at han kun maatte besøge ham som Sjælesørger og endda foreholdes, hvad Beringskjold var for en Hykler (Aug. Fjelstrup: Statsfanger Beringskjold 75).

Under denne Præst gør man Bekendtskab med den mærkelige Fremtoning: *Jacob Dannefer* (f. 1745, d. 1800). Han var Lærer i Historie og Geografi paa Landkadetakademiet i Tiden omkring 1783—87. Flere af Officerslærerne var i denne Periode meget uheldige, og nogle af de civile Lærere var af samme Slags, særlig var Dannefer's Omstændigheder saa forstyrrede, at han kunde bestikkes ved Hjælp af nogle Penneposer eller Ark Papir. Han prædikede en Gang imellem i Kirken for en saa ringe Betaling som 32 β for hver Gang, hvilke Penge han som Regel straks efter forbrugte paa et Værtshus, hvor han spillede Kegler, det eneste han forstod til Gavns. (Mem. og Br. XI. 8).

Den sidste i Rækken var *Lorentz Nicolai Fallesen*. Han var født i Binderup, Bjert Sogn, den 20. April 1757 som Søn af Bønderfolkene Niels F. og Anna Sophie Lauridsdatter; Student fra Haderslev Skole 1717, cand. theol. og residerende Kapellan i Tikøb 1784. Samtidig indgik han Ægteskab med Louise Povelsen, efter hvis Død i 1803 han Aaret efter ægtede Sara Hammer. Den 8. Januar 1790 blev han Præst i Kastellet, hvor han var indtil den 23. August 1793, da han blev Præst i Søborg og Gilleleje og fire Aar senere Kapellan ved Vor Frue Kirke i København, indtil han i 1808 blev Sognepræst ved Trinitatis Kirke sammesteds. I 1824 maatte han tage sin Afsked paa Grund af Svagelighed, og den 11. November s. A. afgik han ved Døden. Han har udgivet forskellige theologiske Magasiner og Tidsskrifter, men hverken hans talrige Prædikener eller Afhandlinger hæver sig over det almindelige. (Dansk biogr. Leks.).

Den 6. August havde Pastor Fallesen indgivet en Ansøgning om, at den i Kastellets Kirke hver Søndag Eftermiddag

afholdte *Katekisation* maatte afskaffes, og i dens Sted nogle Gange ugentlig katekiseres i Skolen (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.). Selv om Kastellets Præst ved denne Lejlighed blev Foregangsmanden i dette Spørgsmaal, laa det hele dog i Luften; det var Følgen af den Tidsaand, der havde været den raadende under Chr. VI's Regime, der nu begyndte at give Bagslag. Under Henviſning til P. Fr. Rist: Fra Støvlet-Tiden S. 202 og til Ny Kirkehistoriske Samlinger II. S. 799 mentes det nemlig, at det gejstlige Regimente efterhaanden havde ført til et Resultat, der var stik modsat det tiltænkte. Endnu i Slutningen af Aarhundredet maatte Landsoldaten stadig give Møde i Kirken til Katekisation, men efterhaanden tyndede det ud mellem Tilhørerne ved Gudstjenesten. Børn var der kun faa af, og de, der var, var saa fattige, at de fattedes Klæder, Strømper og Sko. Dette bragte Præsten til at fremkomme med sit Forslag, der blev kraftigt støttet saavel af hans Provst som af Kastellets *Kommandant*, *Generalmajor M. E. Fircks*. Derimod vakte det stor Modstand hos den højt begavede, men fanatiske *Biskop Nicolaj Edinger Balle*, der i en Korrespondance med Fr. VI's Raadgiver Johan Bülow lod falde den Ytring, at han i Kamp med de røde Kjoler var nær ved at blive overvunden, at det var til liden Ære for Kommandanten, at han ej holdt sine undergivne i bedre Orden, og at han endog turde vælge Kronprinsen til Dommer i denne Sag, »Omendskønt de militære indbilde sig, at alt kan være dem tilladt under hans Beskyttelse; bliver det først en Skam at træde frem paa Kirkegulvet, efterdi Soldaterne, som skal være hæderligere, af Kongen selv holdes for gode dertil«, saa mener han, at al Umage for at opnaa en bedre Undervisning er spildt. I Kraft af sit Embede gav han Præsten Befaling til at møde paa sin Post i Kirken og holde sig færdig til Katekisation. »Møder saa ingen Børn, fordi Hr. Kommandanten afholder dem, er han (Præsten) og jeg angerløse«.

Den 22. September 1790 ansøger Fallesen »I al Underdanighed« om at maatte faa 4—6 af Garnisonsdrene til at synge paa Søn- og Helligdage (Danske Kancelli, Cirkulære af 10. Juli 1790). Desværre høres der intet om, hvorvidt det lykkedes for Præsten at faa Ønsket opfyldt.

Indtil den 29. November 1766 havde Forholdet været dette,

at kun de Soldaterborn, til hvis Forældre der daglig blev udbetalt en Godtgørelse pr. Barn, maatte optages i de *militære Skoler*; men fra denne Dag ændredes denne Bestemmelse derhen, at alle Underofficersbørn nu skulde deltage i dem, og at Forældrene — saavel Underofficerer som menige — skulde gives Tilhold om at holde deres Børn flittig i Skole (Milit. Reskrs. III. 261). Den sidste Bestemmelse var ingenlunde nogen Undtagelse, tværtimod gaar den stadig igen med Tilføjelsen af, at Børnene strejfedes om paa Gaderne og lavede Optøjer. Naar man i 1790 erfarer, at Undervisningen i Kastellets Skole *kun* bestod af Katekismus, at kun *et Par Børn* lærer at skrive og *ingen* at regne, kunde man fristes til at mene, at det for saa vidt var ret ligegyldigt, om de gik i Skole eller ej; synderlig udrustet til selv at skabe sig en Eksistens udover den paa hin Tid saa kummerlige at blive Underofficer har der for Drengenes Vedkommende næppe været, og hvorledes maatte det saa blive med Pigebørnene? Atter den 5. Juli 1771 anmoder Kommandanten om at »admirere« Cheferne ved de indkvarterede Regimenter at holde for, at Børnene flittigere og til rette Tid indfinder sig i Skolerne, og for derom at være forsikret, maa de ugentlige Lister fra Skoleholderne som sædvanlig uden nogen Forsømmelse indsendes (Milit. Reskrs. III. 383). Den 2. Juni 1775 er det atter galt; der tales om Børnenes Vankundighed, Lediggang og Uskikkelighed, som man nu søger at imødegaa ved at beordre, at en Underofficer af hvert Regiment, »som tilforn er sket«, hver Lørdag skulde indfinde sig i Skolen for at blive underrettet om Børnenes Opførsel og derom bringe Chefen Underretning (Milit. Reskrs. III. 604). Den 11. December 1789 ansættes der en Underofficer til stadig Tjeneste ved Skolerne; hans Hverv var at opsøge forsømmelige Børn, for hvilket Arbejde han erholdt et Tillæg. Denne Bestemmelse vedvarede endnu i 1846.

For vor Generation lyder det lidt mærkeligt, at der den 20. November 1790 sendes en Skrivelse til Direktionen for Garnisonsskolerne i København, hvori det hedder:

»For hver ukonfirmeret Rekrut af de her i Staden garnisonerende Regimenter, som nyder Undervisning og Vejledning i Kristendommen, betales der 2 Rdl. til Skoleholderen og 2 Rdl. til Præsten for Tiden indtil deres Konfirmation. (Milit. Reskrs. IV. 364).

Et andet mærkeligt Tidernes Tegn er en kgl. Resolution af 7. Oktober 1791, hvori det tillades at anvende et Beløb af 300 Rdl. af den militære Ekstrafond, »for at afhjælpe Soldaterbørnenes Nøgenhed og derved sætte dem i Stand til med mere Munterhed og Flid at søge Skolerne«. (Milit. Reskrs. IV. 430). — Den 10. December s. A. beskikkes *Pastor Fallsen* som Medlem af den for Garnisonsskolerne her i Staden anordnede bestandige Direktion. (Køb. Kmdtsk. Skr. af 10. December 1791 fra Gen. Kom. Koll.).

Første Gang der tales om en *Bælgetræder* er den 9. Marts 1769; det er en Soldat af Kronprinsens Regiment (5. Batl.), der afgives af det til Fæstningsarbejde kommanderede Mandskab; selvfølgelig maa der have været en Bælgetræder lige fra 1756; det er kun ved et Tilfælde, at det overhovedet fremkommer nu. (Køb. Kmdtsk. Skr. fra Gen. Kom. Koll.).

I December 1771 blev Antallet af de ombaarne *Kirke-Tavler* indskrænket til to i hver Kirke (Vejviseren 1772. 261); i 1773 blev der foretaget en større *Reparation* af Kirkens Tag, til hvilket Arbejde der anvendtes Soldater; i 1791 fandtes der nedlagt en Annuitets-Obligation paa 100 Rdl. i *Kirkens Fattigblok* (Køb. Kmdtsk. Korresp. 31. Oktober 1857), hvilket viser, at der ogsaa har været faste Bøsser i Kirken og den 31. August 1793 gav Generalkommissariatskollegiet Løfte om et aarligt Tilskud af 20 Rdl. til Kirken, dog kun saafremt det efter Regnskabsaarets Udløb maatte vise sig nødvendigt. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Koll. af 9. August 1794).

Fra 1767—92 blev der foretaget en gennemgribende Forandring i Stokkenes Fysiognomi og altsaa ogsaa i *Artilleristokkens*, hvor Præsteboligen jo var. Tidligere havde Tagene ikke været brudte; men over hvert Vindu og hver Dør havde der paa Taget været anbragt smaa Kvistvinduer, af hvilke de over Dørene var spidsgavlede. Alle disse Kvistvinduer, der gav megen Utæthed, blev nu slaet sammen til den fra vor Tid saa bekendte Mansardetage, i hvilken Kvistvinduerne afløstes af et tilsvarende Antal almindelige Vinduer, medens samtidig hele den øverste Del af Taget blev løftet et tilsvarende Stykke, hvorved der altsaa i Stedet for 2 Etager og Loft fremkom 3 Etager og Loft.

Naar der skulde ringes med *Kirkeklokken* ved kongelige

Personers Dod og Bisættelse, blev dette fra den 29. Juni 1770 udført af dertil kommanderede Soldater, der da fik en Ekstragodtgørelse af Kirken (Kast. Kmdtsk. Ordrebog Nr. 31). Til daglig blev der ringet Middag Kl. 12 og Aften Kl. 7, desuden om Lørdagen Kl. 1 til Skriftemaal. Om Søndagen blev der ringet 1. Gang Kl. 8, 2. Gang Kl. 8½ og 3. Gang Kl. 9 til Højmesse og ligesaa Kl. 1, 1½ og 2 til Aftensang. Ved de store Kirkehøjtider skulde der kimes ligesom med Byens Kirkeklokker (Vejviseren 1772. 48). Af Bygningsprojektet af 11. Marts 1774 (Ingg. Ark. Nr. 6) erfarer man, at der den 23. Januar 1773 var blevet anskaffet et nyt *Kirkeur* til 30 Rdl.

I 1771 var *Organist Wichmann* afgaaet ved Døden; han blev afløst af *Gottfried Kietz*, der var født 1733 i Tyskland og som saa mange andre tyske Musikere droges til København, hvor han fra 1775—81 var ansat som Akkompagnatør i det kgl. Kapel. Herfra fik han sin Afsked, fordi han havde paa-vist, at en Italiener, A. Darbes, der ved indflydelsesrige Forbindelser ved Hoffet havde faaet trængt sig frem, ikke havde komponeret den Passionssalme, som han havde udgivet som sin, og for hvilken han fra Hoffet havde modtaget et Gratiale paa 300 Rdl.; det var jo i Absolutismens Guldalder (Thrane: *Fra Hofviolonernes Tid* 158). Kietz, der var gift med Maren Hougaard, blev ansat som Organist 1771 og boede til den 23. Maj 1778 i Artilleristok Nr. 4, derefter i Stjernestok Nr. 2 (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.). Under hans Tjenestetid blev der anskaffet en ny Salmebog, hvilket var en medvirkende Aarsag til, at der for første Gang blev indført *Tavler* til *Ophængning* i Kirken med Numrene paa de Salmer, der skulde synges (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.). Uden at man erfarer Aarsagen, forsvinder Kietz antagelig ca. 1790 som Organist, men afgik først ved Døden den 5. Maj 1800.

Han afløstes af *Johan Heinrich Lorenz*, der ansattes den 24. April 1790 (Kast. Kmdtsk. Nr. 55. Personalialia vedrørende Organistembedet 1790—1818). Hans Bestalling foreligger og lyder som følger:

»Jeg Magnus Ernst von Fircks, Deres Kongelige Mayestæts til Danmark og Norge bestalter General Lieutenant og Commandant i Citadellet Friedrichshavn, Ridder etc. antager og beskikker herved Hr. Johan Heinrich Lorenz af det Kongelige Capelle, som har de

udi Indføds-Retten fastsatte Egenskaber, til Organist ved den herværende Slots og Garnisons Kirke.

Til Løn nyder han foruden fri Bolig og fire Favne Brænde, alt det som Hans Kongelige Maÿtt allernaadigst lader godtgjøre til den herværende Organist.

Derfor har han at beflitte sig paa et kristeligt, ærbart og dydigt Levnet; uden Undtagelse i alle Maader ordentligen at rette sig efter Kirke Ritualen, og den ham af mig meddelte Instruction, og i øvrigt opføre sig som det egner og anstaaer en kristelig og ærbar Kirkebetjent.

Dette stadfæstes under min Haand og vedtrykte Signet.

Citadellet Friedrichshavn den 24de April 1790.

M. Ernst Fircks«
(L. S.)

Lorenz var formentlig født i Haderslev 1762. I Kapellet blev han ansat i 1786 som »Elev«, skønt hans Uddannelses-trin laa langt over Elevstadiet; Sagen var imidlertid den, at man endnu manglede dygtige Violonister, men ikke havde Raad til at anskaffe sig dem, hvorfor man for en aarlig Gage af 200 Rdl. engagerede »Elever«. Lorenz, der tillige var en dygtig Harpenist og Orgelspiller, blev ogsaa anvendt som Harpenist i Kapellet, uden derfor at faa nogen yderligere Godtgørelse, endog han spillede paa sin egen Harpe, der for hver Gang maatte transporteres frem og tilbage mellem Kastellet og Teatret, eftersom han i sit Hjem gav Undervisning saavel paa Harpe som Klaver (Thrane: Fra Hofviolonernes Tid 437 m. fl. og Vejviseren 1794). Da hans Hustru, Friderica Wilhelmine Lendrop (Lintrup), afgik ved Døden i September 1814, foregik Begravelsen mærkelig nok med militær Honor — 2 Underofficerer og 16 Mand — fra Sørgehuset i Stjerne-stok Nr. 1 (Kast. Kmdtsk. Parol. Journ.). Lige indtil sin Død den 2. December 1818 udfyldte han sin Plads baade som Medlem af Kapellet og som Organist i Kastellet.

Der er tidligere under Pesten 1711 talt om de daarlige Forhold paa *den militære Kirkegaard*; saadanne fandt dog ogsaa senere Sted; baade den 16. Januar og den 14. April 1782 blev der udkommanderet Mandskab for at nedgrave de døde, der paa Grund af Frosten ikke havde kunnet bringes i Jorden i Løbet af Vinteren, og den 6. April 1786 skriver *Stadsfysikus Christian Elovius Mangor*:

»Ved Soldaterkirkegaarden uden for Østerport har jeg set staaende i aabent Hus ubegravet en forfærdelig Mængde Lig. Man sagde mig, at det var alle de, som var døde, siden Frostens Begyndelse, altsaa mange derimellem af hidsig og smitsom Sygdom Frosten gjorde dem det umuligt at faa Gravene gravet; ikke destomindre har man dog ugentlig paa Skibskirkegaard og Byens Kirkegaarde nedgravet Lig; ja jeg saa igaar nogle Forældre af Haandværkerne havde paa Soldaterkirkegaarden gravet Grav til sit Barn« (Køb. Kmdtsk. Pakke Nr. 23).

For at forøge *Fattigkassens* Indtægter lod *Generalmajor Fircks* allerede i Aarene 1785 og 1790 udstede Tegn mod særlig Betaling til Kørsel og Riden gennem Kastellet m. fl. Steder, hvilken Indtægt fortrinsvis skulde anvendes til »*Skoler for fattige Soldaterbørn*« (Milit. Reskrs. 1790). Ogsaa paa en anden ret original Maade søgte han at forøge disse Indtægter. I den strenge Vinter 1788—89 var en lille russisk Flaadefdeling blevet indefrosset paa Københavns Red som neutral Havn. Den svenske *Søofficer Lars Benzeltjerna* fik af sin Konge Ordre til at lade disse Skibe tilintetgøre ved Brænding, i hvilken Anledning han skaffede sig i Forbindelse med en *Traktor Thomas Sheilds* og en engelsk *Koffardikaptajn William O'Brien*, hvilken sidste havde sit Skib liggende saa tæt ved de russiske, at han ved at stikke Ild paa sit eget Skib kunde sætte de russiske Skibe i Brand. Planen blev lagt, men Komplottet blev opdaget, og alle tre blev fængslet i Kastellet (Krohn: Kast. Fr.'s Fængselshist. gennem 250 Aar 135). I de Kaptajn G. V. J. Smith'ske Arkivsager paa Københavns Kommandantskabs Kontor findes et Kobberstik — 21 × 29 ctm — paa hvilket de tre Mænd er afbildet, og under Billedet findes paa Dansk og Fransk følgende: »Med Tilladelse af Hs. Ex: G. Lt: v. Fircks Comandant i Kiøbenhavns Castel til Soldater Børns og andre Trengenes Beste, tegnet og stukket ved G. L. Lahde«. Det bærer Aarstallet 1789.

Til Brug for Garnisonsskolerne skulde Ingeniørkorpset den 17. November 1792 udlevere nogle gamle Kirkesager, der opbevaredes i Kastellet; mellem disse fandtes bl. a. 2 »Kirkepunge¹⁾ og 1 drejet Trefod med Jernkrans »forhen brugt til

¹⁾ Saadanne findes bl. a. paa Museet paa Sønderborg Slot; de er hæklede eller strikkede i en spids Poseform, der ender med en lille Kvast. Den øverste største Kant er udspændt ved Hjælp af en Træring, der atter bæres af en vandret Stok, ved Hjælp af hvilken Posen kunde føres ind mellem Stolerækkerne.

Daaben«; i December s. A. blev Sagerne bortsolgt ved Auktion (Køb. Kmdtsk. Skr. fra Gen. Kom. Koll.). Det interessanteste ved denne ubetydelige Sag er dette, at man for den sidstnævntes Vedkommende antagelig staar overfor Fodstykkeket til Kirkens ældste Døbefont.

3. Afsnit 1793—1823.

Den første af de 6 Præster, der indbefattes i dette Afsnit, er *Christian Wæver* (Wæwer), der var født i København den 17. Marts 1764 som Søn af Bager Johan W. og Anna Nielsdotter Moth. Han blev privat Student i 1781, cand. theol. den 24. April 1785 og Præst paa Skt. Thomas den 17. Juni 1791; vendte atter hjem og blev Præst ved Københavns civile Arresthus den 14. December 1792, indtil han den 29. November 1793 rykkede ind i Kastellet som Præst. Her indgik han Ægteskab med Anna Eleophine Magdalene Margrethe Lønborg og sad i Embedet til den 8. April 1808, da han blev Sognepræst i Karlebo. Han blev Konsistorialraad den 24. Juni 1841 og afgik ved Døden som Jubellærer den 30. Januar 1854. Han var en meget agtet og afholdt Præst (Wiberg II. 64 og 208, Kastelskirkens Embedsbog, Thaarup: Kastelskirken og Hist. Medd. om Køb. 1. II. 343).

Den 22. Oktober 1794 foreslog Kastellets *Kommandant, Oberst H. E. Peymann*, nogle regulerende Bestemmelser med Hensyn til Anvendelsen af Indtægterne fra Passagetegnene, ved hvilken Lejlighed *Kastelspræsten* skulde være bestandigt Medlem af Direktionen for *Garnisonsskolen* i København. Det ser paa dette Tidspunkt ud til, at Skolen i Kastellet har været nedlagt. Kongen bifalder Forslaget ved Resolutioner af 5. og 6. December s. A. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.).

Den 8. August 1797 bestemmes det, at de 100 Rdl., som den forrige Sognepræst ved Garnisons Menighed har haft af *Marktelenderpengene*, herefter skal udbetales til Præsten i Kastellet, naar Naadsensaaret er udløbet. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.).

Atter i 1803 skete der en Ændring med Hensyn til Brændselsforsyningen til Præsten og de øvrige Kirkebetjente,

Friedrichshafns Castell-Kirke, stukket af J. Haas omkring 1797.

mellem hvilke man nu ikke hører Tale om en Skolemester. Det var begyndt at blive Dyrtid, hvorfor der blev tilstaaet de paagældende Halvdelen af Brændet in natura og Halvdelen i Penge; formodentlig af gammel Vane betegnes det endnu som »Toldbrændet«.

I Marts 1808 blev der bevilget Præsten 200 Rdl. i Godtgørelse for det Tab i Præsteoffer, han maatte lide ved, at en Del af Garnisonen siden 1805 havde været bortkommanderet (Milit. Reskrs. 1807—08. 337), og den 11. Juli 1808 bevilges der de Præster, der forflyttes til andre Embeder, at de for det løbende Kvartal maatte beholde Præsteofferet samt *Marketenderpengene*.

Af større Interesse er det dog at erfare, at Pastor Wæver er den første af Kastellets Præster, der fremkommer med et endog i høj Grad velbegrundet Forslag til en *Udvidelse af Kirkens Sogneomraade*, selv om Forslaget kun led en krank Skæbne.

Den 9. November 1807 fremsendte han til sin Provst en »Ærbødigst Promemoria!«, hvori han, i Anledning af en indtruffet Vakance ved Trinitatis Kirke, foreslaar, at Østerbro og den Del af Forstæderne, der nu hører til Trinitatis Sogn,

for Fremtiden bliver henlagt til Kastellets Kirke. Han fremsætter en ganske fortrinlig historisk Redegørelse for Kirken lige fra 1779, og afslutter det første Punkt i sin Begrundelse med den karakteristiske Udtalelse, at de præstelige Indkomster ved Kastelskirken er af en saadan Natur, »at ingen Mand med huslig Familie kan have nødtørfigt Udkomme«.

I Pkt. 2 fremhæver han, at Kastelskirken

»for Østerbro og den Del af Forstædernes Beboere (ligger) ulige nærmere og bekvemmere end Trinitatis Kirke, hvorfor ogsaa adskillige af disse Beboere søge deres Altergang i denne Kirke«.

I Pkt. 3. fremholder han

»den Omstændighed, der ikke synes mig uvigtig, at Passagen for Beboerne fra Forstaden til og fra Kastellet stedse er aabne Søn- og Helligdage, saa at ingen Portsperrer(!) kan afholde dem fra Kirken Her derimod er denne Hindring ikke at befrygte, da Passagen gennem Kastellet alle Dage og til alle Tider, saalænge det er Dag, er aabne«.

I Pkt. 4 fortæller han, at det Classenske Fideikommis paa Østerbro har opført en Skole, for hvilken Kastellets Præst er blevet udnævnt som Inspektør ex officia, og som besøges ogsaa af Børn fra Kastellet. Da Præsten derved paa Embeds Vegne maa staa i nøje Forbindelse med Børnene der og deres Forældre, saa mener han, at ogsaa dette er en gyldig Grund for, at denne Part af Forstaden henlægges til Kastellets Menighed. Vel erkender han, at Skolen er blevet nedbrændt under Fjendtlighederne; men mener dog, at der er Haab om atter at faa den opført. Til Slut anfører han selv den Vanskelighed, at Kastellet ikke har sin egen *Kirkegaard*, men mener dog, at der maa være saa god Plads paa Garnisons Kirkegaard, at man ogsaa kunde jorde de døde fra Østerbro der.

Næst efter at udtale Haabet om, at Sagen maa vinde Provstens Bifald, slutter han sit Indlæg med følgende mere personlige Bemærkninger:

»Iøvrigt tillader Deres Højærværdighed mig den aabenhjertige Tilstaaelse, at ovennævnte Forslag ingenlunde har Hensyn til min personlige Fordel, da den liden Forbedring, som først om et Aar kunde ventes i mine Indkomster, dersom Forslaget finder højeste Bifald,

ikke vil tillade mig med Kone og 5 Børn at hendside i dette ringe Embede, men at jeg kun har grebet Lejligheden til om muligt at gøre Embedets Indkomster lidet klækkeligere for en ung Mand, som ved ingen eller i det mindste liden Familie kunde erholde Embedet efter mig«.

Han underskriver sig som »Wæwer«; Provsten hedder V. Hiort. Denne sidste fremsender Andragendet den 23. November til Biskop Balle med anbefaling og slutter med:

»Det er desuden indlysende, at hvis Kastelets Kald skal være et Levebrød for en Mand med Familie, og det burde dog ethvert fast Kald, da kunde det højliggen trænge til dette Tillæg«.

Som Orientering i Datidens Beboelsesforhold i Forstæderne, bør det maaske anføres, at Indbyggerantallet paa Østerbro i 1807 kun var — 659. Man laa den Gang »paa Landet« paa Østerbro. (Rubin: 1807—14 S. 11).

Det næste i Sagen er et Promemoria af 27. November s. A. fra Paludan Meldal, antagelig Præsten ved Trinitatis Kirke, der paaviser, at Trinitatis Sogn ikke alene strækker sig fra Nørrebrogades højre Side og langs alle Blegdammene, men at endog »de fleste tælles paa Strandvejen (der den Gang begyndte ved Trianglen), lige til Etatsraad Callisens Lystgaard«. Man tænke sig i vore Dage en hovedstadsmæssig Afstand til Kirke som fra Callisens Vej til Trinitatis Kirke.

Benyttende det indkomne Materiale fremsender Biskop Balle den 7. December s. A. en »Allerærbødigst Forestilling«, hvori han støtter Sagen med den Modifikation, at det kun bliver den egentlige Forstad udenfor Østerport, der overføres til Kastelskirken.

Mærkeligt nok synes det, at Wæver fuldstændig er gaaet udenom Kommandantens Patronatsret; thi først fra Kancelliet sendes Sagen den 18. December s. A. videre til Kastelets *Kommandant, Oberstløjtnant C. N. Suckow*. Havde Sagens Gang indtil da været som en banet Vej, lød der nu fra Kommandantens Side en Stemme, som kunde det have været et Ekko fra henfarne Tider; hans Imødegaaelse lød som følger:

»1) at fordi Garnisonens Kirke kun er liden og ikke kan betragtes som nogen Hovedkirke, men meget mere som et Kapel(!), saa vilde

denne Kirke næppe heller være rummelig til at optage den til Stedet fornødne Styrke af Garnisonen tillige med ovenmeldte Kirkegængere.

2) Kastellet bør betragtes som en place de guerre, hvortil ingen uden Garnisonen og det højstfornødne civile Personale burde have Adgang, og da tror man, at det ikke vilde være raadeligt, at merbemeldte Beboere havde Adgang til Kirken, som og især de mistænkelige Personer deriblandt og under Skin af at besøge Kirken, tillige kunde finde Lejlighed som Spejdere at tilsnige sig lige saa skadelige som farlige tentatives, en Omstændighed, der vel synes ligegyldig, men alligevel fortjener Opmærksomhed.

3) Saa hvis nu endogsaa og uagtet de anførte Motiver bemeldte Beboere maatte forundes Kirkegang til Kastellet, saa maatte dog tages Hensyn paa, at disse ikke under hvad Paaskud nævnes kunde, tillades at tage Vejen til Kirken igennem Norgesport, som hvilken Passage igennem Værkerne aldeles burde være dem nægtet«. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.).

Saaledes forløb det første hæderlige og velbegrundede Forsøg paa at udvide Kastelskirkens Sogneomraade.

Som Nr. 2 i Præsterækken har vi *Nicolai Esmarch Ollgaard*, der var født den 11. Oktober 1775 paa Sneumgaard som Søn af Proprietær Niels Rasmussen O. og Margrethe Hedvig Fabricius af Varde. Han blev privat Student 1792, cand. theol. den 26. April 1796, rejste udenlands 1799—1800, Præst ved Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen den 11. November 1801, Præst og Provst ved Tropperne i Holsten 1805—07, overtog atter sit forrige Embede, der samtidig blev forenet med Bestillingen som Feltprovst og blev den 24. Juni 1808 tillige Præst i Kastellet indtil den 5. November 1811, dog paa Vilkaar at han skulde have fast Bopæl paa Frederiks Hospital. Den 13. Januar 1809 blev han Meddirektør og Lærer ved Pastoralseminariet og indgik den 12. August 1811 i Hørsholm Ægteskab med Enken Juliane Marie Charlotte Louise Frederikke Bie. Den 5. November 1811 blev han Præst i Asminderød-Grønholt-Fredensborg og Amtsprovst, den 28. Maj 1824 Sognepræst ved Trinitatis Kirke, 1. November 1828 Ridder af Dannebrog og 11. August 1830 Biskop over Viborg Stift. Efter kgl. Befaling af 23. Marts 1832 deltog han i den Forsamling af oplyste Mænd, som blev sammenkaldt i København for at tage nogle Genstande angaaende Danmarks Provinsialstænder, under Overvejelse, og i 1834 blev han gejstligt Medlem af Nørrejylland's Provinsialstænder-Forsamling. Den 24. Januar 1835 Dannebrogsmænd,

den 13. November 1851 Rang i 2. Klasse Nr. 10 og den 4. August entlediget som Jubellærer. Han afgik ved Døden i Viborg den 4. Marts 1863 (Wiberg: II. 135 og 208).

Da det i September 1808 viste sig, at der nu kun fandtes 48 tysktalende Soldater i Kastellet, opnaaede man det Fremskridt, at der fra den 15. s. M. for Fremtiden i Stedet for hver anden nu kun *hver fjerde Søndag skulde prædikes Tysk* i Kirken (Milit. Reskrs. 1807—08. 514, Kast. Kmdtsk. Korrespb.).

Som Nr. 3 i Rækken kommer *Peter Arrild Blichert*, der var født den 4. Maj 1781, Student i Randers 1801, cand. theol. den 7. Oktober 1805 og Lærer ved Landkadetakademiet. Den 29. April 1812 blev han Præst i Kastellet indtil den 25. Juni 1817. Han ordineres den 7. Maj 1812 og indgaar den 26. November 1812 Ægteskab med Anna Elisabeth Limschou. Den 29. Oktober 1813 blev han Konsistorial-Assessor, og den 25. Juni 1817 Sognepræst i Kolding. Han afgik ved Døden den 8. April 1837. (Wiberg II. 208 og 234).

Den 20. Maj 1812 hedder det, at Kastellets Præsteembede har staaet vakant i 2 Maaneder (Kast. Kmdtsk. Korresprr.). Den 25. August s. A. opgives Præstens aarlige Indtægt til 220 Rdl. (Marketenderpengene), Kantorens til 40 Rdl. og Organistens til 58 Rdl. 30 β. (Kast. Kmdtsk. Korresprr.).

Frygten for en Overrumpling eller Belejring af Kastellet var stor i disse Aar, og da *Kommandanten, Oberst C. G. Würtzen*, den 14. Januar 1814 fik Ordre til at indberette om, hvilke Foranstaltninger der vilde være at foretage i Tilfælde af Belejring, krævede han bl. m. a. at faa Præst, Kantor og Organist ud af Kastellet, fordi de der optager et meget betydeligt Rum, hvor man kunde indlogere Officerer og Folk, som nu maatte ligge i Byen. (Kast. Komdtsk. Korresprr.).

Den fjerde af Præsterne var *Niels Christopher Østrup*; han var født 1774 i Slemstrup som Søn af Hans Ø. og Dorothea Jørgensdatter; Student i Randers 1797 og cand. theol. den 9. Oktober 1806. I 1812 blev han Kateket ved Garnisonskirken og indgik Ægteskab med Enken Kirstine Didriksen. Den 1. August 1817 blev han tillige Præst i Kastellet indtil den 28. Juli 1819, fra hvilken Dag han blev Sognepræst i Tersløse-Skjelborg. Han afgik ved Døden den 16. Juli 1834. Det fortælles om ham, at han skal have været et mekanisk

Geni (Wiberg II. 208 og III. 306). Forinden Pastor Ostrup tiltraadte Embedet, havde en Pastor Oftrup en kort Tid været konstitueret. (Thaarup: Kastelskirken S. 33).

I sin lille Piece i Anledning af den nuværende Kirkebygnings 200-Aarsfest skriver Pastor A. V. Storm S. 29, at N. F. S. Grundtvig ikke mindre end tre Gange — 1817, 1819 og 1820 — søgte Embedet som Præst i Kastellet; Kilden hertil kendes ikke, men Aarstallene er rigtige nok i Kraft af Præsteskifterne; en af Grundene til, at han ikke fik Embedet, var den, at han vilde have Kirken skilt ud fra dens Forbindelse med Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen.

Den 6. April 1824 viser det sig, at Pastor Østrup, der da var Sognepræst i Tersløse og Skjelborg, allerede den 2. November 1819, altsaa efter at hans Efterfølger havde overtaget Embedet, af Kastellets Fattigkasse havde laant et Beløb af 580 Rdl., der skulde tilbagebetales med 200 Rdl. den 11. December 1821 og Resten den 11. December 1822; men pludselig opdagede *Kommandanten, Generalmajor D. C. Lorenz*, at disse Penge ikke var tilbagebetalt, ja, at Præsten endog i Udgangen af 1823 nær havde faaet ham overtalt til et yderligere Laan paa 1,000 Rdl. Der blev nu fastsat nye Terminer, 1824 og 1825, for Laanets Tilbagebetaling, og Kommandanten slutter sin Skrivelse til Præsten med: »I modsat Fald ser jeg mig ugerne nødsaget at forfare efter Loven og Deres egen Forpligtelse« (Kast. Endtsk. Korrespb.). Tre Dage senere viser det sig, at Præsten ikke direkte havde laant Pengene, men at Obligationen var udstedt, fordi han havde forbrugt de indkasserede Penge. Østrup svarede den 1. Maj s. A., at han kun saa sig i Stand til at tilbagebetale 100 Rdl. til Nytaar, 180 Rdl. i 1825 og Resten, 300 Rdl., i 1826. Kommandanten krævede nu en lovformelig Erklæring fra ham (Kast. Kmdtsk. Korrespb. 11. Maj 1824).

Den femte var *Rasmus Kjerulff*, der var født 1774, Student i Randers 1792 og cand. theol. den 17. Juli 1799. Den 2. April 1800 indgik han Ægteskab med Hanne Jacobine Severine Stæhr, og den 24. s. M. blev han personel Kapellan ved Skt. Peters Kirke i Slagelse. Den 22. Maj 1801 reside-rende Kapellan ved Skt. Mikkel's Kirke i samme By og Sognepræst i Heininge, den 1. August 1817 Præst ved Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen og den 20. Oktober 1819 tillige

Præst i Kastelet indtil sin Død Aaret efter (Wiberg II. 158 og 208).

Som den sjette og sidste Præst i dette Afsnit kommer *Niels Giessing Wolf*, der var født den 6. August 1779 i København, Student i Vordingborg 1796, cand. theol. den 13. Januar 1803, hvorefter han drog som Missionær til Grønland (Holsteinsborg og Sukkertoppen), blev ordineret 1804 og indgik den 6. August 1806 Ægteskab med Augusta Margrethe Didrichsen. I 1807 atter Missionær tillige ved Godthaab. Den 8. Januar 1813 Sognepræst i Præstø og Skibbinge og den 20. December 1821 Præst i Kastelet samt ved Frederiks Hospital m. fl. Steder indtil 1823. Fra den 18. Oktober 1822 var han tillige Lektor ved det grønlandske Seminarium, og fra Kastelet blev han Præst ved Vartov Kirke. Den 1. August 1829 fik han Rang med Københavns Sognepræster, 9. April 1834 titulær Professor, 19. Marts 1839 Sognepræst ved Helligøjstes Kirke og den 22. Februar 1845 entlediget. Han afgik ved Døden den 16. Oktober 1848. Han skal have været en god Taler.

Ved Præsteskiftet indberettede Wolf, at cand. theol. Christen Praëm (Wiberg III. 98) midlertidig vilde besørgede Prædikerne, da han paa Grund af sine nye Embedspligter kun kunde forrette kirkelige Handlinger efter Kl. 2 om Søndagen (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.), og det viser sig, at ogsaa en *Pastor Frederik Carl Gutfeldt* i Tiden fra 3. Marts til 28. Maj 1823 besørgede Kirketjenesten før Kl. 2.

Præsternes *Lønningsforhold* var stadig lige kummerlige, d. v. s. *ingen Løn* ud over de 220 Rdl. om Aaret i *Markenterafgift* samt fri Bolig; endda maatte de betale 2 Rdl. $19\frac{1}{5}$ β i Boligafgift, og fra alle Sider tales der om Dyrtid. Under disse ulyksalige Forhold var det ikke saa mærkeligt, at ogsaa Pastor Wolf maatte ty til et Laan af Fattiggassen, endog paa 1,000 Rdl., ligesom han senere saa sig nødsaget til at optage et Laan paa 400 Rdl. af »Missionskassen«, hvilket Laan han fik bevilget den 3. Juli 1821, idet han maatte gaa ind paa at tilbagebetale Laan og Renter med 40 Rdl. om Aaret i kvartalsvise Afdrag. (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.).

Historie vilde ikke være Historie, hvis man kun fremhævede alt det gode og smukke og stak det mindre gode under Stolen; men selv om man maa erkende det ukorrekte

i disse Laan eller Forbrug af betroede Midler, og dobbelt ukorrekt fordi det var Kirkens Mænd, der gjorde sig skyldige deri, bør man vist dog lægge Mildhedens og Barmhjerthedens Kaabe over disse Mennesker, hos hvem den dybeste Fattigdom sad tilhuse takket være Myndighedernes Kortsynethed og de mere end usle Indtægter, man lod dem tilflyde ud over det, de kunde forskaffe sig gennem de ringe Indtægter for Udførelsen af de kirkelige Handlinger, en Indtægt, der ikke var helt fri for at kunne sidestilles med Tiggermunkenes i Middelalderen. Føjer man hertil yderligere, at Præsteembedet ved Kastelskirken kun var et Overgangsled eller en Art Prøvetid, der under ingen Omstændigheder talte med til eller berettigede til at opnaa *Pension*, vil man kunne forstaa, at den stadige Skiften var en naturlig Følge af det triste Fremtidsperspektiv, der aabnede sig for Embedets Indehavere.

Det var dog ikke alene Kirkens Tjenere, der var ved at gaa til af Fattigdom, ogsaa om selve Kirken høres der Gang paa Gang, at den var ligesaa langt nede om ikke endnu længere. Det danske Kancelli havde krævet Svar paa et Forslag fra Biskoppen om, at de 12 Rdl., som den da nedlagte Nicolaj Kirke hidtil aarlig havde erlagt i Stifts-Lysepenge, for Fremtiden maatte blive udredet enten af Frederiks tyske Kirke eller Kastelskirken, eller af begge i Forening; men der blev svaret den 28. Juni 1806 (Milit. Reskrs. 1805—06. 366), at Kastelskirkens Intrader kun bestod i *Tavlepenge*, der var i den Grad ubetydelige, at den militære Fond for det meste maatte bestride alle Kirkens Udgifter, og at den derfor ikke kunde paatage sig denne Afgift.

Var det ikke galt i Forvejen, skulde det blive det, da Engländerne fra Mandag den 7. September 1807 tog Kastellet i Besiddelse i 6 Uger og 1 Dag. Uagtet det efter Kapitulationens Ordlyd skulde tilbageleveres urørt, blev der ødelagt og plyndret bl. a. i Kirken, hvor man havde fjernet Fløjsbeklædningen paa Altret og Prædikestolen og havde rovet Altertæppet, Alterlysene, Timeglasset, Bogstolen og nogle Piber af Orglet; de tre Lysekroner var delvis ødelagt, Gulvet var brækket op og Kirkestolene itubrudte til Brændsel; alle de løse Stole var taget med, ja, om det saa var Kalk og Disk samt et Krucifix var det blevet bragt ombord paa den en-

gelske Flaade; de tre sidste Sager blev dog tilbageleveret paa Opfordring (Bruun: Toget til Sjælland. 98. Flamand: Krigstildragelser etc. 1807. 52 m. m. m.). Ogsaa paa en anden mere indirekte Maade var det gaaet ud over Kastellets — in casu dets Kirkes — Historie, hvad der bl. a. fremgaar af følgende Skrivelse af 13. Juni 1821 fra Kastellets *Kommandant, Generallejtant Lorentz*, til Direktionen for Garnisonsskolevæsenet, hvori det bl. a. hedder:

»Den i bemeldte Skrivelse omtalte Rettighed for *Skolen* her, som det hedder, at erholde Indtægten af Voldpassagetegnene for Kastellet Frederikshavn, har jeg, i den Tid jeg som Regimentschef garnisonerede her og nu i 4 Aar som Kommandant af Fæstningen aldrig hørt tale et Ord eller set *en* Bogstav for.

Ved Kastellets Overgivelse til Engelskmanden, er den største Del af Kommandantskabets Arkiv bortkommet; men i en Række af Aar og saalænge Efterretninger haves, findes Indkomsten for disse Tegn aarlig beregnede til Indtægt for Fæstningens Fattigkasse.

Denne *Kastellets Fattigkasse*, der nu i saa mange Aar, af Kommandanterne sammesteds har, saa at sige været opelsket og med megen Ulejlighed vedligeholdt, afholder for Præste- og Kantor-Enker, for Underofficers og Soldaters Enker, en betydelig aarlig Understøttelse — endog nødlidende udenfor Kastellet nyde godt af den — enhver Underofficer og Gemen af Garnisonen her, der har flere end et Barn — vel og efter Omstændighederne den med det ene — nyde et maanedligt Tillæg til Børnenes fysiske Opdragelse og Tilværelse, som nok er det første og vigtigste der bør sørges for.

Foruden denne betydelige Understøttelse, nyde imellem 50—60 Børn aarlig Sko og Strømper gratis.

Ogsaa jeg ønsker — og det med hvad jeg selv tilvejebringer — at gøre for disse Børn, for deres Forældre, for mange trængende og nødlidende Enker, alt hvad der staar i min Magt.

Af hvad der indkommer for meromtalte Passagetegn skal ogsaa afholdes Omkostningerne for et betydeligt Antal af Fribilletter for alle dem, der henhører til den kgl. Suite og Hofstat; for alle indenlandske og udenlandske Ministre m. fl. til disse Korps henhørende Personer; for alle Departements- og øvrige Chefer, for en betydelig Del Honorationes m. fl., som beløber sig til en betydelig Sum og nu en Gang saaledes er indrettet. Saaledes staa disse Ting nu, og at de beholde deres Forblivende, skal jeg anvende al min Autoritet mig som Kommandant i Fæstningen og Bestyrer af de til samme herenhørende Indretninger af Hs. Maj. Kongen allernaadigst er overdraget; thi de senere af mine Formænd og jeg er de eneste Personer, der saa aldeles uden Gengæld herved have haft betydelig Ulejlighed.

Jeg er ellers overbevist om, at Hs. Eks. Hr. Generallejtant, Greve v. d. Schulenburg som selv Kommandant, Hr. Oberst og

Kammerherre Baron v. Holstein som Regimentschef; formodentlig ogsaa enhver af de andre Herrer Medlemmer af Direktionen, hver i sit Fag kraftig afviser Indblanding i deres Embeds Rettigheder; thi saaledes handler hver selvstændig Mand — er ogsaa min For-
mening den, jeg paa det strengeste og ubrydeligste iagttager imod enhver anden, var det end den mindste Autoritet, som jeg vel vogter mig for at træde for nær«. (Kast. Kmdtsk. Korresppr.).

Naar denne lange Skrivelse er medtaget næsten i sin Helhed, er det dels først og fremmest for at vise et Eksempel paa, hvorledes Engleskmændene havde huseret i Kastellet, dels for at kaste et Lys over Kastellets Fattigkasse og dels endelig for at give en Prøve paa den ejendommelige Udtryksmaade, der den Gang ofte anvendtes og ganske specielt af denne mærkelige General, der altid var kamberedt, hvor han troede sig traadt for nær.

Han havde imidlertid fuldstændig Uret i Sagen; thi da Kastellets lille *Skole* var blevet ophævet, var det blevet bestemt, at et nærmere fastsat særligt Beløb af »Billetkassen« skulde afgives til den store fælles Garnisonsskole, imod at ogsaa Kastellets Børn nød godt af denne Skoles Undervisning.

Fra 1808 foreligger der næsten hvert Aar et *Kirkeregnskab*, der tiltrods for sin Ubetydelighed dog ofte giver en Del interessante Oplysninger. For 1808 er Indtægten: Kirkebøsserne 5 Rdl. 80 β, Udlejning af Ligbaare og Ligklæde 10 Rdl. og »Ombæren for Marketenderne 2 Rdl.«. Her staar man atter overfor en ny gaadefuld Forbindelse mellem *Kirken og Marketenderne*, af hvilke sidste der fra 1664—1779 var hele fire, fra 1779—90 tre, fra 1790—1854 to og derefter endelig kun een. Følger man disse Regnskaber frem i Tiden, faar man lidt efter lidt Opløsning paa Gaaden, og der viser sig nu den Ejendommelighed, at det oprindelig havde været Marketendernes Hverv at bære Bøsserne rundt i Kirken under Gudstjenesten. Modsætningsforholdet er jo saa absurd som vel muligt; man behøver blot at tænke sig, at Kromanden paa Landet var selvskrevet til at gaa rundt med Bøssen i Sognets Kirke. — Om dette da slet ikke vakte Anstød? — Jo! — men mærkeligt nok ikke fra Kirkens Side; derimod følte Marketenderne sig brøstholdne over at skulle forrette denne Tjeneste, og i Tiden forud for disse Regnskabers Tilblivelse

har man vel saa ved gensidig Imødekommenhed faaet Forholdet ordnet saaledes, at hver af Marketenderne aarlig erlagde et Beløb af 2 Rdl. for at blive fritaget for dette Hverv; Beløbet steg endog med Aarene til 4 Rdl. — Udgiften i Regnskabet udgjorde Løn til Kantor 40 Rdl., Kirkens Renholdelse 8 Rdl., Ringning med Kirkeklokken 6 Rdl., et nyt Ligklæde 1 Rdl., en ny Messeskjorte 13 Rdl. 32 β og nye Haandklæder til Barnedaab 2 Rdl. 64 β. Indtil 1811 findes Regnskaberne under forskellige Data, men fra og med 1812 findes de stadig under 31. December i det samme Aar, indtil 1815 i Korrespondancebøgerne og efter 1817 i en særlig Regnskabsbog. Indtægts- og Udgiftposterne er ret ensartede. Indtægten af Bøsserne varierer mellem 4 Rdl. 4 β og 31 Rdl. 1 Ꞥ 5 β. Rengøringen er næsten altid 8 Rdl., Vin og Brød 10 Rdl., Ringning fra 6—11 Rdl. Af særlige Udgiftposter findes der i 1809 to Træbukke (Ligskamler?), i 1815 Rengøring af Kirke- og Altertøjet 15 Rdl. samt Daabens Fad og Kande nyt oppoleret 5 Rdl., i 1817 og 1818 to Alterlys 35 Rdl. og 3 Dusin Salmebøger samt en Alterbog 46 Rdl. Det var givet, at der maatte blive Underskud hvert Aar; det mindste: 31 Rdl. 2 Ꞥ 15 β faldt paa 1811.

Med visse Aars Mellemrum foreligger der Fortegnelser over *Kirkens Inventar*. Større Ændringer findes selvsagt ikke, og der skal derfor foreløbig kun anføres den ældste af disse, der er fra den 31. December 1815 og er underskrevet af Pastor Blickert og Kantor Jordan:

»Af Sølv: 1 stor Kalk og Disk, bestaaende af 1 Sølvbæger, 1 Sølvpatene og 1 Sølvvæske til Brødet, forgyldt inden og uden og altsammen i et Futteral med Læder betrukken. 1 Sølvvinkande indvendig forgyldt, under Foden staar Bogstaverne: A. W. S. og B. M. D.

Af Messing: Et Par Lystemager til Altret, vægtig 5 Lū 8 ū, 3 Lysekroner, den 1. med 16, den 2. med 14 og den 3. med 6 Arme, 1 dobbelt Lysearm til Prædikestolen.

Af Tin: 1 nyt ovalt Vandfad til Daaben, 1 ny Vandkande til Daaben.

Af Kirkeklæder: 1 nyt rødt Fløjls Alterklæde med gule Silkefrynser, 1 rød Fløjls Messehagel med broderet Krucifix, 1 hvid Alterdug med Kniplinger, 2 Messeskjorter, en gammel og en ny, 2 Drejls Haandklæder, 1 rødt broderet Disk Patene til at dække over Brødet, 1 nyt Døbebord med Musilinsk Overtræk, 7 Stk. Raskes Gardiner i Skriftestolen med Jernstænger, 6 Stk. do med Jernstænger, 1 gammelt sort Ligklæde, 1 nyt do.

Adskilligt: 3 Kirketavler, 1 lang Skammel for Skolebørnene, 1 liden Skammel for Altret, overtrukken med sort Læder og rødt Fløjl og gule Frynser, 1 Slukkehorn, 1 simpel Stige, 1 Klokke med Streng, 1 mindre do med do, 1 Urværk med 2 Skiver, som viser og slaar, 4 Skilderier over Kristi Lidelse og Død, 1 Bænk med Skuffe under i Kantorstolen i Kirken, 4 Tavler til at tegne Salme Nr. paa, 20 Stk. nye danske Salmebøger, 10 tyske do, 1 i Læder indbunden Protokol og 3 (Ordet ulæseligt), 2 Koralbøger, 2 gamle brøstfældige Ligbøre, 1 Par Ligsamler, 1 (Ordet ulæseligt) til Tavlepengene af Træ, do af Blik, 3 Fløjls Ordenspuder og 1 Kommandostav til Begravelser«. (Kast. Kmdtsk.: Korresppr.).

Fra 1815 foretoges der i en Aarrække Uddeling af *Stromper og Sko* til fattige Soldaterbørn i Kirken paa Kongens Fødselsdag, efterat Børnene forinden var mødt til Maaltagning. Hvor stor Fattigdommen næsten til alle Tider har været mellem de militære, vil man maaske faa et haandgribeligt Bevis paa, naar man hører, at det slet ikke var ualmindeligt, alene for Kastellets Vedkommende, at træffe paa gifte Officerer af Kaptajnsrang, hvis Begravelse Staten maatte betynde, da de intet efterlod sig — uden Gæld, og hvad Underofficererne angik har Forholdene sikkert været endnu langt værre.

Med Hensyn til *kirkelige Handlinger* vilde det føre for vidt paa et saa fremskredet Tidspunkt at fortabe sig i Antal af døbte, konfirmerede, viede og Altergængere m. m.; men der findes detaillerede Oplysninger om disse Spørgsmaal helt tilbage fra 1797. For Begravelsernes Vedkommende kan det vel være af Interesse at høre, at det for mange Aar siden var gaaet af Brug at foretage Jordpaakastelsen ved Militæres Begravelse paa Begravelsesstedet, naar dette var udenfor Portene. Nu, den 25. Februar 1804, bliver til tilladt officielt (Milit. Reskrs. 1801—04, 491). Den 28. Juli s. A. blev det bestemt, at militære Begravelser udenfor Portene kun skulde finde Sted i Tiden mellem Kl. 11—12 Mandag, Onsdag og Fredag (Kastelskirkens Embedsbog), og den 19. Oktober s. A. foreligger der en Bestemmelse om, at alle Soldater og Pensionister, lige til Officerer, skulde nyde fri Jord paa Garnisonskirkegaarden som hidtil og fremtidig ogsaa deres Enker og Børn, samt af Betalingen for Begravelsen i Almindelighed sattes til 1 Rdl., men for Officerer fra 2—4 Rdl. (Milit. Reskrs. 1801—04, 612). Den 18. April 1815

blev Betalingen til Præst og øvrige Kirkebetjente ved kirkelige Handlinger »overladt til Vedkommendes indbyrdes Afgørelse«. (Milit. Reskrs. 1815—16. 33).

I 1817 var de to Krudttaarne henholdsvis i Dronningens og Grevens Bastioner blevet indrettet til Opholdssted for Slaverne fra det ødelagde Tugt-, Rasp- og Forbedringshus paa Christianshavn. Med disse saakaldte »Krudttaarns-slaver« (Krohn: Kast. Fr. Fængselshist. gennem 250 Aar. 178, 190. 193—94. 198—99. 220. 246. 248 og 249) blev der afholdt Bibellæsninger, Gudstjeneste og Altergang i Kirken bl. a. af Præsterne Gude og Visby. Det var en Gudstjeneste af en egen Art; fra hvert af de to Krudttaarne, af hvilke nu kun det første eksisterer, blev de ført 2 og 2 med 1 Overjæger og 3 Mand foran, 1 Opsynsmand med 6 Mand paa hver Side og 1 Overjæger og 3 Mand bagefter ad den ensomme Gade mellem Elefantstok og Søndre Magasinbygning hen til Kirken. Under Opholdet her var de to Opsynsmænd anbragt saaledes, at de havde dem alle under skarpt Tilsyn. Hver af Udgangene var besat med 6 Mand udvendig og 3 Mand indvendig, og hele Mandskabet var forsynet med skarpladte Geværer. Det maa have været ejendommeligt for en Præst at være Sjælehyrde for disse forhærdede Mennesker og under saa usædvanlige Omstændigheder, der absolut stod i Modstrid med, hvad man ellers regner med, hvor Talen er om et Kirkerum. Disse Forhold vedvarede i 30 Aar indtil Udgangen af Aaret 1847.

Af et den 25. Oktober 1815 indsendt Regnskab ses det, at der maa have været oprettet en *Sondagsskole* i Kastellet; Regnskabet giver Kongen Anledning til at overlade det til Kommandanten, hvorvidt den vil være at ophæve (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.).

Efter 155 Aars Forløb ophørte endelig *tysk Prædiken* i Kastellets Kirke den 15. September 1819 (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.), idet den tyske Garnison blev henvist til Frederikskirken paa Christianshavn, og det danske Sprog blev saaledes det eneherkende i Kastelskirken.

Det ses ikke, hvornaar den i November 1792 som *Kantor* og *Skolemester* ansatte *Lorenz Andersen Richard* er gaaet af; men den 22. Oktober 1794 hedder Kantoren *Niels Nissen* (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.), og det fremgaar af den

foreliggende Skrivelse, at han maa have været ansat før den Tid; thi det hedder — og atter raaber Fattigdommen til Himlen:

»I Betragtning af Kantor Nissens nærværende tunge Kaar, og den Rekommandation hvormed Kommandantskabet i Kastellet Frederikshavn har understøttet hans Ansøgning af 14. f. M. om nogen Hjælp i hans indskrænkede Forfatning, har vi endnu for denne Gang bevilget ham 10 Rdl., hvorpaa vores Anvisning hermed følger.

Af Vejviseren for s. A. ses det, at han gav Undervisning i Klaver. Den 30. December 1797 blev der bevilget ham 20 Rdl. i Betragtning af hans »indskrænkede økonomiske Forfatning« (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.), og dette gentog sig hvert Aar fra 1799—1802, indtil han den 15. November 1804 afgik ved Døden (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr.). Det var den rene Bedrøvelighed med ham, og Enken søgte nu om aarligt at maatte blive tillagt det Gratiale, som Manden hidtil havde faaet; det blev nægtet hende, men »i Betragtning af hendes trængende Omstændigheder tilstaas der hende et Gratiale af 25 Rdl.« Stakkels Enke!

Det vides ikke, hvorlænge Pladsen stod ledig, men i April 1805 dukker der en *Andreas Jakob Laane* frem; han synes at have været baade *Kantor*, *Klokker* og *Ringer*; det sidste er han dog vist kun, fordi der overhovedet ingen Ringer var; thi s. A. søgte han om en Godtgørelse af 11. Rdl., som han, siden han tiltraadte sit Embede, havde betalt for Udførelsen af den daglige Ringning og for Optrækningen af Kirkeuret; samtidig søgte han om for Fremtiden at maatte blive fritaget for at betale disse Udgifter. Ansøgningen besvaredes bekræftende, men først den 7. Marts 1807 (Milit. Reskrs. 1807—08. 58) blev dette Forhold ordnet. Hans aarlige Løn viser sig i Februar 1807 stadig at være 40 Rdl. I 1809 blev han ansat som Hofkantor ved Slotskirken.

Han blev afløst af *Johan Georg Christopher Zink*, der var født den 15. Juni 1788 og en Tid havde studeret Medicin, men som den 9. Oktober 1809 blev *Kantor* og *Klokker* ved Kastelskirken paa den sædvanlige Gage, hvortil dog yderligere kom 8 Rdl. for Kirkens Rengøring og 6 Rdl. for Urets Optrækning samt for Ringning med Klokkerne (Kast. Kmdtsk. Korresppr.), det sidste faldt dog bort i 1811, da der endelig

blev ansat en selvstændig *Ringer*. Foruden fri Bolig er der for første Gang tillige Tale om en Have. Lige indtil Koleraen i 1853 bevirkede en radikal Udluftning i Kastellet, var hver en Plet, hvor der ikke var Bygning eller Gade, selvskreven som Haveanlæg, og Kirkens Personale havde Haver mellem Artilleristok og Elefantstok.

Zink var Søn af Hardenach Otto Conrad Z., der i 1787 var blevet ansat som Syngemester og Repetitor ved det kgl. Teater, hvor hans ældste Søn assisterede ham og senere blev Syngemester; men da denne sidste i Vinteren 1811—12 brakkede sit Ben ved et Fald paa Gaden, indtraadte hans yngre Broder, fornævnte J. G. C. Zink, som Vikar for Faderen, og atter indtræder Forbindelsen mellem Kirken og Teatret. Den unge Zink var en fortrinlig Tenorsanger og blev derfor straks ansat som saadan ved Teatret, uagtet han var ret træet som Skuespiller; han var saaledes samtidig Operasanger og Kantor, hvad der gav ham en god pekuniær Støtte, eftersom hans Gage ved Teatret var 20 Gange saa stor som hans Kantorgage. Han debuterede den 4. April 1812 som Ritmester Rose i »Ungdom og Galskab«, optraadte sidste Gang den 16. Oktober 1827 og afgik ved Døden den 14. April 1828. Han var gift med Skuespillerinden Marie Elisabeth Thomsen (P. Hansen: Den danske Skueplads I. 509. II. 105—08 og 112—15). Sit Kantorembede havde han dog opgivet den 22. September 1814.

Zink blev afløst af *Christian Frederich Jordan*, der blev den eneste af alle Kastelskirkens *Kantorer*, der endte som Præst. Han var født i Aarhus den 6. Marts 1784 som Søn af Købmand Hans Henrik J. og Elise Raae; Student 1804 i Aarhus, cand. theol. den 15. Oktober 1811, Kantor ved Kastelskirken den 29. September 1814, gift 1. Gang med Cecilie Elisabeth Geisler og 2. Gang med Christiane Maria Theresia Storck. Sognepræst i Bølling Sogn den 30. April 1819 og afgik ved Døden den 7. Maj 1860 (Wiberg: III. 85). Med ham steg Indtægterne næsten til det dobbelte; men til Gengæld maatte han underskrive en af *Kommandanten*, *Oberst C. G. Würtzen*, udfærdiget meget streng og detailleret Instruks paa 15 Paragraffer. Ved sin Udnævnelse til Sognepræst fratraadte han selvfølgelig sit Kantorembede, og den 1. Maj 1819 rykkede Forfatteren, Skolemanden, Pæda-

gogen og Børnevennen *Nikolaj Ulrik Krossing* ind i den ledige Stilling. Gennem ham vil vi for Kantorembedets Vedkommende komme helt frem til Aaret 1872, thi i alle de Aar Kastelet har eksisteret, er Krossing den, der har boet længst derude, nemlig i ca. 54 Aar.

Krossing var født den 13. Juni 1798 i København som Søn af Grosserer Jørgen Christian K. og Marie Søgaard. Han blev Student i 1816, men naaede aldrig at faa sin Embedseksamen. Fra 1844 blev han ved Siden af sit Kantorembede Lærer i Dansk og virkede som saadan i Borgerdydskolen paa Christianshavn, den senere Classenske Legat-skole, men altid kun i de lavere Klasser, hvor han var ualmindelig afholdt, ja, nærmest forgudet. I »De forbistrede Dreng« skriver Digteren Vilhelm Bergsøe om sin første Skoledag derude følgende:

» kom jeg noget forknyt ned til den tredie Time, som var Dansk. Men her forestod der mig en behagelig Overraskelse. Paa Katetret sad en lille Mand med tyndt, graasprængt Haar, og klædt i en tarvelig, noget luvslidt Skoledragt. Men hvilket rart, velsignet Ansigt lyste der mig imøde! Hans graablaa Øjne straaede af Kærlighed, og om hans Mund spillede et godmodigt, vindende Smil, som saa sjældent træffes hos de ægte Pædagoger. Og dog var han Pædagog i Ordets virkelige Forstand — thi hvem kunde man saa trygt betro sine Sorger og Bekymringer, sin Mismod og sin Tvivl som gamle Nikolaj Krossing, den kærligste Børneven og den nobleste Natur blandt alle mine Lærere.«

Og Arthur Abrahams skriver om ham i sine: »Minder fra min Barndom og tidlige Ungdom«, da Krossing var en gammel Mand:

»Han var en lille, lidt fyldig Mand med hvidt Haar. Han var meget tarvelig, maaske lidt gammeldags klædt og bar Kalot i Stuen. Han forekom mig som en Rest fra en svunden Tid. Han boede ude i Kastelet. Hans Hjem lignede ham, det var gammeldags og tarveligt, men rigtigt hyggeligt. Væggene var dækkede af Bøger, og i et Hjørne af hans Dagligstue stod en Statuette af Kong Skjold, som kom sejlene til Danmark. Han havde aldrig været gift, og som han havde levet derude i Kastelet som ungt Menneske, levede han endnu som Olding.«

Krossing's Bestalling, der er af 1. Maj 1819 (den findes mellem Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. fra Aaret 1856) er udstedt

af *Generalmajor D. C. Lorentz*, men er heldigvis ikke ledsaget af en saa ydmygende Instruks, som hans Forgænger havde maattet underskrive.

Som tidligere anført havde det altid været galt med Kakkelovnene i Kastellet, og da Krossing flyttede ind, var der ikke en Kakkelovn i hele Lejligheden; han opnaaede dog ret hurtigt at faa to, men først langt senere fik han ogsaa Ovne til sine to andre Værelser, medens han endnu til 1848 maatte nøjes med den aabne Kamin i sit Køkken. Han boede sammen med sin Moder, der var Enke, og saa beskeden var han, at han først efter hendes Død boede under sit eget Navn. I Januar 1833 opstod der en Uoverensstemmelse mellem Krossing og Marketenderne, men da det var hans Præst, *Pastor Dichmann*, der tog Affære paa hans og egne Vegne, udskydes Sagen til senere. — Fra 1822—66 boede han i Artilleristok Nr. 8, senere indtil sin Død i Nr. 15.

Saa sent som i 1842 (Milit. Reskrs. 77) hedder det i et Betalingsreglement for Militæretaten, at Stillingen som *Organist* og *Kantor* skal lønnes med 58 Rdl. 32 β , uagtet Forbindelsen mellem disse to Stillinger, saaledes som Forholdet var i Kastelskirken, var ganske uforenelig, idet Kantoren intet havde med Korsangen at gøre men udfyldte Tjenesten som Nutidens Kordegn. I Stedet for at paavise dette Forhold og søge at faa det ordnet, var man ganske stille gaaet med til at lønne Kantoren af Kirkekassen, men da denne, som man har set, Aar for Aar gav Underskud, dækkede man dette efter »Svikhølle«-Systemet gennem Militæretatens Ekstrafond.

I August 1843 afgik hans Moder ved Døden (Kast. Kmdtsk. Udg. Br.), og saa daarlige var hans Lønningsforhold, at han saa sig nødsaget til at andrage om et Gratiale paa 40 Rdl. for at faa hende i Jorden. I Foraaret 1852 søgte han om et Tilskud, og det lykkedes ham virkelig fra den 1. April s. A. at opnaa et aarligt Tillæg af 60 Rdl. af »Billetkassen« (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.); den 12. Februar 1854 opgjordes hans Indtægter til ialt 387 Rdl. (Kast. Kmdtsk. Listebog). I 1854 søgte han paany, men der blev svaret, at

»Da det maa antages at Kantor Krossing ikke har sit Hovederhverv af den for ham anførte Lønning m. m., har man ikke fundet

tilstrækkelig Anledning efter de foreliggende Oplysninger at indstille ham til overordentligt Lønningstillæg. (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. Nr. 70).

Atter i November 1863 søgte han om et aarligt Gage-tillæg af 100 Rdl.; men der blev kun tilstaaet ham 50 Rdl. (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.). To Aar senere søgte Præsten paa hans Vegne om et Tillæg af 3 Rdl. pr. Maaned, hvilket blev begrundet med, at Kantoren særlig paa de store Højtidsdage ikke kunde overkomme Arbejdet, men maatte antage lønnet Hjælp. Dette Tillæg opnaaede han, og det bødede jo lidt paa Afslaget i 1863.

Den 5. Februar 1872 lukkede gamle Krossing sine milde Øjne; hans lange Vandring gennem Livet som en beskeden Kirkens Tjener havde været præget af den samme Kamp for det daglige Udkomme, som hans Forgængere havde lidt under; Kastelskirkens Vej var altid en Fattigdommens Vej for alle dem, der skulde tjene ved den lige fra Præsten ned til Ringeren.

Midt i de trange Kaar har Krossing dog ad andre Veje haft Lejlighed til at nyde Livets Lyspunkter, og ingen Steder har han vel følt dem stærkere end i sin dybe og inderlige Kærlighed til sit Modersmaal. Fra 1818—40 foreligger der i Blade og Tidsskrifter talrige Beviser herpaa; 1821 og 1823 fik han Accessit for Universitetets æstetiske Prisopgaver, 1829 og 1834 udgav han en »Poetisk Læsebog« i to Bind, fremdeles en Samling Digte og nogle enkelte Skuespil, der er stærkt paavirkede af Oehlenschläger. Mellem hans Digte findes der bl. a. to af de første Børneviser, vi alle har sunget, længe før vi endnu har kunnet læse Bogstaver: »Ride ride Ranke« og »Søskende jeg kender fem«. Hans Virksomhed som Lærer omfattede han med en saa enestaaende Kærlighed, at han gav Afkald paa al anden Beskæftigelse, og Skolen gav ham til Gengæld det Vidnesbyrd, at hans Gerning var blevet »udført til det sidste med aldrig bristende Taalmodighed, aldrig sagtnende Utrættelighed og aldrig kolnet Kærlighed til Børnene«, der, Generation efter Generation, nød godt af den beskedne Mands vækkende Undervisning paa Skolens første Stadier.

For os gamle, der i Slutningen af 60-erne ikke alene søgte

Kastellet som den ideelle Tumbleplads for Drengene, men som tillige sammen med vore respektive Forældre søgte til den lille hyggelige Kirke, for os staar gamle Krossing som Personifikationen af Godhed, Æmhed, Kærlighed og Mildhed. Det er ham, der har hyldet vort gamle Kastel i det lille kønne Vers:

Større man finder paa Jorden en Vold,
end der, hvor Kastelsgraven krummes,
og stærkere højner vel mangent et Skjold,
bag hvilke der flere kan rummes;
ét har som faa dog vort lille Frederikshavn:
Kærligheds Fylde og Venskabs aabne Favn.

Dejligt med sit Grønt
det fletter Kransen skønt;
Naboskab saa trygt
har her sin Rede bygt.

Saa længe Kastelet har Vold og har Grav,
den Samklang os give sin Gammen.

Om *Kastellets Fattigkasse* skal her kun fortælles, at dens Formue atter i denne Periode steg ved to Bidrag, store 2000 og 5000 Rdl., fra den tidligere nævnte Fru *Ida Dorothea Pultz*, f. Pentz, Enke efter Major F. J. Pultz (Oblt. Hirsch's Samlinger).

Den 10. Februar 1811 synes det endelig, at Kirken har faaet sig en *Ringer*, men Maaden, hvorpaa det skete, var ganske vist lidt udenfor det almindelige. Det hedder nemlig (Kast. Kmdtsk. Korresp.), at den i Kastelet løsladte Slave, *Andreas Forstrøm*, der har erholdt Tilladelse til at maatte forblive her i Landet, »fremdeles« maa besørge Kirkens Renholdelse og Klokkernes daglige Ringninger m. v. for de dertil reglementerede 6 Rdl. aarlig, — og saa var han endog gift.

Han afløstes den 31. December 1818 af en *Bøssemager Svendsen*, der boede i Huset i Norges Ravelin, hvor nu Stentrappen tæt Nord for Norgesbroen fører op til Langeliniepromenaden. Han beklædte Pladsen indtil den 2. Juni 1842, da den Afdeling, hvortil han hørte, blev forlagt fra Kastelet som en Følge af den nye Hærordning. Baade Forstrøm og Svendsen betegnedes til Tider som *Klokkere*.

Om *Orglet* hører man den 19. April 1817, at to Enker siden

1784 har modtaget 6 Rdl. D. C. om Aaret for dets Vedligeholdelse (Milit. Reskrs. 1817. 45); Beløbet skulde nu udbetales i Rigsbankpenge Sølv Værdi.

Den 3. December 1818 afgik *Organist J. H. Lorenz* ved Døden; Ugedagen derefter ses en *Organist Schilling* som Stedfortræder; men den 14. s. M. foreligger der Bestalling for Musiker *Frederik Kretschmer* som Organist¹⁾ (Kast. Kmdtsk. Korrespb.). Hans aarlige Lønning var ligesom Forgængerens 58 Rdl. 30 β (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. 16. Jan. 1819). Det gik ham ved Indflytningen, som det var gaaet hans Formand: Lejligheden manglede ganske Kakkelovne; der blev rekvireret 3, men han fik kun 2, den tredie maatte han selv leje i Byen (Kast. Kmdtsk. Korrespb. 9. Sept. 1819). Kretschmer var Lærer ved det søsterlige Velgørenheds Selskabs Skole, og det ser ud til, at han i 1823 er blevet ked af at bo i Kastellet, eftersom han fra d. A. og indtil sin Død den 14. Februar 1845 boede hele 6 forskellige Steder i Byen (Kast. Kmdtsk. Korresppr. og Vejviseren).

4. Afsnit 1823—1853.

Medens de tre tidligere Afsnit har omfattet indtil 6 Præster, rummer nærværende Afsnit kun 2, skønt Aaremaalet i det væsentligste er det samme. Den første af disse var *Vilhelm Rudolph Dichmann*, der var født i København den 5. Juni 1791, Student 1808 og cand. theol. den 11. Januar 1814, hvorefter han i en Aarrække var Lærer ved Borgerdydskolen. Den 30. Maj 1823 blev han Præst i Kastellet,

¹⁾ En historisk Berigtigelse vil sikkert her være paa sin Plads. I Carl Thranø's Bog: «Fra Hofviolonernes Tid» findes der flere Steder omtalt en Christian Frederik Kretschmer (Krætzmer), om hvem det S. 443 hedder, at han foruden at være ansat i Kapellet, tillige var Organist ved Citadellets Kirke. Dette er gaaet videre bl. a. i Godtfred Skjernes Bog: «H. C. Lumbye og hans Samtid». Det beror imidlertid paa en Misforstaaelse. Hofviolonisten C. F. K. er *ikke* identisk med Organisten med samme Efternavn. Den første hedder Christian Frederik K., var gift I. Gang med Danserinden Andrea Marie Møller, der en Tid sad i Blaataarn ved Langebro; han blev afskediget 1849, fordi han paa sin Obo i Kapellet havde karrikeret Fru Heiberg's Sangstemme, og han afgik ved Døden den 22. Juli 1853. Den anden hed Frederik K., og det er hans Datter Louise Kirstine K., der blev gift med den ulykkelige Kammerassessor C. C. H. F. Güntelberg, der døde som Statsfange i Kastellet; Frederik K. afgik ved Døden den 14. Februar 1845 og har intet med det kgl. Teater at gøre.

indtil han den 28. Januar 1834 blev ansat som Præst i Store Magleby paa Amager. Samme Aar den 28. November indgik han Ægteskab med Margrethe Juliane v. Post. Dichmann afgik ved Døden den 17. Juli 1835 kun 44 Aar gammel, medens hans Enke endnu i 1863 levede i København (Wiberg II. 208 og 362). Ved Dichmann's Tiltrædelse af Embedet ophørte selvfølgelig *Pastor Wolf's* Konstitution.

Der er næppe Tvivl om, at Pastor Dichmann hørte til den Kategori, der ikke lægger sig til Hvile paa sine Laurbær, forsaavidt man da kan tale om Laurbær i Forbindelse med Kastelskirkens Præsteembede. Selv om man vil anvende Ordet om de nye Koste, har Dichmann sikkert været en energisk Personlighed, der har haft den fulde og ikke helt almindelige Forstaaelse af, at skal der en Gang skrives Historie, skal Materialet til denne skrives i Nuet. Flere Steder i dette Arbejde vil man finde anført som Kilde »Kastelskirkens Embedsbog«, og naar vi er i Besiddelse af denne fortrinlige Kilde, skyldes det i særlig Grad Pastor Dichmann's Initiativ, selv om dens første Oprindelse kan føres noget længere tilbage i Tiden. De, der skal skrive Historie, blotter i taknemmelig Beundring deres Hoveder for disse fremsynte Mænd, der har gjort sig den Ulejlighed ikke alene at gribe Øjeblikket, men ogsaa at nedprente dette til Nytte og Glæde for den kommende Tid. Selvfølgelig skal denne overdaadige Kilde ikke her benyttes i sin fulde Udstrækning, da dette vilde gøre Arbejdet endnu mere alsidigt; det skal kun fremtræde som et fortrinligt Støttepunkt; men vi skylder dog Mindet om denne unge energiske og initiativrige Præst at lade ham med sine egne Ord fortælle om Tilblivelsen af denne »Embedsbog for Præsten i Kastellet Frederikshavn«. I Juli 1828 indleder han Bogen med:

»Efter min Udnævnelse til Præst her i Kastellet i Maj 1823 blev mig af den fratrædende Præst, N. G. Wolf, overleveret en af ham fra December 1820 til Maj 1823 ført Embedsbog, paa hvis 1. Side af ham under 20. Maj 1823 var anført:

»Der blev mig ved mit Embeds Tiltrædelse ingen Embedsbog overleveret, for Kastellet. Jeg anskaffede straks en Embedsbog for begge Embeder, som i sin Tid var forenede, og, skønt der, saalænge sal. Præst, Ridder og Dannebrogsmænd, *Gutfeld*, fungerede, hverken indløb Embeds-Cirkulærer eller kgl. Anordninger til mig som Garnisonspræst, har jeg dog anset det fornødent at anskaffe

denne Embedsbog, i hvilken jeg, i Ekstrakt, har anført alt, hvad jeg af det i min Embedstid fra Hr. Stiftsprovsten og andre Autoriteter meddelte har anset vigtige for Gejstligheden i Almindelighed, ligesom og det, som i Hr. Provst, Ridder Holms Embedstid er blevet mig kommunikeret«.

Tillige overleveredes mig et Hæfte af sammensyede Blade, betitlet Embedsbog, der, ifølge Hr. Wolf's Paategning, et fuldt Aar efter hans Embedstiltrædelse var ham af Pastor Kjerulff's Enke overleveret, i hvilket det fra Autoriteterne meddelte var, med større eller mindre Nøjagtighed og Udførlighed, af Kasteslets Præster anført fra Aar 1803 til 1817.

Men da den af Hr. Wolf begyndte Embedsbog dels var af svag Sammenhæftning, dels af et ringe Arkeantal, troede jeg at kunne bidrage mit til, at en ordentligere ført Embedsbog for Fremtiden maatte opbevares her ved Kaldet, idet jeg anskaffede nærværende Bog, hvori jeg da, af det, som i min Embedstid er indløbet, har indført, hvad jeg forment, kunde være vigtigt at vide for Gejstligheden i Almindelighed eller for Kasteslets Præst i Særdeleshed, ligesom af de før nævnte Hæfter er optaget, hvad endnu i nogen Maade kunde være af Interesse for Præsten at faa Kundskab om. Det maa herved bemærkes, at fra 1812 til 1817 sjældent andet, selv af det Gejstligheden vedkommende, er anført, end Titlerne paa Anordningerne, og at fra 1. August 1817 til 14. December 1820 slet ingen Embedsbog af Kasteslets Præster synes at være ført.

Kastellet Frederikshavn i Juli 1828.

W. R. Dichmann«.

Bogen, der er in folio, er ført fra 16. Oktober 1803 til 2. April 1859, og den ses ikke at have fundet nogen Afløser, eftersom man til Slut har indskrænket sig til, delvis paa Indersiden af Bindet at opføre en Fortegnelse over Kirkens Præster fra 9. Januar 1739 til Nutiden. Iøvrigt findes der en stærkt sammentrængt »Historisk Beretning om Kirken i Kastellet Frederikshavn« efter Etatsraad Frederik Thaarup's Bog: »Garnisonskirken og Kirken i Citadellet Frederikshavn« (Køb. 1830), hvilken her er unødigt, derimod skal følgende anføres i Uddrag, dels fordi det ikke tidligere har været omtalt og dels fordi det giver et Tidsbillede af Kirkens Udseende.

»Prædikestolen er ganske simpel og af Træ. *Altartavlen* bestaar af 3 over hinanden satte Malerier (Nadveren, Fødslen og Korsfæstelsen, af hvilke især det sidste er godt) Kirkegulvet er af Mursten, dog i Stolene Trægulv Den nuværende (*Klokke*) støbt af Gamst, blev ophængt 1827. I Taarnet er anbragt et godt *Urværk*

med Skive og Visere (stive) til to Sider baade i Kirken og udenpaa Taarnet. — Kirkebygningens Vedligeholdelse er, som de øvrige Bygninger i Kastelet underlagt det kgl. Ingeniørkorps. De øvrige Udgifter for Kirken, for saa vidt de ikke bestrides af nogle ubetydelige aarlige Indtægter, udredes af det kgl. General-Kommissariats-Kollegium efter Indstilling af Kastelets Kommandantskab. — Kommandanten er Kirkens Patron. Ved Kirken ligger ingen *Kirkegaard*. Menigheden har Kirkegaard fælles med Garnisonsmenigheden i København. Til Menigheden hører de indenfor Kastelets Fæstningsværker bosatte og de enkelte udenfor Kastelet boende militære, som hører til Kastelets Garnison. For en Del Aar tilbage søgte Beboerne paa Østerbro og Blegdamsvejen hyppigt til Kastelets Menighed, som Kirkebøgerne udviser.

Kirkebetjentenes Lønninger blev afholdt af det kgl. General-Kommissariats-Kollegium efter derom fra Kommandantskabet indgivne Regninger (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. 9. Okt. 1828). Ved Pastor Dichmann's Afgang i 1834 opgiver han sin Indtægt som følger:

Den aarlige Gage.....	220	Rdl.r. S.
Det stipulerede Kvartaloffer af Garnisonen ca.....	120	—
Offer og Accidentser.....	150	—
5 Favne Brænde in natura og i Erstatning for 5 andre Favne.....	20	—
fri Bolig, som vedligeholdes af det offentlige, tillige omfatter en liden Haveplads.		
Hans Udgifter til Fattigskat og Landemode-Expenser er ca.....	14	—
(Kastelskirkens Embedsbog).		

Under 25. Januar 1833 indsendte Dichmann følgende Skrivelse, der paa Grund af det indviklede Forhold mellem Kirken og *Marketenderierne* optages in extenso:

»*Kantoren* her ved Kirken har anmeldt for mig, at den f. A. her i Kastelet ansatte *Marketender Hyller* har vægret sig for at erlægge den Afgift af 2 Rbd. Repres, som hver af de to Marketendere fra ældre Tid af aarligen har svaret til Kastelets Kirke for Fritagelse for at ombære *Tavlerne* ved Gudstjenesten i samme Kirke

Ved Tiltrædelsen for omtrent 10 Aar siden af mit Embede blev som en af dette Embedes Indtægter nævnt mig et fastsat Offer, som ved de tre store Højtider skulde erlægges til Præsten af de tvende Marketendere, hver Gang med 4 Rbd. rede Sølv af hver. Denne Afgift er da ogsaa regelmæssigt erlagt hidtil til de rette Tider og det uden Opfordring eller Paamindelse fra min Side Først ved sidstforløbne Jule-Højtid vægrede den ene *Marke-*

tender, Refsing, sig for at yde det fulde Offer og erklærede at han paa Grund af en i sidstafvigte Aars Forløb indtruffen Forandring i de herværende Marketenderes Stilling, hvorved de var bleven ansatte under de her garnisonerende Korps, ikke for Fremtiden kunde erlægge mere end 2 Rbdl. Repres i Stedet for 4 Rbdl.r. S., til hver af de tre store Højtider, imedens den anden Marketender, Hyller, ved sidste Jule-Højtid erlagde denne Afgifts hele Sum og erklærede sig villig til ogsaa fremdeles at gøre det, med mindre den anden Marketender skulde blive officielt fritaget derfor, i hvilket Tilfælde han da, som den nys ansatte, hvis Kaar var langt ringere end den førstnævntes, ogsaa fandt det billigt, at samme Lettelse tilstodes ham.

Det er bekendt, at Indtægterne ved Garnisonspræsteembedet i Kastelet er, og det ikke blot i Sammenligning med andre københavnske Præsteembeder, temmelig ringe; og af denne Grund tror jeg, om jeg end personlig vilde og kunde bære det ved ovennævnte Forandring fremkomne Tab af mere end 12 Rbdl.r. S. aarligen, (der ved en ny Vægning fra Marketendernes Side ligesaa let kunde stige til det dobbelte), at det saa meget mere er en Pligt for mig, som den i dette Kald for nærværende Tid ansatte Embedsmand, at virke mit til at Embedets Indtægter ikke lide denne Formindskelse. Jeg kan heller ikke tro, at hin Vægning kan ske retmæssigen. Det kan med Hensyn til Retmæssigheden af samme ikke komme i Betragtning, at Marketender Refsing har senere indgaaet en hans Indtægter indskrænkende Akkord, thi, da den omtalte Afgift var ham vel bekendt, maa det blive hans egen Skade, om han har undladt at lade samme ved denne Akkords Afslutning komme under Betragtning. Og vel kan jeg i mine Embedspapirer (som er meget mangelfulde) ikke finde nogen Oplysning om Oprindelsen til denne Afgift; men det forekommer mig dog meget sandsynligt, at den i ældre Tid er bleven paalagt de indbringende Marketender-Tjenester til Fordel for det lidet indbringende Præsteembede sammesteds, og uden Tvivl paa samme Tid, da den Afgift blev fastsat, som under Navn af »Marketenderpenge« blev ydet til Garnisonspræsterne, og ved kgl. Reskript til Biskoppen af 23. September 1809 blev i deres fulde Beløb Garnisonspræsten i Kastelet allene tillagt Dog er det ogsaa muligt, at denne Afgift kunde have sin Oprindelse fra den Tid, da det ved Loven Præsterne af enhver i Menigheden tilkendte Offer blev for de militære efter en vis Maalestok stipuleret, og at en særegen Stipulation ved denne Lejlighed til Garnisonspræstens Betyggelse, er bleven indgaaet for Marketenderne i Kastelet, da disse ikke henhørte til de egentlige militære, eller dog ikke, som de øvrige, under nogen vis Regimentskvartermester, ved hvem dette Offer kunde afholdes. Men at det derimod kun skulde være at betragte som det sædvanlige Offer til Præst og Kirkebetjenter, og af vedkommende Ydere saaledes have været anset, er mindre rimeligt; thi da de Anordninger, hvorved dette Offer er befalet, ikke bestemmer dets Beløb, vilde det være paafaldende, at denne Afgift er bleven i

en Række af 12 Aar (i min Formands Tid ved jeg det ogsaa gældende) saa nøjagtigt erlagt af begge Ydere altid med den samme Sum; hvorfor, naar den ene Marketender til Forsvar for sig har villet gøre det modsatte Synspunkt gældende, idet han har anført, at han for omtrent 13 Aar siden har betalt en ringere Sum; dette ikke vilde stemme overens med nuværende, da allerede ansatte Kantors Udsigende, som erklærer, at han og Præsten ikkun efter en mindelig Overenskomst med Marketenderne eftergav for en Tid, med Hensyn til den dagældende høje Sølvkurs noget i deres formeldte Rettighed.

En lignende Afgift har nemlig i samme Tid været paa samme Maade erlagt til Kantoren ved Kirken med det halve af det, som blev Præsten ydet; men en lignende Vægring fra Refsings Side er ogsaa med Hensyn til denne Afgift sket. Hvad der ovenfor ærbødigst er bemærket angaaende Præsteembedets ringe Indkomster, gælder ogsaa med Hensyn til Kantorembudet. Og da Hr. Kantor Krossing har anmodet mig om at paase hans formente Ret, medens jeg paa-talte min egen, giver jeg mig den Ære herved ogsaa at anbefale Deres Højvelbaarenhed hans Sag, foruden min til Afgørelse.

I det Tilfælde, at de fornødne Oplysninger i denne Sag ikke i Kommandantskabets Arkiv skulde være at erholde, og Deres Højvelbaarenhed vilde indstille Sagen til det kgl. General-Kommissariats-Kollegium, udbeder jeg mig den Bevaagenhed, at min nærværende Skrivelse maatte ledsage Indstillingen«. (Kastelskirkenes Embedsbog).

Denne Skrivelse gav formentlig Stødet til, at *Marketenderne* under 9. Marts 1833 endelig fra Aarets Begyndelse slap for at betale de hidtil erlagte Beløb aarlig for Fritagelse for Ombæring af Tavlerne i Kirken (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.). Man kan kun med Glæde se paa, at denne utiltalende Skik faldt bort; kun mærkeligt, at man ikke samtidig erfarer noget om, hvorvidt Kirkens Personale ad anden Vej fik godtgjort det lidte Tab.

Ved Pastor Dichmann's Afgang fra Kirken blev *Pastor Peter Elias Hall* konstitueret som Præst fra den 17. Marts til den 27. Juli 1834. Hall var født i København den 23. September 1805 som Søn af Oberstløjtnant ved det borgerlige Infanteri, Bødkermester Mads Christensen H. og Anna Helene Lykke. Han var Student fra Borgerdydskolen paa Christianshavn 1822, Lærer sammesteds Aaret efter, cand. theol. den 25. April 1828 og Kateket ved Holmens Kirke den 8. December 1830. Den 7. Maj 1836 indgik han Ægteskab med Hansine Nicoline Christiane Gustave Michaelsen. Hall blev den 23. December Sognepræst ved Vor Frue Kirke i Svendborg,

den 16. Juni 1851 Provst, den 10. Maj 1854 Præst i Karlebo og den 20. Januar 1863 i Frederiksberg og Hvidovre (Wiberg I. 390).

Han afløstes af *Jørgen Henrik Petersen*, der var født i København den 18. Februar 1802 som Søn af Træhandler A. P. og B. Ravn. Privat Student 1821, cand. theol. den 17. Juni 1826 og Lærer ved Landkadetakademiet til 25. Oktober 1851; han var tillige Huslærer for Fr. VI's fire Børn med Grevinde Dannemand, ligesom han ogsaa var Lærer i Historie for den daværende Prins Christian af Lyksborg (den senere Kong Chr. IX). Den 22. Februar 1832 indgik han Ægteskab med forhenværende kgl. Skuespillerinde Anna Pauline Margrethe Clausen. Hun havde debuteret paa det kgl. Teater den 28. September 1825 og blev to Aar senere kgl. Skuespillerinde, men trak sig tilbage fra Teatret for sit Ægteskab med Pastor Petersen. Denne blev Præst i Kastellet den 4. Maj 1834, Ridder af Dannebrog den 24. Januar 1852 og blev den 19. Juni 1853 Præst i Alleslev i Præstø Amt (Wiberg I. 78 og II. 209).

I Memoirer og Breve XXXI skriver Fru Petersen mange smukke Ord om Kastellet, om deres lille Have bag ved Elefantstokken og om *Præsteboligen*; for den sidstes Vedkommende skal det ikke lastes hende, at hun deltager i det sædvanlige Kor om, at Præsteboligen tidligere havde været Kirke, og at deres Soveværelse i øverste Stokværk paa Hjørnet af Artilleristokken og Kirkepladsen var det Sted, hvor *General Stenbock* i sin Tid sad i Fængsel; hun kunde selvfølgelig ikke være vidende om, at dette øverste Stokværk som paavist i denne Periodes 2. Afsnit overhovedet slet ikke eksisterede paa Stenbock's Tid. Om Boligen skriver hun, at den »var smuk og hyggelig, uagtet Værelserne paa eet nær var temmelig smaa, men fremfor andre i Kastellet meget høje«. Ligeledes fortæller hun om, at deres Have laa lige udenfor Elefantstokkens Marketenderi, og da de løsgaaende Slaver netop var henvist til dette, var de ofte udsatte for at maatte høre disses raa Tale paa den anden Side af Havens Plankeværk.

En Del af *Præstens Indtægter* bestod endnu den 30. September 1835 af Brændsel, dels in natura og dels i Penge, nemlig henholdsvis 5 og 5 Favne; samtidig havde Kantoren

3 og 3 og *Organisten* 4 og 2 (Kast. Kmdtsk. Regnskb.); men den 6. August 1842 er det hele atter i Penge, nemlig Præsten 20 Rdl. r. S., Kantoren 12 og Organisten 8 (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.). Den 14. Maj s. A. er Præstens Lønning 300 Rdl., Kantorens og Organistens hver 58 Rdl. 32 β (Milit. Reskrs. 65—211);¹⁾ men den nye Hærororganisation med deraf følgende ændrede Indkvarteringsforhold, bragte Præstens Indtægter betydeligt ned, hvorfor han den 24. November s. A. indsendte et Andragende om at faa sit Tab dækket. I Slutningen af dette Andragende stikker atter de smaa Forhold Hovedet frem; det hedder:

»Som bekendt er dette Kald et af de ringeste og er allerede en Gang før, i Aaret 1833, undergaaet en Formindskelse ved Afskaffelsen af de saakaldte Marketenderpenge (ca. 24 Rdl. aarlig), som forvandlede til en Ubetydelighed af 2 Rdl. aarlig.

Dette vilde saaledes være meget føleligt for mig atter at savne en hidtilhaft sikker Indtægt, efterdi jeg ikke, saaledes som de andre Garnisonspræster i København, har nogen underliggende civil Menighed, men ene og alene skal drage min Subsistats fra Garnisonen.

Da denne Formindskelse ikke kan tilregnes mig, vover jeg herved allerunderdanigst at ansøge Deres kgl. Majestæt om allernaadigst at tilstaaes en Erstatning for ovennævnte Tab«. (Kastelskirkens Embedsbog).

Andragendet blev den 15. Juli 1843 nægtet bevilget med den Begrundelse, at der fra den 1. Juli f. A. var blevet tillagt ham en Gage af 300 Rdl. aarlig, hvorved hans Gage før den Tid var blevet forhøjet med 80 Rdl. aarlig, hvilken Forhøjelse endog overstiger den nu indtrufne Formindskelse (Kastelskirkens Embedsbog).

Da Garnisonen under Trearskrigen selvfølgelig var stærkt forringet, søgte han atter om en Godtgørelse for Formindskelsen af Offer, og nu blev der endelig den 14. Juni 1850 bevilget ham 200 Rdl. for det lidte Tab i 1848 og 1849, hvorhos der fremdeles skulde udbetales ham 15 Rdl. pr. Kvartal bagud (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.).

Formodentlig for at bøde paa Præstens ringe Indtægter, havde man givet ham det i og for sig mærkelige Hverv at udstede og sælge Adgangskort til Fæstningsterrænet, hvad han hidtil havde erholdt 24 β pr. Tegn for, men den 24. De-

¹⁾ Som det vil ses, holdes de to Stillinger hver for sig.

cember 1849 ansøgte han om at maatte faa en fast aarlig Sum af 200 Rdl. for dette Hverv (Kast. Kmdtsk. Korrespb.). Det vil senere ses, at han kun opnaaede 150 Rdl.

I sin lille Piece i Anledning af den nuværende Kirkebygnings 200-Aarsfest fortæller *Pastor Storm*, at *Pastor Petersen* en Gang imellem gav sin Tilladelse til, at *Magister Søren Kierkegaard* maatte prædike i Kirken; naar da Præst og Magister efter Prædikenen gik en Tur Volden rundt og drøftede Sagerne, skal Præsten bl. a. have sagt til *Kierkegaard*, at han havde talt for utydeligt; men hvorom al Ting er, har det været en betydelig og fremragende Personlighed der ved disse Lejligheder lod sin Stemme høre i den lille Kirke.

Den 19. Juni 1853 blev *Pastor Petersen* udnævnt til Sognepræst i Alleslev, men forinden sin Afrejse fra Kastellet faldt det i hans Lod at kaste Jord paa det første Soldateroffer for den hærgende Kolera. Fru *Petersen* skriver:

»Havde vi forladt vort Hjem i Kastellet under andre Forhold, vilde det sikkert have fyldt vore Hjerter med Vemod at sige Farvel til, hvor vi havde tilbragt den største Del af vore Ungdomsaar og for største Delen i Lykke og Tilfredshed. Nu derimod saa vi Afskeden i Møde med Længsel. Vi havde købt en lukket Vogn og lejet en anden, og en Aften Kl. 9 forlod vi Kastellet Frederikshavn for at rejse til vort nye ubekendte Hjem.« (Memoirer og Breve XXXI. 162).

Da der af Grunde, som først vil fremkomme i den nærmest følgende Periode, ikke var blevet ansat en ny Præst, skulde konstitueret Overlærer ved Søetatens Drengeskole, *Peter Jessen*, fra den 17. Juli s. A. og indtil videre udføre de kirkelige Forretninger som Præst i Kastellet; samme Dag holdt *Pastor Petersen* sin Afskedsprædiken (Kast. Kmdtsk. Befb. 16 og 17 Juli 1853 og Indk. Skr.).

Kun ved et rent Tilfælde faar man den 8. Juni 1823 Navnet at vide paa en *Bælgetræder*; han hedder *Jenkel*, er bleven syg og skal erstattes af en anden af Vagtmandskabet (Kast. Kmdtsk. Befb.). Af en »Detaillé« af 24. August s. A. og mange Gange senere opføres altid under Afgivelser af Mandskab en Mand som *Bælgetræder* (Kast. Kmdtsk. Regnskb.).

Ved Udgangen af Aaret 1824 udgjorde *Fattiggassens* Formue 8,940 Rdl., af Renterne heraf modtog *Garnisonsskolerne* ligesom hidtil 120 Rdl. aarlig. Den 26. Marts 1831 foreligger der en Plan for de militære Kasernes skoler, d. v. s. Børne-

skolerne for Københavns og Kastellet Frederikshavns Garnison; selv om den omfatter en Del interessante Enkeltheder, bør der vist dog af Pladshensyn nøjes med en Henvisning til den militære Reskriptsamling for s. A. S. 26. I den dansk-norske Hærs Historie giver Otto Vaupell en meget sympatisk Fremstilling af, hvorledes Datidens Underofficerer efter bedste Evne forstod at bøde paa de daarlige Lønninger, og særlig om deres Forhold overfor Børnenes Skolegang skriver han:

»Hos Flertallet af de gifte Underofficerer herskede den største Tarvelighed og Orden. De opdrog deres Børn godt og gjorde sig værdige til de Bidrag, de fik til deres Opdragelse, nemlig fri Skole, Bøger og i Almindelighed paa Kongens Fødselsdag nogle Klædningsstykker. Til daglig Brug gik Børnene altid med bart Hoved og i Trætøfler. Til Drengbørnene fik de fra deres 4. Aar 2 Sk. daglig af den kgl. Kasse, naar Forældrene forpligtede sig til at lade dem oplære til Spillemand Om Lørdagen mødte han med sin Karakterbog hos Kompagnichefen, der i Reglen tog sig faderligt af Underofficersbørnene.«

Beslægtet med Skolevæsenet var Oprettelsen af et *Asyl* i Kastellet. *Pastor Dichmann* havde indsendt og anbefalet en Ansøgning til den kgl. Direktion for Almue- og Borgerskolevæsenet i København fra *Jomfru Christiane Petronelle Lund* om Tilladelse til at undervise smaa Børn i Kastellet (Kastelkirkens Embedsbog). Dette fremkaldte en Skrivelse af 9. Juni 1826 fra bemeldte Direktion, hvori der foresloges Oprettelsen af en Skolekommission for Kastellet, hvilken Kommission i Skrivelse af 28. s. M. kom til at bestaa af *Præsten* som Formand samt af *Major i Artilleriet Prunst* og *Kantor Krossing*. Først den 30. Oktober 1829 erholdt *Jomfru Lund* Tilladelse til at oprette en Skole for Pigebørn under 8 Aar paa den Betingelse, at Tilladelsen var fortabt for hende, hvis hun udflyttede af Kastellet. Asylet kom til at staa under Tilsyn af Kastellets Præst.

Ved Inddragningen af *Marketenderpengene* mistede *Kantoren* det i Forhold til hans ringe Indtægt ret betydelige aarlige Beløb af 12 Rdl. 36 β (Kast. Kmdtsk. Regnskb.). Set med Nutidsøjne kan man ikke frigøre sig for, at der i hine Tider blev begaaet en stor Uret, in casu overfor Kirkens Personale, fordi man intet kendte til Nutidens Alders-

tillæg; thi selv om saadanne undtagelsesvis blev bevilgede som en Naadessag, var Reglen dog den, at de uvægerligt blev staaende paa det samme ulyksalige lave Lønningstrin hele Livet igennem. Ogsaa Fremtiden maatte komme til at staa for deres Bevidsthed som ensbetydende med en haabløs Fattigdom, eftersom Pension var et ukendt Begreb. Officerer og Underofficerer havde dog, hvor usle ogsaa deres Lønninger var, den lille Trøst, at de efterhaanden kunde stige i Grader og dermed tillige i Lønning.

Gennem *Kirkeregnskaberne* erfarer man, at Maksimum for et Aars *Tavlepenge* var 18 Rdl. 9 β i 1826, medens Minimum er — 0 i 1850; i Gennemsnit var den aarlige Indtægt gennem de 30 Aar kun 8 Rdl. 1 β . — I 1823 bestod den 6-armede *Lysekroner* kun af 6 løse, beskadigede Arme, og den blev først repareret i 1843. I 1834 blev der købt tre Gulvtæpper til Koret, Skriftestolen og Altret og 14 Al. hollandsk Lærred til en Messeskjorte; i 1836, 1847 og 1848 blev der for hvert Aar betalt 1 Rdl. til Hjælp ved Genopførelsen af en nedbrændt Præstegaard paa Landet. I 1848 er der en Udgift af ialt 105 Rdl. 78 β i Anledning af Chr. VIII's Død (Kast. Kmdtsk. Regnskb.).

Af en Skrivelse af 18. Maj 1824 fra Biskoppen fremgaar det, at Indholdet af de *Kirkebøsser*, der udstilles 4 Gange om Aaret, i Henhold til en Forordning af 7. December 1770 skal tilflyde Stiftelsen for de nyfødte Børn; men, skriver Biskoppen, hvis Kastellets Beboere i nogen Henseende staar i Forbindelse med Københavns Fattigvæsen, bør der ifølge en Forordning af 1. Juli 1799 § 178 fremdeles udstilles Bøsser 1. Jule-, Paaske- og Pinsedag, Nytaarsdag, Store Bededag og Allehelgenes Dag. Præsten lader Forespørgslen gaa videre, og da det viser sig, at Kastelet hører ind under Fattigvæsenets 10. Hoveddistrikt, skal Bøsserne ogsaa udstilles paa de sidstnævnte 6 Dage. Efter andre lange Forhandlinger endte det dog den 26. Maj 1842 med, at »det maatte have sit Forblivende ved den ved Kastelets Kirke stedfindende Fremgangsmaade, at Fattigvæsenet erholder, hvad der indsamles i Bøsserne paa de i Planens § 178 nævnte 6 Helligdage, men at Kastelets egen Fattigkasse beholder *Tavlepengene*« fra de 4 andre Helligdage (Kastelskirken's Embedsbog).

Der var vedblivende *Pulpiturer* i Kirken, men Bænkeraderne var fjernet, og de kan altsaa ikke have været anvendt af Kirkegængere. I 1830 var der en Del Klager over Fugtigheden i Kirken, og man troede, at den kom fra Gravene; men Ingeniørerne paastod, at det kom fra de Mængder af Sne og Vand, som Voldmassen opsugede; Klagerne gentages dog stadig (Ingg. Ark Nr. 189 og 218). I Januar 1833 indgav Præsten efter Kommandantens Opfordring en skriftlig Indberetning om Kirkebygningens Tilstand samt Forslag til *Reparationer* og Forbedringer tilligemed Anmodning om Fornyelse eller Anskaffelse af visse Inventariesager. Ved Kollegiets Skrivelse af 26. Februar s. A. blev nogle af de allervigtigste *Reparationer* befalet udført (Kastelskirken's Embedsbog), og der blev i Aarene 1833—36 bevilget ialt 4,293 Rdl., hvoraf *Fattigkassen* havde ydet de 1200 Rdl. (Ingg. Ark. Nr. 16). Restaureringen havde været saa omfattende, at Kirken ikke kunde anvendes, saalænge den stod paa. Først den 25. Januar 1835 afholdes der paany Gudstjeneste i den, og atter ved denne Lejlighed omtales *Pulpiturerne*, der nu er blevet omdannet til lukkede Stole, der er forbeholdt Officererne og deres Familier; da der jo stadig var tvungen Kirkegang, ser det ud til, at man har byttet Forholdet om, saa at Mandskabet nu sad paa Gulvet og Officererne paa Pulpituret. Samtlige Stole paa Gulvet samt Præste- og Skriftestol var helt nye, og *Orglet* var blevet sat i Stand (Kast. Kmdtsk. Befb. og Ingg. Ark. Nr. 15). Gulvet bestod dog vedblivende af Stenfliser, og Kirken var meget fugtig og kold (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.). Under hele denne *Reparation* var Menigheden henvist til Garnisonskirken. *Kirkeuret* kom først i Orden den 25. April 1835 (Kast. Kmdtsk. Befb.); men da der under Klokkeringningen ved Fr. VI's Ligfærd var blevet kommanderet forskelligt Mandskab til denne Tjeneste, var Uret atter blevet beskadiget, saa at det gik istaa; det blev istandsat i April 1840, men maatte allerede i 1851 repareres paany (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. 2. Febr. 1840 og Ingg. Ark. Skr. om Kast. 1848—57).

Den 23. August 1836 hedder det i en Skrivelse fra General-Kommissariats-Kollegiet til Kastellets Kommandantskab:

»Med Hensyn til den forestaaende Jubelfests Holdelse i Kastellets Kirke, til Erindring om *Reformationens Indførelse* i Danmark, be-

vilger man, at Kommandantskabet besørger den dertil fornøden ansete Musik og Sang, hvorfor Bekostningen kan beregnes i Kirkens Regnskab; ligesom det tillades, at Kommandantskabet paa samme Maade foranstalter behøvende Udpyntning i Kirken til fornævnte Højtid.« (Milit. Reskrs. 144).

Pastor Petersen henstillede i Skrivelse af 18. Oktober s. A. til Kommandanten at forhøje Festen ved Uddeling af enkelte milde Gaver til trængende Børn af Garnisonen, overensstemmende med *Fattiggassens* Midler, og uden at derved noget føleligt Savn kunde medføres (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.). Selve Festen indlededes den 30. Oktober ved Solopgang med Salut 3 Gange Voldene rundt om Byen; for Kastellets Vedkommende med 9 Piecer, »nemlig fra den højre Face af Kongens Bastion til Grevens Bastion«. Paa tilsvarende Maade afsluttedes der den 1. November ved Solnedgang (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. 28. Okt.). De særlige Udgifter i denne Anledning til Festlighederne i selve Kirken var: 12 Musikere à 5 Rdl. i to Dage: 120 Rdl., 24 Sangere à 2 Rdl. i to Dage: 96 Rdl., Alterlys: 12 Rdl., til Kantoren for Kirkens Rengøring m. m.: 48 Rdl., ny Beklædning til Altret og Prædikestolen 208 Rdl. 64 β, Organisten for at udsætte Musikken: 25 Rdl., *Syngemester Kølle* for Assistance ved Sangen: 10 Rdl., 12 Musikere for at udføre Musikken: 60 Rdl. og 100 Eksempelplarer af Salmen: »O, store Gud, vi love Dig: 4 Rdl., ekstra Udgifter: 88 Rdl. 2 β (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. 30. Okt. 1836).

Københavns Garnisons Syngeskole, der hidtil ikke alene havde uddannet Børn til at synge som *Kordrenge* i Kirken¹⁾, men ogsaa havde afholdt Udgifterne til deres Paa-klædning som saadanne, meddelte, at den paa Grund af Nedgang i Skolens Indtægter ikke længere saa sig i Stand til at bekoste denne Paa-klædning, men derimod vedblivende var villig til at forestaa den sanglige Uddannelse af Børnene. Kommandantskabet fremsendte denne Meddelelse til General-Kommissariats-Kollegiet, der den 22. April 1837 udtalte, at da det maa antages at være upassende at lade Børnene synge i deres egne Klæder ved Gudstjenesten, tillader det Kommandantskabet at lade de 4 Børn iklæde ved Hjælp af *Kastellets Fattigkasse* (Milit. Reskrs. 80).

¹⁾ Ogsaa heraf fremgaar det, at Kantoren paa de Tider intet havde med Sangen at gøre.

Den 23. Januar 1838 var de to tilbageværende *Lysekroner* i Kirken saa brøstfældige, at en Nedstyrtning vilde kunne forudses; de foreslaas nedtaget eller repareret, hvilket sidste vilde koste 60—70 Rdl. (Kast. Kmdtsk. Korrespb.).

Gennem en Skrivelse af 27. Februar 1827 faar man atter et sørgeligt Bevis paa, hvad den *tvungne Kirkegang* kunde føre til; det hedder:

»den Officer, som havde Kirkeinspektion sidstafvigte Søndag, har meldt Kommandanten, at en eller flere af Mandskabet, som var i Kirken, viste sig meget urolig og uanstændig, ej agtede hverken paa Officerens Vink eller Præstens Tiltale; der skal stedse af den inspektionshavende Officer iagttages det nøjeste Opsyn med Stilhed og Rolighed under Gudstjenesten, og skulde nogen af Mandskabet forse sig herimod og ikke agte paa første Vink herom, maa vedkommende Officer nøje se til at genkende den eller de skyldige og straks efter Gudstjenesten for Kommandanten melde saadanne, der ikke skulde undgaa alvorlig Straf.« (Kast. Kmdtsk. Befb.).

At saadant fandt Sted var i og for sig ikke saa mærkeligt, som det efterhaanden var blevet Skik, at de mere velhavende mellem Soldaterne lejede deres fattigere Kammerater til at gaa i Kirke for sig (Vaupell: D. N. H. Hist. II. 13).

Den tidligere omtalte Gudstjeneste med »*Krudttaarnsslaverne*« fandt Sted første og tredie Torsdag i hver Maaned; en Gang imellem var der Altergang; dette ophørte dog, da disse Slaver ved Udgangen af 1847 blev fjernede fra Kastellet.

Af en Fortegnelse over *Kirkeinventariet* fra December 1828 faar man at vide, at der indtil 1827 havde været 2 Klokker; men efter den Tid kun een; denne ene bærer da ogsaa Inscriptionen: »Støbt af J. C. & H. Gamst København Anno 1826«. — I 1823 havde Kirkerotterne afrevet og bortslæbt Guldfrynserne paa den ene Side af det Fløjls Alterklæde (Kast. Kmdtsk. Regnskb.).

Til Reparation af *Orglet* blev der i 1829 bevilget 300 Rdl.; den 27. Januar 1846 blev det besigtiget af 2 sagkyndige, nemlig Hoforgelbyggerne Marcussen & Reuter samt 1 Officer (!), og Resultatet af Besigtigelsen var en yderligere Bevilling af 1000 Rdl. den 6. Oktober s. A. til en grundig Istand sættelse (Ingk. Ark. Nr. 112 (123)).

Angaaende *Præsteboligen* er det beklageligt, at det ikke hidtil har været muligt at fastslaa, paa hvilket Tidspunkt

den har faaet sine høje Vinduer, der, som tidligere paa vist, ikke stammer fra den oprindelige Kirkebygning fra før 1704. Der foreligger to Muligheder: I 1790 nævnes »Kantorens Gang« for sidste Gang, og uden al Tvivl er den forsvunden omkring Aarhundredskiftet ved, at den oprindelige Artilleristok og den i 1705 opførte Præstebolig paa den gamle Kirkes Plads er blevet sammenbyggede, ved hvilken Lejlighed de store Vinduer mulig er blevet indsat. En anden Mulighed taler for, at de er blevet indsat i 1830, idet de endnu eksisterende store Samlingsstuer gennem to Etager paa den Tid blev indrettede og fik deres høje Vinduer. Præsteboligen blev iøvrigt istandsat baade i 1835 og 1847.

I 1831 høres der for første Gang Tale om en *Kirkebetjent*, men som en alt eksisterende Kendsgerning, og man faar saaledes intet at vide om Tidspunktet for Ansættelsen af en saadan; tidligere var Betegnelsen blevet anvendt i Flæng om alle dem, der var ansat ved Kirken. Nyheden fremkommer ganske tilfældigt gennem Indsendelsen af et Regnskab, idet Kommandantskabet indstiller, at der til Forvaltningen af *Fattigkassen* etableres en Kassekommission bestaaende af *Præsten*, Garnisonsauditøren og Kaptajnvagtmesteren, samt at Kassen skal udrede forskellige Udgifter og mellem disse en Gratifikation til Kirkebetjent m. fl., hvis Lønning ikke findes tilstrækkelig til deres Ophold.

Efter at *Bøssemager Svendsen* havde maattet frasige sig Pladsen som *Ringer*, søgtes Pladsen som saadan af den faststaaende ansatte *Tømrersvend Olthaver*, der da ogsaa opnaaede den og samtidig erholdt Friholig i Norges Ravelin (Ingb. Ark. Nr. 247).

Den 14. Februar 1845 var *Organist Fr. Kretschmer* afgaaet ved Døden, og hans Plads søgtes af Stabshornblæser ved 3. Jægerkorps (19. Batl.), *Johan Carl Frederik Hoffmann*, der ogsaa fik Embedet fra den 1. Juni 1845, paa hvilken Dag hans Bestalling er udstedt af Landgreve Wilhelm af Hessen. Hoffmann var født i Kåstellet, hvor han ogsaa senere som Musiker ved Jyske Jægerkorps (19. Batl.) havde haft sin Bolig; antagelig er han gaaet den sædvanlige Vej som Militærmusiker; han bliver Dannebrogsmænd den 18. Oktober 1834 og »engageres« som Stabshornblæser den 16. Maj 1840. Da han den 29. August 1845 søgte og fik sin Afsked fra Hæren

paa Grund af Brystsvagthed, laa han ved sin Afdeling i Nyborg. Han afgik med en aarlig Pension af 24 Rdl. (!), der dog noget senere blev forhøjet til 75 Rdl. Det blev meddelt ham, at han endnu en kort Tid kunde forplejes ved Korpset, ligesom det overlodes dette at besørge hans Overrejse paa en for hans Helbredstilstand passende og tillige billig Maade. Fremdeles hedder det i en Skrivelse af 19. August 1845 til Kollegiet, at Korpset har truffet Akkord med en Skipper om at overføre hans Kone og 4 Børn samt Bohave for 16 Rdl., og vil hans egen Rejse med Ageposten beløbe sig til 5 Rdl. 2 β. Man udtaler Haabet om, at Kollegiet ogsaa vil lade Udgiften til hans Familie og Bohave passere, da han allerede ved sin nuværende Sygdomstilstand maa se med de bedrøveligste Udsigter ind i Fremtiden, eftersom hans Erhvervskilde er lukket for ham, og da han ellers ikke har Udveje til at medføre sit Bohave, men maa sælge disse Dele her, og saaledes aldeles intet vil have i sit tilkommende Hjem. Under 30. s. M. tilstedes der ham ganske vist de 5 Rdl. 2 β; men for alt det øvrige blev der kun ydet ham en Understøttelse af 10 Rdl. (Kast. Kmdtsk. Ordreb.); det var Synd at sige, at man gjorde Udsigterne for den ulykkelige Mand mindre bedrøvelige. — Det ses ikke, hvem der har vikarieret for ham, indtil han selv kunde overtage sit Embede. — Efter Opfordring indsendte han den 10. Maj 1856 følgende Skrivelse:

»Overensstemmende med Arméintendanturens Skrivelse af 29. April d. A. tillader jeg mig herved at indberette, at min nuhavende Gage m. m. aarlig andrager:

1. som Organist ved Kastellets Kirke.....	58 Rdl. 32 β.
2. Fribolig, der efter tidligere indgivne Krigsskatsberegninger er vurderet til 150 Rdl., deraf for min nuhavende Lejlighed.....	75 — » -
3. Vederlag for afstaaede 5 Værelser med Køkken, Pige- og Spisekammer til Militæretaten, ifølge Arméintendanturens Skrivelse af 18. September 1854.....	112 — 48 -
4. 2 Favne Bøgebrænde in natura à 11 Rdl....	22 — » -
5. Godtgørelse for 2 Favne Brænde.....	8 — » -
6. Pension.....	75 — 4 -
Summa...	350 Rdl. 84 β.

Efter en langvarig Sygdom, under hvilken hans Søn, *Musiklærer Peter Ludvig Hoffmann*, havde forestaaet hans

Kirketjeneste, afgik *J. C. F. Hoffmann* ved Døden den 31. August 1861.

Den 30. August 1839 havde *Pastor Petersen* meddelt Kommandantskabet, at Konsistoriet, efter Underhandling med Universitetet m. fl. uden Godtgørelse havde overladt Kastellets Kirke til Ejendom den i Vor Frue Kirke hidtil benyttede *Døbefont*, som formedelst *Konferensraad Thorvaldsens Gave* til denne Kirke af en Døbefont af Marmor var blevet overflødig. Da Kastelskirken hidtil havde savnet en Døbefont (?), og da der for Modtagelsen af den tilbudte Font ikke vilde være andre Udgifter end 15—16 Rdl. til et passende Fad og Kande, ønskede man hertil at maatte tage Pengene af *Fattigkassen* (Kast. Kmdtsk. Korrespb.). Det lyder noget utroligt, at Kirken ikke skulde have været i Besiddelse af en Døbefont, hvilket ej heller fremgaar af Kirkens tidligere Regnskaber. Ad anden Vej siges det, at den Kirken nu skænkede Font allerede i 1807 var blevet kasseret af Vor Frue Kirke og altsaa ikke var blevet afløst af Thorvaldsens Marmor-Døbefont.

Som en rød Traad snor *Kastellets Fattigkasse* sig gennem alt, hvad der tangerer Kastellet, ikke mindst dets Kirke; den griber ind i alle Forhold og at ville skrive dens Historie vilde næsten være ensbetydende med at skrive hele Kastellets Historie lige fra denne mystiske Kasses første taagede Oprindelse, der vel fra første Færd skyldtes varmtfølede Menneskers fromme Ønsker om efter Evne gennem større eller mindre Gaver at bøde paa den enorme Fattigdom, som Soldaterstanden alle sine Dage har maattet kæmpe imod lige fra de allerhøjeste Grader og ned til den hvervede Soldat, for hvem Sult, Kulde og en ofte umenneskelig Behandling var den daglige Kost. Alt som Tiden gik, gjorde Kassen de gamle Ord til sine om de mange Bække smaa, der gør den store Aa. Kassen blev efterhaanden til en lille Guldgrube, hvori der ikke syntes at være Bund, et evigt rislende Kildevæld, som man altid kunde ty til, naar man ikke vidste anden Udvej, og som der stundom blev grebet lidt for kraftigt til og ikke altid ad de lovlige Veje. Af denne Kasse var der blevet øst til et Legio af Formaal, og megen Lykke, Glæde og Velsignelse havde den været til for mange fattige Militærfamilier med store Børnesflokke.

Den 30. Juli 1823 hører man, at *Kommandanten* og *Præsten* hver havde sin Nøgle til Kassen, og at *Præsten* udstedte og solgte Passagetegnene. og førte Regnskab over Indtægt og Udgift, hvorfor han af Kassen nød et passende Honorar (Kast. Kmdtsk. Korrespb.).

Den 17. Marts 1824 foretog *Kommandanten*, *General Lorentz*, sig et Skridt, der vel i og for sig var korrekt nok, men hvis Følger han sikkert ikke havde gjort sig klar, idet det blev Aarsagen til, at *Fattigkassen*, der indtil da var blevet betragtet som noget, der alene vedkom Kastelet næsten som et ganske privat Foretagende, nu efterhaanden gled ud af sin idylliske Tilværelse. Ganske uopfordret indsendte han nemlig for første Gang Kassens Regnskab og gjorde Rede for, at kun han og *Præsten* havde noget med den at gøre (Kast. Kmdtsk. Korrespb.). Generalen fik kun liden Glæde af, at han havde »af egen Drift og saa ganske uopfordret tilstillet Det kgl. General-Kommissariats-Kollegium et Regnskab for den her ved Kastelet Frederikshavn værende Fattigkasse med behørig Bilag og Oplysninger for Aaret 1823«; thi den 19. September 1829 fik han at vide, at Kollegiet snarest muligt forventede at modtage et formeligt Regnskab over samme Kasse ved hvert Aars Udgang. Herover blev den brave men i sin Skrivemaade saa originale Kommandant meget opbragt og skrev bl. a.:

»..... ingensteds har jeg fundet, at den (Kassen) af den kgl. Kasse har erholdt en eneste Skilling, ingensteds har jeg fundet, at nogen af mine Formænd har faaet en eneste Skilling for al den Møje og Umage, mange Gange ogsaa Fortrædeligheder for dette møjsommelige Arbejde, og for min Person — da kommer den Skilling eller Hvid, som dette Arbejde, eller min øvrige Embedsførelse som Kommandant hersteds nu i 12 Aar, der ej var mig lovlig tillagt, har indbragt mig til evig Fordømmelse(?)».

Han slutter med:

»Ved min Antrædelse til Kommandantskabet i Aaret 1817 var denne merbemeldte Kasses rede Beholdning 41 Rdl. og i Obligationer 7,640 Rdl., og i Aaret 1828 er Kassebeholdningen forøget til i rede Penge 1,100 Rdl. og i Obligationer 11,450 Rdl.r. S.« (Kast. Kmdtsk. Korrespb.).

Det havde ikke alene været enkelte Præster, der havde laant af denne Kasse ofte uden at være i Stand til at tilbage-

betale Laanet; den 15. Marts 1828 var der fornylig død en *Oberst Knorr*, der i sin Tid havde modtaget et Laan; nu efter hans Død kræves Enken, men det lader til, at der næppe har været meget at faa (Kast. Kmdtsk. Korrespb.). Mere pinligt maa det dog vist have været for *Kantor Krossing*, der selv sad og hutlede sig igennem, at hans Broder, Kap-tajn ved Artilleriet i Kastellet, før 1840 havde laant 160 Rdl. af Kassen; Gang paa Gang blev han rykket eller fik Hen-stand, men da han tilsidst slet ikke besvarede de ham til-sendte Skrivelser, blev han truet med, at man vilde gaa Lovens Vej. Senere høres der ikke mere om Sagen.

Som en Følge af den Nedgang i *Fattigkassens* Indtægter, der skyldtes, at Adgangen til Langelinie i 1848 blev givet fri for Fodgængeres Vedkommende, blev Bidraget til *Garnisonsskolevæsenet* den 4. Juli 1849 nedsat fra 120 til 60 Rdl. pr. Aar (Kast. Kmdtsk. Korrespb.).

V. Kampen for og imod Kirkens Nedlæggelse 1853—1854.

Uagtet dette Afsnit i Modsætning til sine Forgængere kun omfatter omtrent to Aar, vil det dog blive ret omfangs-richt, fordi det vil komme til at omhandle en af de allervig-tigste Begivenheder i hele Kirkens Historie og tilmed en Begivenhed, der sikkert kun er kendt indenfor en meget snæver Kreds. Begivenheden kan vel nærmest karakteriseres som en Pennefejde mellem Krigsministeriet og Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, hvor Stridens Maal var Kirkens Bestaaen eller Ikke-Bestaaen, og ser man nu fra vor Tid tilbage paa denne Strid, er der vel næppe Tvivl om, at man fra *alle* Sider, hvad enten man ser paa Sagen fra et kristeligt, et skønhedsmæssigt eller et historisk Standpunkt, maa være taknemmelig for, at det blev det sidste Ministe-rium, der kom til at bære Sejren hjem.

Det var jo ikke første Gang, at der havde været Uoverens-stemmelse mellem de militære Myndigheder og Kirkens In-teresser; vi har jo set, at den allerede var tilstede, da den gamle Kirkebygning eksisterede, og vi har atter truffet den i 1814, da Kommandanten vilde have Kirkens Personale ud af Kastellet for at skaffe Plads til Befalingsmænd og Mand-

Kastelskirken, opført 1704. Kliché fra »Før og Nu«.

skab i Tilfælde af en Belejring, altsaa under en Situation, hvor man netop ikke skulde tro, at Kirkens Personale kunde undværes. Nu, i 1853, gik man endnu et Skridt videre, idet Kravet omfattede baade Personalet og Kirken og ikke for en Tid men for bestandig. Og hvad var da Aarsagen til dette rigoristiske Krav? Ja, ser man paa det med Nutidsøjne, tager det sig rigtignok meget ringe og ubetydeligt ud paa Baggrund af de Bølger, det rejste og de mange beskrevne Foliosider. Desværre har ikke alt kunnet findes i Arkiverne, men hvad der er fundet taler sit tydelige Sprog, og det vil derfor være nødvendigt i ret store Træk at citere, hvad der maatte foreligge for at kunne danne sig et Billede af Motiverne og af Sagens Gang.

Men — for at forstaa ogsaa den kulturelle Side af Sagen, vil det være nødvendigt før en Stund at kaste Blikket et endog betydeligt Stykke tilbage i selve Kastellets Historie for at se lidt paa Stokkenes Bygningsform og de primitive Indkvarteringsforhold, under hvilke man i ældre Tider lod de hvervede Underofficerer og menige leve deres mere eller mindre lovformelige Familieliv.

Naar Talen i vor Tid er om Kastellets 6 Stokke, er deres Navne jo velkendte, men disse Navne tilhører dog en langt senere Tid; oprindeligt betegnedes de med Numrene fra 1—6, saaledes at de tre sydligste fra Øst til Vest havde Numrene fra 1—3 og de tre nordligste paa tilsvarende Maade Nr. 4—6. Disse Stokke var ved en Brandmur, der endog gik helt op gennem Skorstenen, delt i en Forbarakke mod Gaden og en Bagbarakke mod Gaarden; hver af disse to var atter skarpt adskilte i mindre Dele (Barakker), der endnu i vore Dage delvis giver sig tilkende udvendig mod Gade eller Gaard ved en Dør med et Vindu paa hver Side i Stuen og tre Vinduer i 1. Etage. Disse mindre Stokbarakker bestod atter af 4 Barakker (Rum eller Værelser), hvoraf 2 i Stuen og 2 paa 1. Sal. I hvert et saadant Rum fandtes der foruden Bord og Bænke kun to Tremandssengesteder, i hvilke saavel Underofficerer som menige, Mænd paa 60 Aar og derover ned til Knægte paa 17—18 Aar, gifte og ugifte, Mænd, Kvinder og Børn i skøn Forening søgte deres natlige Sovesteder. At dette ikke blot er et Postulat, fremgaar af en samtidig Bestemmelse om, at hvis noget af Inventariet led Overlast,

uden at den skyldige kunde findes, skulde de paa Stuen indkvarterede Mænd og Kvinder ligeligt erstatte Skaden.

Efterhaanden som Tiderne skred frem, og navnlig efter at det blev tilladt flere og flere at indgaa Ægteskab, ændredes disse Forhold noget; men Tremandssengene florerede stadig, ja, de anvendtes endog paa Garnisonssygehuset. Det vil derfor ikke kunne undre, at de endnu op til 1853 anvendtes dels ved Mandskabets Indkvartering og dels som Familiesege for de gifte Underofficerer, ligesom man til højt op i det 19. Aarhundrede ingenlunde fandt det anstødeligt, saaledes som f. Eks. paa Sølvgades Kaserne, at lade de gifte Underofficerer med hele deres ofte store Børneflokke bo paa Stue sammen med Mandskabet, kun adskilt fra dette ved ophængte Tæpper, eller — naar det kom højt — en spansk Væg.

Endelig i den nærmeste Tid før 1853 var man dog kommet til Erkendelse om, at det var paa Tide at faa disse Forhold ændrede, og for Kastellets Vedkommende hørte man det første herom i Januar 1853, hvor der var Tale om Indførelse af Enmands- og Aflevering af To- og Tremandssenge. Sagen havde imidlertid den svage Side, at denne Ændring krævede mere Gulvplads, og atter vendte man sig imod de store Lejligheder, som bl. a. Kirkens Embedsmænd var i Besiddelse af, og den 25. Marts s. A. foreligger der følgende Skrivelse fra Arméens Intendantur til Kommandantskabet i Kastellet:

»Med en fra den bestandige militære Indkvarteringskommission modtagen Indberetning har Arméens Intendantur bragt i Erfaring, at der i Kastellet Frederikshavn er anvist Garnisonspræsten, Kantoren og Organisten Beboelseslejligheder, bestaaende for førstnævntes Vedkommende af 3 Over-, Under- og Mellemparaker og for sidstnævnte 2 do Da der ved Indførelsen af Enmandssenge ikke vil kunne tilvejebringes tilstrækkelig Plads i Kastellet (for de til Kasernerne sammesteds bestemte Afdelingers Mandskab p. p., og det er af Vigtighed, at en saa ringe Del af dette som muligt indkvarteres andetsteds) skulde man have Kommandantskabet anmodet om at indberette, med hvilken Hjemmel der er anvist de ovennævnte Embedsmænd saa store Lejligheder, samt at indsende Forslag til en Del af disse Lejligheders Afgivelse for at anvendes til Belægning.« (Skr. Nr. 1300).

Allerede den 28. s. M. svarede *Kommandanten, Generalmajor H. C. G. F. Hedemann*, og Svaret var, som alt hvad

der foreligger fra hans Haand, præget af en villiestærk Personlighed, der gik langt uden om alle Omsvøb og Høflighedsformer; man mærker, at Tonen er paa Krigsfod:

»I Anledning af, at der skal indføres Enmandssenge for Mandskabet, er den bestandige militære Indkvarteringskommission i Skrivelse af 26. d. M. indkommet med en ret nærgaaende Fordring om Meddelelse af med hvilken Hjemmel Præst, Organist og Kantor besidde de dem tildelte Lejligheder«. — Han fortsætter med, at han »maa anse Kommissionen for aldeles ubeføjet til at gøre Indberetning om Størrelsen af Lokaler, der er denne Kommission aldeles uvedkomme og Forslag til disses Formindskelse. De i Skrивelsen nævnte Boliger for Præsten, Kantoren, Organisten er Embedsboliger, der er disse Embedsmænd tillagte for mangfoldige Aar tilbage, saaledes er Pastor Petersen indflyttet i 1834 og Kantor Krossing 1819 i deres Formænds uforandrede Boliger Dette er den Hjemmel Kommandantskabet tillader sig at indberette, der synes at være ligesaa vægtig, som den, at Officerernes Boliger i Kastellet paa Grund af de forhøjede Kvarterpenge ej kunne indskrænkes«. — Disse Boliger blev respekterede ved Arméforandringen i 1842 — »og det vilde saaledes efter Kommandantskabets ufravigelige Formening være uretfærdigt at indgive Forslag om Formindskelse af disse Embedsboliger, der aldeles ikke efter Nutidens Fordringer kan anses for at være for store« (Kast. Kmdtsk. Kopib.)

Tilsyneladende ganske upaavirket af det hvasse Svar, skrev Arméens Intendantur atter den 16. April s. A., at man skulde

»have Kommandantskabet anmodet om at indsende et Afrids af disse Lejligheder med Opgivende af de enkelte Lokalers Dimensioner«.

Efter denne lille korte Forpostfægtning blev der en Tid Ro om Sagen, men saa kom Tilfældet de militære Myndigheder til Hjælp, idet *Pastor Petersen*, som vi har hørt, søgte om og opnaaede Forflyttelse fra Kastelskirken. Dette gav Krigsministeriet Anledning til en fornyet Henvendelse til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet den 28. Juni s. A., i hvilken man rykkede frem med det grovere Skyts, idet man lod Embedsmændenes Boliger træde lidt mere i Baggrunden for med saa megen mere Kraft at føre Kampen mod selve Kirken. Skrivelsen lød i sin Helhed som følger:

»Den i disse Dage stedfundne Forflyttelse af Præsten i Kastelet Frederikshavn har for Krigsministeriet fremskyndet Afgørelsen af en Sag, der længe har været Ministeriet magtpaaliggende, nemlig Ordningen af de kirkelige Forhold i Kastelet. Det vil være det ærede Ministerium i behagelig Erindring, at Kirken i Kastelet ikke har nogen civil Menighed, men alene bestaar for Besætningen i Kastelet. Kirkebesøget har derfor ogsaa i en lang Aarrække været særdeles ubetydeligt, og navnlig indskrænket til det kommanderede Mandskab, hvilket vel ogsaa lader sig forklare dels derved, at Mandskabet, hvis daglige Tjeneste er bundet til Kastelet, stræber efter at tilbringe sine Fritimer udenfor dets Volde, dels ved den maadelige og brostfældige Forfatning, hvori Kirken allerede længe befinder sig. Allerede i Aaret 1846 blev det anset paatrængende nødvendigt at foretage en Hovedreparation af Kirken, hvis Bavl navnlig havde lidt meget af Fugtighed. Paa Grund af den betydelige Bekostning blev Arbejdet da udsat; under de senere Krigsaar, i hvilke Kirken blev mindre og mindre benyttet, kunde Reparationer ikke foretages. Nu efter 6 Aars Forløb er i denne forfaldne, slet beliggende, fugtige Kirke Trangen til en Hovedreparation, en bydende Nødvendighed.

Men herved maatte det naturligt komme under Ministeriets Overvejelse, om det i det hele er nødvendigt eller hensigtsmæssigt at have en egen Kirke i Kastelet og der at beholde en særlig Menighed. Det er allerede bemærket, at Kirkebesøget i lang Tid har været og endnu er meget ringe. Den militære Menighed vilde derhos ligesaa godt kunne søge Garnisonskirken med de andre Afdelinger i Garnisonen, af hvilke flere har en længere Vej til Garnisonskirken, end Beboerne af Kastelet vilde faa. Civil Menighed har Kirken ikke, og at forskaffe Midler til den paatrængende og kostbare Hovedreparation vil for Militæretaten vorde meget byrdefuldt. Samtlige disse Grunde tale for Kirkens Nedlæggelse; men hertil kommer endnu et Hensyn, der fra Militæretatens Standpunkt bliver af megen Vigtighed. Ifølge de Fordringer, der nu mere end tidligere og navnlig af sanitære Grunde maa stilles til en Garnisons Lokaliteter, savner Kastelet i høj Grad Plads. Der mangler Lokaler til Belægning, Lokaler til Magasiner og Depoter. Det vilde saaledes ganske være i den militære Interesse at disponere over Kirkens Plads; det vilde være endnu vigtigere at erholde til Disposition de Lokaler, som de gejstlige Embedsmænd i Kastelet benytter, og som ikke udgør mindre end $\frac{1}{4}$ af samtlige beboede Lokaler i Kastelet eller Plads til ca. 130 Mand. Ministeriet maa derfor i ethvert Tilfælde insistere paa, at der, under Forudsætning af, at man ikke mod en Godtgørelse kunde erholde de nu ansatte gejstlige Embedsmænds Lejligheder, toges en fornøden Reservation om, at ved Vakance Boliger i Kastelet kunde bortfalde. Da en saadan Vakance nu er indtraadt netop i det Øjeblik, hvor Savnet af Lokaler i Kastelet og Trangen til en Udvidelse samme-steds er mest følelig, har man troet ikke at burde undlade at bringe den hele Sag om de kirkelige Forhold i Kastelet til Afgørelse.

Forinden Ministeriet foretager videre i denne Sag, skulde man udbede sig af det ærede Ministerium for Kirke- og Undervisnings-

væsenet dets behagelige Ytringer, om der fra sammes Side maatte være noget væsentligt at erindre imod den paatænkte Nedlæggelse af den nævnte Kirke, i hvilket Fald altsaa det nu vakantblevne Kald ikke vilde være at besætte, og det vilde blive at tage under Overvejelse, om Organisten og Kantoren kunde forsættes til andre Embeder eller indstilles til Afsked med Pension«. (Skr. Nr. 2985).

Sagen gik den 4. Juli s. A. videre til Biskoppen over Sjællands Stift, *Jacob Peter Mynster*, fra hvem der den 24. s. M. foreligger en Erklæring, i Anledning af hvilken Ministeriet den 4. August s. A. meddelte Biskoppen, at det agtede at nedlægge Forestilling om, at Kantorboligen ved indtrædende Vakance maatte ombyttes med en anden mindre rummelig men dog passende Bolig imod en Forhøjelse af Kantorens Løn, samt at Organistboligen ved indtrædende Vakance maatte inddrages imod en passende Huslejegodtgørelse, hvorhos man ikke vilde have noget at indvende imod, at den nuværende Organist fratraadte Halvdelen af sin Bolig imod Godtgørelse til ham. Herom høres i saa Fald Krigsministeriet (Min. f. K. og U. Jr. Nr. E. 612 B. Nr. 1690—9).

Biskoppens Svar herpaa af 9. August s. A. fremgaar af den efterfølgende Skrivelse af 27. September s. A. fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet til Krigsministeriet (J. Nr. E. 612. Br. Nr. 1643), i hvilken der efter den stereotype Gentagelse i Begyndelsen fortsættes som følger:

»I denne Anledning har dette Ministerium indhentet en Betænkning fra Biskoppen over Sjællands Stift, hvori han paa det indstændigste har andraget paa, at den omhandlede Kirke fremdeles maatte bibeholdes og Præstekaldet ved samme paany besættes.

Foreløbig har Biskoppen i denne Anledning udtalt sin Beklagelse over, at det paa en Tid, da det religiøse Liv har begyndt paany kraftigere at røre sig i Folket, da man i andre Lande er alvorligere betænkt paa at forøge Kirkernes Antal, og der hos os paa flere Steder føles Trang til nye Kirker, da der i Særdeleshed i Hovedstaden ideligen klages over, at der i Forhold til Folkemængden var for faa Kirker, og mange har vist sig beredvillige til at bidrage til Opførelsen af en ny Kirke for Stadens Forstæder og dens Omegn, at der paa denne skulde blive Spørgsmaal om Nedlæggelse af en bestaaende Kirke, og til en Del ganske andre Øjemed at anvende, hvad der af kristelige Mennesker er skænket til Gudstjenestens Vedligeholdelse.

Hvad den heromhandlede Kirke i Særdeleshed angaar, har Biskoppen bemærket, at da et Kastel anlægges under den Forudsætning, at der kunde indtræde Tilfælde, i hvilke det blev afskaaret fra Staden og Landet, saa kan, dersom hint Tilfælde engang ind-

træder, den indsluttede Garnison ikke være uden gejstlig Omsorg og Trost. Ogsaa uden Hensyn hertil udgør Kastelets Garnison et i mange Henseender afsluttet og med hinanden forbundet Samfund, for hvis lettere Adgang til religiøs Opbyggelse der bør sørges, og alt-saa hvad der i denne Henseende er foranstaltet, ingenlunde forstyrres. Garnisonsmenigheden i København er allerede saa talrig, og dens Præster saa bebyrdede, at det ikke bør gøres dem endnu vanskeligere at opfylde deres Kaldspligter ved at udvide Sognet med en længere fraliggende Del af Staden. Da det ikke vil lade sig gøre, hvad der i sig selv var ønskeligt, at ansætte endnu en residerende Kapellan ved Garnisonskirken, vil Kastelets Præst tildels kunne træde i dennes Sted, ligesom det maa kunne indtræffe, at en Del af Beboerne paa Hovedstadens Grund, men udenfor dens Volde, kunde, om ikke just henlægges til Kastelets Kirke, dog finde det naturligere at søge den. Vel indvendes det, at der for det meste ingen Tilhørere har indfundet sig i Kastelets Kirke, undtagen de dertil kommanderede Militære; men skønt dette vel har været Tilfældet i de senere Aar, er det dog endnu ikke glemt, hvorledes i tidligere Tider ikke faa fra den nærliggende Del af Byen har besøgt denne Kirke paa en Tid, da Prædikanten dog ikke kunde regnes iblandt de begavede, saaledes som hvorledes Bastholm i en længere tilbageliggende Tid drog en Mængde Tilhørere fra Staden ud i Kastelet; ligesom Biskoppen ogsaa fra den nærværende Tid kunde nævne den nye Prædikant, med hvem det samme vilde være Tilfældet, dersom han havde været ansat i Kastelet. Men uden at regne paa, at dette Embede kun bliver besat med nogen af de mest udmærkede, er Biskoppen dog overbevist om, at der blot behøves en velbegavet Mand for at vække den kirkelige Interesse ogsaa for denne Del af Hovedstadens Befolkning, ligesom det er sket i den øvrige Del af Staden, at naar nogen begynder først frivilligt atter at besøge Kirken, da ville de efterhaanden drage flere efter sig. Og hertil bør man dog sigte; thi det er ikke en ligegyldig Sag, om en ikke saa ubetydelig Del af Garnisonen bliver fremmed for Kirke og Religion; og det gælder ligesaavel for dem som for de fleste andre af Hovedstadens Beboere, at de (ulæseligt Ord) Hverdagene befatte sig med mangehaande Arbejder, men fordi de om Søndagen søger andre Opmuntringer, finder dog saare mange af dem baade Lejlighed og Lyst til at besøge Kirken.

Det er en Tid, bemærker Biskoppen fremdeles, at det religiøse Liv begynder at røre sig stærkere i Folket, men ogsaa har taget en skæv og fordømmelig Retning, som man alvorligt maa søge at modarbejde. Dersom Kastelets Kirke blev nedlagt, kan der ingen Tvivl være om, at jo Mormonerne ville indfinde sig i denne mere afsondrede Del af Staden; de vilde sikkert finde Lokale og kunde let finde Indgang, naar der ingen gejstlig var tilstede, der kunde tilbyde den religiøse Trang en saadan Næring. Endnu større Fare kunde true fra den nærliggende katolske Kirke, hvilken en Del af Kastelets Garnison let kunde faa i Sinde at besøge, naar de ikke mere havde

sin egen Kirke, og hvorfra det ingenlunde fattes paa Indbydelse til Overgang.

At Kastellets Kirke er brøstfældig og trænger til en Hovedreparation, finder Biskoppen ikke kan angive en tilstrækkelig Grund til at nedlægge den, da der forhaabentlig vil kunne findes Midler til dens Istandsættelse, paa samme Maade som der af Marineministeriet i forrige Aar er blevet opført en næsten ny, særdeles smuk Kirke paa Christiansø. Biskoppen antyder derhos, om ikke Kirkens Kasse — maaske den samme, som ogsaa kaldes Fattigkasse, men for hvilken der ingen Anvendelse skal have, maatte være saa formuende, at den vilde kunne dække Omkostningerne ved Istandsættelsen eller dog en stor Del deraf.

Ligesom Biskoppen saaledes har udtalt sig imod, at Kastelskirken nedlægges, saaledes har man ogsaa andraget paa, at Præste-, Kantor- og Organistembederne ikke berøves de dem tillagte Boliger i Kastellet, selv om der, hvad navnlig det nu vakante Præsteembede angaar, maatte i Stedet for Boligen blive tilstaaet Præsten en Huslejhjælp; dels vilde Præsten ingen passende Bolig kunne erholde i Kastellet, dels vilde Embedet derved saaledes forringes, at det ikke kunde ventes søgt af begavede Mænd.

Sluttelig har Biskoppen tilføjet, at jo mere han med alle retsindige Medborgere paaskønner det nuværende Krigsministeriums store Fortjenester af Fædrelandet, og jo mere han erkender den personlige Omhu for Militæretatens legemlige Vel, desto mere tør han haabe, at samme ikke vil unddrage dens aandelige Tarv sin Omsorg.«

Ministeriet fortsætter derefter med at slutte sig til Biskoppens Udtalelser, idet det navnlig er enigt i at finde det »højest beklageligt, om der fra det offentlige skrives til en saadan Foranstaltning som den at nedlægge en bestaaende Kirke«.

»Endelig tør Ministeriet ikke tilbageholde den Bemærkning, at det navnlig i det nærværende Øjeblik, da en Del private Mænd har forenet sig med det Øjemed at virke til Afhjælpningen af den ommeldte Trang ved at indsamle frivillige Bidrag til Opførelse af en ny Kirke, og dette Foretagende baade har fundet en ikke ringe Imødekommenhed hos kristeligsindede Medborgere, og tillige i en videre Kreds fremkaldt en mere end sædvanlig Opmærksomhed, vilde virke ligefrem saarende for den kristelige Følelse, der har udtalt sig ved hint Foretagende som nedslaaende for Interesserne for kirkelige Øjemed, der er bleven vakt derved, dersom der samtidigt dermed skulde fra Regeringens Side blive taget Initiativet til Nedlæggelse af Kirken, hvis Savn derfor netop føleligt vilde gøre sig gældende for en Del af Beboerne udenfor København, hvis Tarv saavel hin Forening som Københavns Præsteskab i et til Ministeriet indsendt og af Biskoppen understøttet Andragende om Opførelse af en Kirke omtrent ved Nørrebro har haft for Øje, uden at dette Savn, selv om det sidstnævnte Foretagende maatte nyde Fremme, derved

vilde blive afhjulpet for alle de paagældende, saafremt Kastelskirken samtidig dermed blev nedlagt.«

Ministeren kan derfor ikke række Haand til den paatænkte Nedlæggelse, men maa holde paa, at alt forbliver som hidtil.

Den 12. Oktober s. A. faar man ad anden Vej at vide, hvad Biskoppen har ment med sine Ord om en Kirke til Forstæderne, idet der paa denne Dag foreligger en Skrivelse fra Bestyrelsen for Foreningen til Opførelse af en Kirke paa Nørre- og Østerbro, hvori denne beder sig overladt en Plads paa Nørre- (i Virkeligheden Blegdams-)fælleden (Kr. Min. 2. Kont. Indg. Skr. Nr. 874 i Rigsark.). Talen er om Skt. Johannes Kirken, der blev indviet den 25. August 1861 (Krak: Tidstavler).

I Krigsministeriets Gensvar af 9. November s. A. (Nr. 5218) imødegaar man paa forskellig Maade foran anførte Skrivelse. Man holder sig stadig til, at Kirken ingen Menighed har, og selv om man indrømmer, at »en ualmindelig begavet Prædikant mulig kunde samle Tilhørere i den afsides liggende Kirke«, anses dette dog ikke for nogen Grund til at bevare den; man kan ej heller dele Biskoppens Frygt for, at Nedlæggelsen af Kirken skulde vække »Forargelse eller svække det religiøse Sind hos Københavns Befolkning«, og man stiller i Udsigt, at der vil blive arbejdet hen til at yde Militæretaten Erstatning ved forøget Adgang for Soldaterne til religiøs Opbyggelse. Med Hensyn til, at Besætningen ved en eventuel Indeslutning skulde komme til at mangle religiøs Trøst, loves der, at Krigsbestyrelsen ved en saadan Eventualitet vil anvende de samme Midler, som benyttes i Felten. At man underkender Faren ved, at der aabnes Adgang for at hverve Proselyter forekommer let forstaaeligt.

Idet man saaledes ser paa de kirkelige Indvendinger som i en omvendt Kikkert, benytter man Forstørrelsesglas, hvor det gælder alle de Goder, der vilde kunne opnaas for Militæretaten og saaledes først og fremmest den større Plads til Indkvartering (ca. 100 Mand), samt at selve Indkvarteringen vil blive mere tidssvarende. Man rykker atter frem med den brøstholdne Kirke og paastaar, at *Fattigkassen* intetsomhelst har med Kirken at gøre (!), uagtet der, som vi har set, baade før og senere blev benyttet endog ret betydelige Summer

af den netop til Kirken. Krigsbestyrelsen ser derfor ingen anden Udvej for at faa gennemført en Reparation end at henvende sig til Rigsdagen, hvad der efter dens Formening netop vil udskyde Tidspunktet for denne Reparation »i en fjern Tid, og maaske til det var for silde«. Næst efter at erklære, at man anser Spørgsmaalet for saa vigtigt, at man ikke vil kunne frafalde det, lyder dog Slutningen *noget* eftergivende, forsaavidt man nu atter stiller Kirken lidt i 2. Række. Det hedder:

»Skulde, uagtet alt hvad man her har tilladt sig at anføre, det ærede Ministerium fremdeles finde overvejende Betænelighed ved at nedlægge den omhandlede Kirke, saa vilde man allerede anse det for en Vinding, om de personelle Forandringer i Embederne kunde finde Sted. Dersom nemlig den endelige Afgørelse af Spørgsmaalet om Kirken udsættes indtil videre, og der ligeledes indtil videre ikke beskikkes nogen Præst i Kastelet, men i Stedet for ansættes en Kapellan ved Garnisonskirken, med de Emolumenter, Præsten i Kastelet hidtil har oppebaaret, dog med Godtgørelse i Stedet for Boligen, og der derhos sørgedes for, at Kantoren og Organisten enten ansættes i andre Embeder eller fraflyttede deres Boliger i Kastelet imod en Godtgørelse, indtil de erholdt anden Ansættelse, vilde en væsentlig Del af de Foranstaltninger i Kastelet, som Forholdene med bydende Nødvendighed kræve, kunne iværksættes. Kirkens maadelige Tilstand vilde formentlig afgive tilstrækkelig Grund til, at den indtil videre ikke benyttedes, og det vilde da paany kunne tages under Overvejelse, hvorledes Sagen skulde ordnes.«

Sagen gaar den 16. November atter tilbage til Biskoppen, hvis Svar afgives den 26. s. M. Dette fremgaar af den efterfølgende Skrivelse af 5. December s. A. fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Efter den sædvanlige Henvi-
sing til den modtagne Skrivelse lyder Ministeriets Skrivelse i Realiteten som følger:

»Forsaavidt Biskoppen i sin første over Sagen afgivne Betænkning havde ytret, at Ansættelsen af en saadan residerende Kapellan ved Garnisonskirken maatte betragtes som ønskelig, men ikke vilde lade sig gøre, bemærker han nu, at denne Ytring havde sin Grund i, at han ingen Forestilling havde om, hvorfra de til Kapellanens Lønning fornødne Ressourcer skulde faas, men da det nu erfares, at Militæretaten vil paatage sig at afholde det i saa Henseende fornødne Beløb, indrømmer han, at det ved et Tilskud af ca. 1,000 Rdl. aarligt vil lade sig gøre at oprette et saadant Kapellani, endskønt Sagen endda vil have sine Vanskeligheder, Saa lidet

fyldstgørende derfor endog dette i Krigsministeriets seneste Skrivelse fremsatte Forslag forekommer ham, tror han dog, at han maatte gaa ind derpaa, saafremt Kirkens Nedlæggelse m. v. var uundgaaelig, og det ikke skulde lykkes at bevare den ved vore forrige Kongers gudelige Forsorg stiftede Kastelskirke. De Grunde, paa hvilke den i sin tidligere Betænkning bestemt har erklæret sig imod det fremsatte Forslag, maa han fremdeles støtte sig paa, idet han ikke kan skønne, at de er afkræftede. Mindst Vægt ytrer Biskoppen at ville lægge paa den Betragtning, at de Tilfælde kunde indtræffe, hvorunder Kastellet kunde blive afskaaret fra Staden, skønt han ikke kan finde tilfredsstillende, hvad af Krigsministeriet i denne Henseende er erindret, at man nemlig i saadanne Tilfælde kunde sørge for Gudstjeneste i Kastellet paa samme Maade, som der sørges for den i Felten; thi af det, at man i Felten maa hjælpe sig, som man kan, følger formentlig ikke, at man i et Kastel skal tilintetgøre de Indretninger, som haves til en ordentlig Gudstjeneste i Freds- og Krigstid.

Forsaavidt det af Krigsministeriet er bleven ytret, at Kirken i Kastellet ingen Menighed har, bemærker Biskoppen, at den, i Ordets sædvanlige Betydning, vistnok kan siges at have en Menighed, hvis Størrelse dog ikke kan være liden, da endog henved 100 Mand, som høre dertil, ikke kunne finde Plads i Kastellet selv; og denne Garnisons Officerer med Familier samt Underofficerer og Menige udgør saa meget mere en Menighed, som deres Stilling medfører et indbyrdes Sammenhold, som for det meste fattes hos Købstadsmenighederne. Hvis der derfor menes, at denne Menighed hidtil kun lidet har holdt sig til Kirken, saa er dette for den senere Tid sandt nok, men desto større Opfordring er der til at gøre alt for at genoprette den religiøse Sans, der er sunken i Dvale, hvorimod man ved at nedlægge Kirken ganske vilde gøre sit til at udslukke den.«

Man kommer atter ind paa Spørgsmaalet om den Betydning, det vilde have for Kirken, om der blev ansat en velbegavet og veltalende Præst, hvad der jo maa opfattes som en Erkendelse af, at man ikke tidligere havde sørget for at gøre Præstestillingen saa indbringende og attraaværdig, at man kunde stille saadanne Fordringer til dem, der søgte Kaldet, hvorved dog ogsaa maa tages i Betragtning, at dette at skulle tale Guds Ord for en Forsamling, der fyldte Kirken ikke af Trang men af Tvang, af sig selv maatte berøve selv den fortrinligste Prædikant den Effekt, der laa i Inspirationsmagt. — Biskoppens Syn paa de voksende Frihedsrørelser faar ham atter til at ytre sin Frygt for Sekterer- og Proselytvæsen, og i Skrivelsen hedder det:

»Naar Krigsministeriet har antaget, at dette vil forhindres ved Soldaternes daglige Beskæftigelse, da maa Biskoppen betvivle dette, idet han ikke antager, at Landetatens Mandskab er mere beskæftiget eller har strengere Arbejde end Søetatens, og blandt dette har dog Baptister og Mormoner fundet megen Indgang.«

Med Hensyn til Hovedgrunden til Kirkens Nedlæggelse og Disponeringen over Kirkebetjentenes Boliger er den, at at skaffe Plads til Belægning, Magasiner og Depoter, bemærkes det fremdeles:

»at dette Øjemeds Opnaelse formentlig bør vige for Hensynet til, at der derved vilde gøres Indgreb i Kirkens lovlige Rettigheder og Ejendom. Man antager, at der slet ikke vilde mangle Plads andetsteds til nye Bygninger.«

Disse Biskoppens Ord har jo desværre i vor Tid bekræftet sig paa en ret sørgelig Maade. — Videre berører Biskoppen ogsaa Kirkens Repræsentation og appellerer atter til *Kastellets Fattigkasse*, om hvis Bestemmelse og Midler han udtaler, at »en smukkere Anvendelse vil ikke let kunne findes end til Istandsættelse af Kastellets forfaldne Kirke«. Der fortsættes med:

»Idet Biskoppen efter det foranførte har troet fremdeles at maatte nedlægge den alvorligste Indsigelse mod det hele her omhandlede Forslag, saavel som mod enhver midlertidig Foranstaltning, der i Grunden sigter til det samme, har han endnu tilføjet, at den Forbindelse, der ses at bestaa mellem Folkekirken og Staten dog ingenlunde bør benyttes til, at der i Folkekirkens Besiddelser og Rettigheder kunne ske saadanne Indgreb, som man ikke vilde tillade sig med noget af de fra Folkekirken afvigende Troessamfund; tværtimod maa den Folkekirken ved Danmarks Grundlov tillagte Understøttelse af Staten dog ogsaa bestaa i Beskyttelse mod deslige Indgreb.«

Med Hensyn til dette sidste anfører han, at det i et

»Udkast til en Forordning angaaende Hertugdømmet Slesvigs Forfatning (ogsaa Holsten) hedder i § 4 »den evangelisk-lutherske Kirke er Vort Hertugdømme Slesvigs Landskirke, dens Indkomster maa ikke forringes og kun anvendes til dens egne Øjemed«, Og om man end vilde sige, at efter Krigsministeriets seneste Modifikation af Forslaget skulde Kastelspræstens Løn og Huslejgødtgørelse fremdeles anvendes til kirkeligt Øjemed, saa er herunder i alt Fald ingen Godtgørelse indbefattet for Kantorens og Organistens Boliger, saa

lidt som for Kirken selv og dens Grund, og hvad der saaledes tilsigtes indvundet fra Kirken er ingenlunde paatænkt at skulle anvendes til Kirkens egne Øjemed.

I hvad Biskoppen saaledes har fremsat, troer han at faa almindelig Medhold i Folket, og ogsaa naar Sagen bliver bekendt i Udlandet. Der er, mener han, i det kristelige Evropa næppe noget Kastel af noget større Omfang, der ikke har egen Kirke og Præst; og naar man nu paa saa mange Steder med al Omhu søger at tilvejebringe et større Antal Kirker for den stedse voksende Folkemængde, vilde det give Danmarks Fjender Anledning til velgrundede Bebrejdelser, naar man her fulgte en modsat Fremgangsmaade.«

Ministeren finder sig efter det saaledes udtalte

»forpligtet til at tilføje nogle Ord for at udtale den særdeles Vægt, jeg lægger paa denne Sag, navnlig med Hensyn til de moralske Virkninger, som det efter min Overbevisning maa have, om bemeldte Kirke nu nedlægges. Det Indtryk, som dette Skridt allerede i og for sig vilde gøre, maatte i høj Grad forstærkes ved den Betragtning, som ved den Lejlighed vilde frembyde sig, at medens Folketallet i København og paa dens Grund i den Tid af mere end 150 Aar, der er forløben, siden Kirkens Opbyggelse, uden Tvivl kan antages at have fordoblet sig, er Kirkernes og Præsternes Tal, som herved aldeles ikke var overflødige, endog blevet indskrænket.«

Videre taler Ministeren igen om Indsamlingen til en ny Kirke og udtaler sin Beklagelse over, at det ikke har været ham muligt at støtte denne Indsamling med et Bidrag fra Staten.

»Skulde der imidlertid endog foretages et saa betydningsfuldt Skridt i en modsat Retning som Nedlæggelsen af en gammel Kirke, der netop er særdeles belejligt beliggende for en ikke ringe Del af den udenbys Befolkning, der er mest fjernet fra andre Kirker, saa vil det ufejlbarligt gøre et smerteligt Indtryk paa en meget agtværdig Del af Folket, medens man fra anden Side vilde, vistnok uden tilstrækkelig Føje deri, se en Anerkendelse af den Mening, at der intet bindende er i kristeligsindede Kongers og Privatpersoners Gaver og Foranstaltninger til bedste for Folkets religiøse Fornødenheder.«

Han slutter med, at han

»er uden Haab om, at Krigsministeriet . . . vil opgive Tanken om Kirkens Nedlæggelse. Skulde jeg imidlertid ikke være saa lykkelig at opnaa dette, maa jeg dog anse det for en ueftergivelig Pligt at gøre alt, hvad jeg formaar for at afværge hine Tankers Udførelse, og derfor bringe Spørgsmaalet for Hans Majestæt og det gehejme Statsraad«

Derefter er der Ro om Sagen indtil den 16. Januar 1854 da Krigsministeriet paany rykker frem med en lang Skrivelse, der er om mulig endnu skarpere. Den indledes som følger:

»Det ærede Ministerium for Kirke- og Undervisningsvæsenet har i behagelig Skrivelse af 5. December f. A. saa levende udtalt sig imod den Ordning af de kirkelige Forhold i Kastellet, som Krigsministeriet havde tilladt sig at foreslaa, at man visselig ikke skulde komme tilbage til denne Sag, naar dens Afgørelse ikke var af særdeles Betydning for Militæretaten. Men da dette er Tilfældet, og da flere af de Grunde, paa hvilke det ærede Ministerium støtter sin Vægring for at opfylde Krigsbestyrelsens Ønske, dog maaske kunde fjernes, eller ved en nærmere Drøftelse tabe i Vægt, maa man tillade sig endnu en Gang at udtale sig herom.«

Først rykker man frem med Menighedsspørgsmaalet, idet man borteliminerer Begrebet »fast« Menighed med, at der er Udsigt til, at denne endog meget ofte vil veksle ved Dislokation af Troppeafdelingerne, ja, at det end ikke vil være utænkeligt, at der kunde blive indlagt en tysktalende Afdeling i Kastellet, hvorved der maatte omskiftes fra dansk til tysk Præst.

Spørgsmaalet om Sektereri og Proselytvæsen, der unægtelig ogsaa er et af Modpartens svageste Argumenter, bortforklares med, at Hovedparten indenfor Militæretaten er unge Mænd, der kun for en Tid ligger inde og i denne er stærkt sysselsat, hvorimod Søetatens Mandskab som oftest har egen Husstand og tjener i hele deres Liv.

Pladsforholdene, der bevirker, at flere af Befalingsmændene og en Del af Mandskabet maa indkvarteres andre Steder, fremføres paany, ligesom man argumenterer med, at selv om det er ønskeligt, at der i et Kastel findes en Sjølesørger, menes det dog langt fra at være nødvendigt. Som ny — i hvert Fald fra denne af Parterne — er følgende ret karakteristiske Fremstilling:

»Krigsbestyrelsen kan ved denne Lejlighed ikke undlade at modsig et Udtryk, der forekommer flere Gange i det ærede Ministeriums Skrivelse, at der nemlig ved den foreslaaede Forandring vilde ske Indgreb i Kirkens lovlige Rettighed og Ejendom. Kirken i Kastellet med al dens Grund, Bygninger, Appertinentier og Tilbehør er Militæretatens Ejendom, udelukkende Militæretaten tilhørende. Dette fremgaar af Sagens Natur; thi hvorledes skulde der tænkes et militært Etablissement, et Kastel, i hvilken en Del af Grunden, nogle

Bygninger var unddraget Militæretatens Ressort og endnu tydeligere ses det af den historiske Oprindelse til Kirken og dens Tilhørende.

Hvad først Kirkens Grund angaar, da vil det formentlig være indlysende, at da Kastelet var anlagt og omgivet med Volde, saa maatte uden Spørgsmaal alt, hvad der laa indenfor disse, være Kronens, in casu Militæretatens umiddelbare Ejendom. Der har saaledes ikke været afgivet nogen særlig Reservation med Hensyn til den nævnte Grund, men den allerhøjeste Approbation af den af Krigsbestyrelsen i sin Tid forelagte Plan til Benyttelse af Pladsen i Kastelet, har været det daværende Generalkommissariats Hjemmel til at lade Kirken opføre. Dette fremgaar tydeligt af den kgl Resolution af 15. April 1702 til Generalkommissariatet, der siger, at Hans Majestæt Kongen blandt andre Anvisninger under samme Kollegium har bestemt 9,328 Rdl. til »Citadellet, hvorunder Kirken og et bombefrit Krudttaarn medbegreben er«. Kirken, der byggedes paa det Sted, hvor der tidligere var lagt Fundament til et Slot, har saaledes fra første Færd været betragtet som Militæretaten tilhørende, som et Appertinents til Kastelet. Ligeledes har dens Vedligeholdelse, som de øvrige Bygninger i Kastelet, stedse været underlagt det kgl. Ingeniørkorps, og de øvrige Udgifter ved den udredede af Militæretaten. Det samme ses af den allerhøjeste Resolution af 20. Januar 1705 paa en Forestilling fra Kastelets Kommandant af 3. s. M., hvori denne har oplyst, at det til Kirkens Bygning anviste Beløb til ligemed de ved Kirkens Indvielse, der fandt Sted den 26. November 1704, indsamlede Tavlepenge, ikke har været tilstrækkelige.

Det vil formentlig heraf fremlyse, at det ingenlunde er paa noget Indgreb i Folkekirkens Besiddelser og Rettigheder, at Krigsministeriets Ønske om en Forandring af de kirkelige Forhold i Kastelet gaar ud, og man tør derfor vel betvivle, at der i Danmarks Riges Grundlov skulde findes en Beskyttelse imod, at de attraaede Forandringer tilvejebringes. Det tør maaske i saa Henseende, navnlig da det ærede Ministerium har fremhævet de i Forfatnings-Udkastet for Hertugdømmet Slesvig indeholdte Bestemmelser, anføres, at det kgl. Ministerium for det nævnte Hertugdømme i et noget lignende Tilfælde, nemlig ved en paatænkt Nedlæggelse af Kirken i Frederiksort, hvor der dog findes en civil Menighed af ca. 11 Familier, ganske er gaaet ind paa Krigsbestyrelsens Forslag.«

Man forstaar, at det kan have taget en Maanedstid for Krigsministeriet at faa dette gravet frem; men nægtes kan det ikke, at det hviler paa historisk Grundvold og i sig selv er af meget stor Interesse. Ligesom for at mildne det haarde Slag, henviser Ministeriet atter til sin Skrivelse af 9. November f. A., hvor det har fremhævet sin Forhandlingsvenlighed i Retning af at udsætte Spørgsmaalet om selve Kirken til en belejliger Tid, naar man blot nu kunde opnaa, at Præstekaldet indtil videre ikke besættes og imod de foreslaaede Godt-

gørelser, hvorved Militæretaten kunde faa Dispositionsret over en Del Lokaler til Belægning. Man tør naturligvis ikke tale om »Spydighed« i Forbindelse med en officiel ministeriel Skrivelse; men ved at læse Slutningen af det paagældende Stykke, kan man ikke helt frigøre sig for at trække lidt paa Smilebaandet, naar det hedder:

»Hermed vilde formentlig de Indvendinger, som det ærede Ministerium har hentet fra andre Kasteller fra de evropæiske Staters Omdømme, og fra den Forargelse, som Nedbrydningen af en Kirke mulig kunde afstedkomme, være fjernede.«

I sine videre Betragtninger viger man ikke bort fra at udtale den Tanke, at Kirkens Ikke-Benyttelse om nogen Tid ganske af sig selv vil muliggøres ved dens Brøstfældighed. Man er mulig klar over, at dens Reparation vil komme til at koste 10,000 Rdl., der i saa Fald maa søges gennem Rigsdagen, da man stadig holder paa, at *Fattigkassen*, der ogsaa ofte kaldes »Billetkassen«, hverken har Pligt eller Midler til en saadan Reparation. Som Bilag til Skrivelsen fulgte en lang Redegørelse om den kendte Del af Fattigkassens Historie.

Vaabenstilstanden varede denne Gang omtrent i to Maaneder; først den 7. Marts s. A. forelaa Svaret fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; det lød i al sin Korthed som følger:

»Da Ministeriet ikke i Anledning af Krigsministeriets behagelige Skrivelse af 16. Januar d. A. har kunnet fravige sin Overbevisning om, at Kirken i Kastellet Frederikshavn fremdeles bør vedblive at bestaa, og det ledige Embede som Præst ved samme paany besættes, har det anset det for nødvendigt, at Spørgsmaalet herom forelægges Hans Majestæt til allernaadigst Afgørelse i det Gehejme Statsraad, og det undlader derfor ikke herved tjenstligt at tilstille velbemeldte Ministerium den hosfølgende Afskrift af den allerunderdanigste Forestilling, som det i denne Henseende agter at nedlægge.«

Paa Baggrund af Krigsministeriets sidste Indlæg i Sagen virker dette Svar med en vis fornem Gestus; man vil ikke strides længere, men lægger nu Sagen i Hænderne paa en højere Instans. — Ved Sagen, J. E. 612, findes et vanskeligt læseligt og udateret Koncept til en allerunderdanigst Forestilling, der i maskinskreven Stand fylder omtrent 8 Foliosider. Der gives deri en i allerhøjeste Grad objektiv Fremstilling af Sagen og dens Gang, og der sluttes saaledes:

»Idet jeg nu i Henhold til de i det foregaaende udviklede Grunde allerunderdanigst maa udtale det som min Overbevisning, at det omhandlede af Krigsministeriet fremsatte Forslag til Ordningen af de kirkelige Forhold i Kastellet ikke bør tages til Følge, men at derimod den derværende Garnisonskirke bør fremtidig vedblive at bestaa og det for Tiden ledige Præsteembede ved samme paany besættes, skal jeg

i dybeste Underdanighed andrage paa: at det maatte behage Deres Majestæt allernaadigst at bifalde, at Præste-Embedet ved Kastellet Frederikshavn paany maa blive besat.«

Imidlertid var Kirkens Primas, *Biskop J. P. Mynster*, afgaaet ved Døden den 30. Januar s. A., og indtil dette Embedes Besættelse ses det, at *Stiftsprovst, kgl. Konfessionarius E. C. Tryde* vikarierer i det. Denne Begivenhed maa enten have forhalet Forhandlingerne eller maa have bevirket, at Traaden for en Stund glipper; thi af den nærmest følgende Skrivelse af 27. April s. A. fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet til Biskoppen over Sjællands Stift fremgaar det, at der paany har været ført Forhandling mellem de to Ministerier, og at Krigsministeriet har erklæret at ville give Afkald paa sin tidligere Paastand om Kastelskirkens Nedlæggelse, naar det til Gengæld maatte faa overladt de Kirkens Embedsmænd tildelte Lejligheder, imod at Militæretaten tilstod disse en saa stor Pengegodtgørelse, som der maatte foreslaas passende. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet mente ikke at turde forkaste dette Forslag, da derved »Hovedsagen, nemlig Kirken og Præsteskabet ved samme vil blive bevaret«, og man udbad sig derfor et Forslag om Størrelsen af denne Huslejogodtgørelse.

Den 7. Maj s. A. meddelte Kastellets *Kommandant, Generalmajor Hedemann* (Kast. Kmdtsk. Kopib.), *Provst Münter*, at efter en i 1850 og 1851 foretagen Taksation var *Præsteboligen* ansat til 200 Rdl., *Kantorboligen* til 200 Rdl. og *Organistboligen* til 150 Rdl. aarlig (!); men han var saa forsigtig at tilføje, at denne Pengegodtgørelse sikkert var ganske utilstrækkelig, hvis de paagældende skulde leje Boliger i Byen, ligesom han gjorde opmærksom paa, at

»da Kantoren, til hvem alle Anmeldelser om kirkelige Forretninger fra Beboerne i Kastellet skal ske, og til hvem desuden Kalken og Disken samt Nøglen til Kirken og Kirkens øvrige Tilsyn var betroet,

synes det, at i det mindste han, der nu i 35 Aar har beboet den ham tildelte Lejlighed, paa Grund heraf maatte forblive boende hersteds.«

Han tilføjede dog yderligere, at Arrestforvareren, der bor Syd for Kirken, var villig til at paatage sig disse Opgaver.

I hele 3 Maaneder er det atter vanskeligt at følge den vigtige Sag; men den 4. August s. A. skriver Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet til Krigsministeriet, at det fremdeles maa holde paa,

»at Præsteembedet i Kastellet Frederikshavn paa ny besættes, og at der som hidtil tillægges Præsten Bolig i Kastellet«, hvorhos det erklærer »sig villig til, for at imødekomme Krigsministeriet, at opgive for en Del de Boliger, der er tillagt Kirkens Organist og Kantor, nemlig saaledes, at den Organisten tilstaaede Lejlighed ved indtrædende Vakance i denne Tjeneste aldeles inddrages imod passende Forhøjelse i Organistens Løn, og at det da tillige tages under Overvejelse, hvorledes der bliver at forholde med Indøvningen af Korsangerne, samt for saa vidt Kantorens Bolig angaar, saaledes at denne ligeledes inddrages ved Vakance i Tjenesten, imod at der i Stedet for tillægges Kantoren en anden passende om end mindre rummelig Bolig i Kastellet.

Herpaa svarede Krigsministeriet den 23. August s. A.:

»at det indgaar paa de fremsatte Forslag, ligesom at det, efter Omstændighederne vil acquiescere ved, at der, indtil Vakance indtræder i de sidstnævnte 2 Embeder, ikke sker anden Forandring med Hensyn til de Organisten og Kantoren anviste Boliger, end at Organist Hoffmann, efter det af ham fremsatte Forslag, afstaar imod passende Vederlag den nordre Halvdel af sin Bolig, bestaaende af 5 Værelser med Tilbehør.«

Endelig synes der saaledes at være kommet Ro over Gemytterne efter den aarelange Fejde, og set paa Baggrund af de oprindelige Krav fra Krigsministeriets Side om Kirkens Nedlæggelse og dens Embedsmænds fuldstændige Udflytning af Kastellet, synes den opnaaede Gevinst saare ringe, idet det hele der opnaas, indskrænkede sig til 5 Værelser med Køkken, Pige- og Spisekammer fra Oktober Flyttedag 1854, for hvilke Lokaler Militæretaten for Fremtiden indgaar paa at godtgøre den paagældende Beboer — Organisten — 112 Rdl. 48 β aarlig.

Som en værdig Afslutning paa Sagen skal endnu kun gengives den ikke helt almindelige Forestilling, som Mini-

steriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet den 2. November s. A. forelagde til Underskrift for Kongen (K. og U. Min.'s 1. Dep. Forestillinger for 1854. Nr. 174. Br. Nr. 2002/1854. J. E. Nr. 637). Den lyder som følger:

»Allerunderdanigst Forestilling om Besættelse af det ledige Embede som Præst ved Garnisonsmenigheden i Kastellet Frederikshavn.

Ved nuværende Sognepræst for Alleslev Menighed i Sjælland, I. H. Petersen's Forflyttelse ved allerhøjeste Resolution af 19de Juni f. A. er Embedet som Præst ved Garnisonsmenigheden i Kastellet Frederikshavn blevet ledigt.

Denne Vakance har givet Anledning til udførlige Forhandlinger mellem Deres Majestæts Krigsministerium og under tegnede Ministerium, idet det førstnævnte Ministerium havde andraget paa, at den maatte benyttes enten til Nedlæggelse af Kastelskirken eller i alt Fald til Inddragelse af den Præsteskabet ved samme, saavel som de underordnede Betjente ved Kirken tillagte fri Boliger i Kastellet, hvilke Foranstaltninger derimod har vakt den stærkeste Modstand fra vedkommende Præster saavel som fra Biskoppen, baade den afdøde Biskop Mynster og den under Vakancen i Bispeembedet vikarierende Stiftsprovst, Konfessionarius Trydes Side, ligesom ogsaa dette Ministerium har maattet erklære sig imod samme. Endelig er en Overenskomst bleven tilvejebragt imellem Ministerierne, hvorved Krigsministeriet har opgivet sit Andragende om Kirkens Nedlæggelse og om Inddragelsen af Præste-Embedets fri Bolig.

I Henhold dertil er derefter dette Embede, hvis Reguleringssum udgør 650 Rdl., og hvis nye Ansættelse beløber sig til 217 Rdl., blevet opslaaet vakant, og Ministeriet har derpaa om samme modtaget de hosfølgende Ansøgninger. Blandt Supplikanterne fremdrager Ministeriet tvende, som især egner sig til ved denne Lejlighed at komme i Betragtning.

Den ene af disse, Candidatus theologiæ N. L. Helveg, er født i Aaret 1818 og tog theologisk Attestats i April Kvartal 1840 med Karakteren Laudabilis, saavel som for den homiletiske Prøve; for den kateketiske har han erholdt Haud ilaudabilis. Han har gjort sig bekendt som Forfatter af en dansk Kirkehistorie og flere andre videnskabelige Værker, hvorhos han i sin Tid har deltaget i Konkurrencen om det

ved Biskop Engelstoft's Befordring ledigblevne Professorat ved Københavns Universitet.

Biskop Engelstoft har anerkendt den omhyggelige Forskning og det skønsonne Valg, forenet med en let og tiltalende Fremstilling i Ansøgerens litterære Frembringelser, hans levende Interesse for Religion og Kirke, og den videnskabelige Retning i hans Aand, som navnlig ogsaa hans Prøveforelæsninger i Aaret 1852 paa umiskendelig Maade godtgjorde.

Det theologiske Fakultet har gjort opmærksom paa ikke alene Ansøgerens utrættelige Virksomhed i videnskabelig Henseende, men ogsaa paa de af ham aflagte Beviser paa Studium, Kundskab og Talent. Fakultetet kan ikke andet end finde det ønskeligt, at en Virksomhed, der fordelagtigt skiller sig ud fra den Maade, hvorpaa Kandidataarene sædvanligvis anvendes, maa finde særlig Paaagtelse og Opmuntring, og det tilføjes, at Ansættelse i en Stad, der er forsynet med de fornødne Hjælpemidler, forhaabentlig vilde blive en Opfordring for ham til at fortsætte den litterære Virksomhed, hvortil han har en umiskendelig Drift.

Residerende Kapellan ved Helliggejstes Kirke, Dr. Kohlhoff har bevidnet, at Ansøgeren ofte har prædikeret her i Byen og saaledes ogsaa paa denne Maade forberedet sig til gejstlig Virksomhed.

Den anden af de tvende ovenfor berørte Ansøgere er Candidatus theologiæ H. Ipsen. Født i Aaret 1813, underkastede han sig Embedseksamen i Juli Kvartal 1842 med anden Karakter, begge de praktiske Prøver derimod med Karakteren Laudabilis, og har siden den Tid beskæftiget sig her i Hovedstaden med Privatundervisning.

Biskop Martensen bevidner, at Ansøgeren har dyrket sit Studium med Alvor og Kærlighed, ligesom han ogsaa i en lang Række Kandidataar samvittighedsfuldt har forberedt sig til det gejstlige Embede; han prædiker opbyggeligt og indtrængende og besidder sjeldne Gaver for Ungdommens Undervisning, forenet med stor Øvelse. Da han hermed forbinder en kristelig og i høj Grad elskelig Karakter, der nødvendigt maa erhverve ham Agtelse og Yndest, er Biskoppen overbevist om, at han vil kunne udføre Embedets Gerning til sand Velsignelse. Baade hans indre Udvikling og hans

ydre Livsforhold gør det saare ønskeligt, at han ikke længere forbliver i Kandidatlivets Overgangstilstand, og Biskoppen har derfor paa det varmeste anbefalet ham til Deres Majestæts Naade.

Hofpræst Dr. Paulli ytrer om hans Prædiken, at den er klar og inderlig og vil være kristelige Tilhørere til Opbyggelse.

For hans Virksomhed som Lærer har Professor, Institutbestyrer Mariboe meddelt ham et udmærket anbefalende Vidnesbyrd.

Ligeledes har Generalmajor Bruhn paa det varmeste anbefalet ham som en Mand, der har saa meget Kald til at være Sjølesørger og Ungdomsleder, at den Menighed, som han maatte blive beskikket til at forestaa, i ham vil erholde en Præst, som baade kan vække og opbygge, og ved sin kristelige Vandel staar som et lysende Eksempel for sin Menighed.

Kommandanten i Kastellet Frederikshavn, Generalmajor Hedemann, har bevidnet, at Ansøgeren er ham bekendt som en særdeles duelig og omhyggelig Lærer, ligesom han uden Betænkning kan anbefale ham til at komme i Betragtning ved Besættelsen af det omhandlede Embede.

Krigsministeren, Generalløjtnant Hansen, har endelig tilskrevet Ministeriet, at han, navnlig ifølge det Ansøgeren af Biskop Martensen meddelte Vidnesbyrd, finder sig foranlediget til at udtale, at det for Militæretaten vilde være særdeles tilfredsstillende at acqviescere for et af sine gejstlige Embeder en saa hæderlig omtalt Mand, og har derfor anbefalet ham til dette Ministerii Opmærksomhed.

Efter at have allerunderdanigst nævnt disse tvende Ansøgere for Deres Majestæt, maa Ministeriet tillade sig at bemærke, at det efter de almindelig fulgte Synspunkter for Befordring til gejstlige Embeder ikke kunde andet end fortrinsvis anbefale Candidatus Helveg, der ikke alene er 14 Aar gammel Candidat med Laudabilis, men ogsaa ellers har givet Prover paa mere end almindelig Indsigt.

Imidlertid finder Ministeriet ved denne Lejlighed at burde tage særegent Hensyn til, at Talen er om et Embede ved en udelukkende militær Menighed, og at saavel Krigsministeren som tvende andre Generalspersoner, og deriblandt Kommandanten for det Kastel, hvorved Præsteembedet skal besættes, dertil har anbefalet Candidat Ipsen.

Som allerede ovenfor bemærket, har denne derhos de fortrinligste Vidnesbyrd, der fortjener særdeles Tillid, saavel for sine Gaver til at prædike, som for sin varme og levende Interesse for at fremme kristelig Erkendelse og kristelig Sans, hvad han hidtil især har lagt for Dagen som Lærer og Leder for mange unge Mennesker. Ogsaa fra andre Sider har jeg haft Lejlighed til at erfare den inderlige Hengivenhed, hvormed forskellige Familier, der har betroet ham deres Børn til Vejledning og Opdragelse, har erkendt hans omhyggelige og frugtbringende Udførelse af dette Hverv, hvorhos det tillige personlig er mig bekendt, at han er gennemtrængt af alvorlig kristelig Aand og et kærligt Sind. Efter alt dette tør jeg derfor vente, at han med Fasthed og med Held vil arbejde for den Menigheds Opbyggelse, som maatte blive ham betroet.

Skønt Ministeriet saaledes efter de Grundsætninger, hvor-
efter det almindeligvis gaar frem ved Indstillinger til gejst-
lig Embedsbesættelse, tror at burde fornemmelig henvende
Deres Majestæts allerhøjeste Opmærksomhed paa Candidat
Helveg, holder det sig dog forvisset om, at dersom Deres
Majestæt maatte finde for godt at foretrække den af Krigs-
ministeriet og Kommandanten i Kastellet anbefalede Can-
didat Ipsen, saa vil derved være vel sørget for den paagæl-
dende Menigheds Tarv.

I Henhold til dette Tilfældes særlige Beskaffenhed tillader
Ministeriet sig derfor i dybeste Underdanighed at indstille:

at det maatte behage Deres Majestæt til det ledige
Embede som Præst ved Garnisonsmenigheden i Kastellet
Frederikshavn allernaadigst at beskikke:

enten Candidatus theologiæ Nicolai Ludvig Helveg
eller Candidatus theologiæ Harald Ipsen.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet,
den 2. November 1854.

Allerunderdanigst
(Underskrift).«

Den kgl. Resolution lyder som følger:

»Vi ville allernaadigst have Candidatus theologiæ Harald Ipsen beskikket til Præst ved Ganisonsmenigheden i Kastellet Frederikshavn«.

Pløn Slot, den 7de November 1854.

Frederik R.«

Hverken Forestillingen eller Resolutionen er vist helt almindelig, og Ministeriet taler jo selv om »dette Tilfældes særlige Beskaffenhed«; man kan ikke helt undgaa at faa den Tanke, at der fra det kirkelige Ministeriums Side har været Onske om et Forsoningens Plaster paa den Modgang Krigsministeriet havde lidt. Den videnskabelige Kirkehistoriker *Helveg* havde haft saa mange andre og større Skuffelser, at han vel har kunnet tage sig denne forholdsvis let, naar det blot ikke havde været, at han senere kom til Odense og derved blev fjernet fra Hovedstaden, hvor han skulde søge Kilderne til sine kirkelige Studier. Der siges iøvrigt om ham, at »han ganske manglede Veltalenhed og de øvrige af en Prædikants ydre Egenskaber«, saa det er jo næppe rimeligt, at han, saaledes som Forholdene laa i Kastellet paa hin Tid, vilde have formaaet at samle den Menighed om sig, som netop Kastelskirken trængte saa haardt til for at begrunde det kirkelige Ministeriums haarde Kamp for dens Bevarelse.

Efter denne detaillerede Beskrivelse af Kastelskirken Skæbnetime vender vi os til den almindelige Historie for det tilsvarende korte Tidsrum.

Efter Anmodning fra Holmens Provst havde *Pastor Petersen* den 30. Juni 1853 i Anledning af sin Afgang opgivet Præstembedets Indtægter efter en omtrentlig Beregning fra de sidst forløbne 6 Aar:

1. Aarlig Gage.....	300 Rdl.
2. Kvartaloffer af Garnisonen omtrent.....	150 —
3. Offer og Accidenter omtrent.....	50 —
4. 5 Favne Brænde in natura og	
5. i Erstatning for 5 andre Favne.....	20 —
6. fri Bolig, som vedligeholdes af det offentlige.	
	520 Rdl.

Udgifterne omtrent 15 Rdl.

Han føjer hertil, at med Hensyn til Kvartalsoffer af Garnisonen kan dette kun angives saare ubestemt, da det afhænger af det større eller mindre Antal af de Militære, der ligger i Garnisonen, og at der med Hensyn til Offer og Accidenter maa bemærkes, at der for Udsalg af Passagetegn paa Fæstningsværkerne fra 1848 har været tilstaaet Præsten en aarlig Indtægt af 150 Rdl., der dog i Henhold til Skrivelse fra Arméens Intendantur af 21. Februar 1850 »kun kan udbetales til Pastor Petersen, saalænge han forbliver i Embedet, og Fattigkassen uden Afsavn dertil er i Stand« (Min. f. K. og U. Ark.).

Da der, som foran anført, ikke ved Pastor Petersens Afgang fra Embedet blev ansat en fast Præst, blev *Overauditor A. N. C. Tønder* indtil videre udpeget som Regnskabsfører for *Fattigkassen* i Præstens Sted imod den samme Godtgørelse, som Præsten havde haft. Da Forholdet imidlertid var dette, at der ved Aarets Begyndelse, særlig om Foraaret, solgtes det største Antal Tegn, og da Regnskabsafleggelsen for det forløbne Aar ganske naturligt maatte falde i den første Halvdel af det efterfølgende Aar, havde *Præsten* som sin Del beregnet sig 116 Rdl. 24 β , hvorved der kun blev 33 Rdl. 72 β tilbage til Auditøren; da denne paatalte det, fik Præsten gennem Kommandantskabet Besked om at tilbagebetale 41 Rdl. 24 β .

Den konstituerede *Pastor Peter Jessen* var født i København den 4. Oktober 1818 som Søn af Inspektør over de offentlige Bygninger, Peter Krogh Bonsach J. og Magdalene Dorthea Willerup. Han blev Student i 1836, cand. theol. den 28. April 1843 og Lærer ved Søetatens Drengeskole i 1845, to Aar senere Overlærer sammesteds. Den 16. Marts 1831 blev han Kateket ved Holmens Kirke, hvorfra han den 17. Juli 1853 blev konstitueret ved Kastelskirken. Efter Udløbet af denne Tjeneste høres der intet om ham, før han den 29. August 1858 blev residerende Kapellan ved Trinitatis Kirke; Aaret efter blev han gift med Marie Elisabeth Haureberg (Wiberg II. 141).

Endeligt blev Embedet som Præst ved Kastelskirken opslaaet ledigt den 28. Juli 1854, og den 12. September s. A. udtaler Krigsministeriet et bestemt Ønske om at faa *cand. theol. H. Ipsen* ansat som Præst; men først den 21. s. M.

indsendte denne sin Ansøgning. Han vedlagde sine Anbefalinger, bl. a. fra sin 12-aarige Virksomhed som Lærer ved *Professor C. R. F. Mariboe's* Skole, og naar man ved, at denne Skole dimitterede særlig mange Elever til Land- og Søkadet-akademiet, forstaar man, at flere af hans Anbefalinger skyldtes højtstaaende Militærpersoner.

Ipsen, der hos Wiberg kaldes *Harald Peter Ipsen*, var født i København den 6. Februar 1813 som Søn af Krigsraad, Havneskriver Ludvig Frederik I. og Anna Margrethe Perbøll. Privat Student 1832 og cand. theol. den 5. Juli 1842. I 1843 blev han Lærer, senere Inspektør ved fornævnte Skole. Den 8. Juli s. A. indgik han Ægteskab med Anna Petrea Margrethe Rousing og den 7. November 1854 blev han Præst ved Kastelskirken, hvor han virkede i 17 Aar indtil den 18. November 1871, da han blev Præst i Følleslev Sogn; han blev Ridder af Dannebrog den 17. Juni 1872, blev den 28. Oktober 1872 forsat til Gentofte Sogn og afgik ved Døden den 27. Maj 1876 (Wiberg II. 209).

Med Hensyn til selve Kirken og dens Forhold skal anføres, at der den 19. Februar 1853 (Kast. Kmdtsk. Kopib.) foreligger følgende Fortegnelse over Forholdet mellem *dansk- og tysktalende* militære i Kastellet:

	dansktalende:				tysktalende:	
	Uoff.	Splmd.	menige	Træn- kuske	Uoff.	menige
Kommandantskabet	1	»	»	4	»	»
Ingeniørtropperne	16	4	33	»	10	50
8. Artilleribatteri	4	2	20	»	2	14
1. Jægerkorps	33	16	170	3	»	»
	54	22	223	7	12	64

Den 1. August 1853 klages der over, at der Dagen før har været saa højroestet Spektakel udenfor Kirken midt under Gudstjenesten, at saavel Præst som Menighed er blevet forstyrret deraf; det paalægges de paraderende Underofficerer at holde Folk 30—40 Skridt borte fra Kirken, ligesom det paalægges *Organisten* at sørge for, at *Kordrengene* opfører sig roligere (Kast. Kmdtsk. Befb.).

Den 2. April 1853 foreligger der en Skrivelse fra Finansministeriet til Krigsministeriet, hvoraf det fremgaar, at Spørgsmaalet angaaende »hvilke af de under Militæretaten

sorterende separate Fonds der efter deres Oprindelse og de med Hensyn til deres Anvendelse gældende Bestemmelser utvivlsomt maatte kunne inddrages i Statskassen« er blevet forelagt Kongen til Afgørelse. Under Pkt. C. 5. vedtages det, at *Kastellets Fattigkasse* blandt flere andre fremdeles skal forblive under Militæretaten.

Med de faa Aar kan der selvfølgelig kun være meget lidt at tale om *Kirkeregnskabet*. I 1853 udgjorde *Tablepengene* 1 Rdl. 67 β og i 1854 2 Rdl. 77 β . Alle Lysekronerne var nu brøstfældige; man havde endog været nødt til at nedtage den med de 14 Arme; fremdeles var den ene Arm af den dobbelte Lysearm ved Prædikestolen brækket af (Kast. Kmdtsk. Regnskb.).

Koleraen i Sommeren 1853 fik fejlet hele det Kolonihave-system bort, der efterhaanden havde dannet sig overalt gennem Tiderne. Ingeniørkorpset paabød det hele fjernet, og skønt det først skete efter megen Protest og Vrangvillighed, blev det dog raseret, hvorved ogsaa de af Kirkens Personale anlagte *Haver* paa den nuværende Stalds Plads, maatte falde for at skaffe frisk Luft ind i Kastellets noget lumre Voldgryde (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. 12. Juli 1853 m. fl. St.).

VI. Kirken gaar sin Opgangstid imøde 1854—1871.

I Henhold til Generalkommandobefaling af 6. December 1854 blev *Pastor Ipsen* beskikket som Præst ved Garnisonsmenigheden i Kastellet (Kast. Kmdtsk. Pakke Regnsk., Kopib. 2. Jan. 55 og Befb.); men først den 13. Februar 1855 tiltraadte han Pladsen og blev den 18. s. M. indsat i sit Embede af Holmens *Provst, Dr. theol. Münter*, samtidig med at *Pastor Jessen's* Konstitution ophørte.

Pastor Ipsen's Data er skildret i den foregaaende Periode; men der kan dog maaske være Anledning til at supplere dem med følgende personlige Udtalelser af *Arthur Abrahams* i hans »Minder fra min Barndom og tidligste Ungdom«. 108.

»Saa var der (i Mariboers Skole) *Harald Ipsen*, den senere Præst i Gentofte, der blev Lærer i den i de Aar oprettede Forberedelsesklasse, hvor han skal have været aldeles uforlignelig som Lærer, ja, man sagde endog »Barnepige« for de smaa. Jeg ved fra mine yngre

Brodre, at saaledes som han kunde fortælle et Eventyr, har de aldrig senere hørt nogen gøre det.«

Naar disse Ord om Ipsen's Lærergerning overfor smaa Børn og hans Evne til at omgaas dem er indflettet her, er det sket, fordi det forklarer det naturlige i det inderlige Ven-skabsforhold, der udviklede sig mellem Præsten og hans Kantor, gamle Krossing. Disse to beslægtede Naturer, fødte Børnevenner og Pædagoger af Guds Naade fandt hurtig hinanden; fælles for dem begge var Mildhed i Blik og Miner, Barnesindet, der bevarede trods Alder og Aar, og saa dette, at man om dem begge uvilkaarlig maatte anvende Udtrykket: »elskelig«. Vel var nærværende Forfatter den Gang kun en stor Dreng, da han med sin Moder søgte Kirken derude, men til Trods for de mange Aar siden, staar disse to Mænd som et smukt og uforglemmeligt Minde fra den Tid, og da Pastor Ipsen paa Grund af de slette økonomiske Forhold, i 1871 søgte sig et andet og bedre Embede, mindes jeg en Samtale mellem Krossing og min Moder, hvor han med Taarer i Ojnene sluttede med at sige: Denne Adskillelse overlever jeg ikke længe, thi han har været min bedste Ven. Og det slog til: Pastor Ipsen forlod Kirken i November 1871, og Krossing afgik ved Døden den 5. Februar 1872.

Pastor Ipsen's *Lønningsforhold* var desværre ligesaa for-tvivlede som hans *Forgængerer*; der skulde endnu hengaa mange Aar, før det gik op for de militære Myndigheder, at her var et Sted, hvor der tiltrængtes Forbedringer.

Ipsen synes endnu i nogen Tid at have boet i Byen, formentlig medens Boligen blev underkastet en haardt tiltrængt Reparation. Det synes ogsaa, at han i nogen Tid i Sommeren 1855 har været fraværende fra Embedet, eftersom han den 20. Juli s. A. blev erstattet af *Pastor Johan Christopher Holck*. Denne, der var født i Skovlænge den 5. September 1824, blev Student i 1844, cand. theol. den 30. Oktober 1849 og Kateket ved Garnisonskirken den 13. November 1852; Aaret efter indgik han Ægteskab med Thyra Elisabeth Christine Thomine Thaning. I 1863 var han residerende Kapellan ved Vor Frelsers Kirke (Wiberg II. 135).

Næppe havde Pastor Ipsen faaet Foden indenfor Kastels-kirkens Døre, før han begyndte at reformere, og der var san-

delig Opgaver nok at tage fat paa. Først og fremmest gjaldt det for ham om at faa afskaffet den *tvungne Kirkegang* for Soldaterne, og dette, der i tidligere Tider vilde være blevet betragtet som forargeligt, ja, endog strafværdigt, lykkedes det for ham at faa gennemført, hvad enten det nu skyldtes hans personlige Argumenter, eller det var Tidsaanden, der havde faaet Øjne og Øren lukket op for det Vrægebillede af Kristendom, som den forlængst havde vist sig at være. Selv om der endnu skulde hengaa nogle Aar, før Sagen blev realiseret, var Begivenheden dog af en saa stor Betydning for Kirken og dens Menighed, at den næsten fordunklede den kirkelige Begivenhed, det i sin Tid havde været, da det tyske Sprog for sidste Gang lød i den samme Kirke.

Den 1. Marts 1855 fremsendte han følgende korte, beskedne og velmotiverede Skrivelse (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.).

»Jeg tillader mig at indstille til Kastelets Kommandantskab, om det ikke vil yde mig dets Understøttelse til at faa den Skik afskaffet, at Militære om Søn- og Helligdage blive kommanderede i Kirke i Kastelet. Jeg holder mig forvisset om, at det har været menneskekærlige Motiver, der i sin Tid har bevæget høje Vedkommende til at indføre hin Skik. Men fra et kirkeligt eller rettere fra et kristeligt Synspunkt tillader jeg mig at formene, at denne Skik snarere skader end gavner et kirkeligt Liv, ja, er et i høj Grad hæmmende Baand paa Menighedslivet. Det er min Overbevisning, at skal et saadant Liv bringes tilveje, da er den første Betingelse den, at afskaffe denne forældede og lidet kristelige Skik. Forholdet mellem Menighed og Præst bliver først sand, naar det er et frit Forhold; al Tvang i denne Henseende er kun til Skade. Og jeg er forvisset om, at hæves dette for Menighedslivet store Onde, vil Resultatet vise, at Lysten til at høre Guds Ord vil tiltage, og Antallet af Kirkegængere i Tidens Længde ikke aftage. Jeg tillader mig derfor, støttende mig paa ovennævnte Grunde, at bede Kommandantskabet at understøtte mig i at faa bemeldte Skik afskaffet.«

Kommandantskabet fremsendte det med følgende Anbefaling:

»Kommandantskabet deler ganske de deri udtalte Anskuelser og kan derfor ikke andet end yde det sin varmeste Understøttelse.

Man behøver efter Kommandantskabets bedste Overbevisning ikke at anvende Tvang i saa Henseende, idet Almuen, navnlig af Landbefolkningen, hvortil den overvejende Del af Mandskabet horer, fra Børn af er vant til at søge Kirken; der bor en saadan Tro i den, at

den føler Trang dertil; men denne Vane, denne Trang bliver, saavidt kan skønnes, let slovet og svinder efterhaanden, naar ydre Baand træder til, naar man tvivler om dens Tilstedeværelse og fører Folk med Tvang derhen — det Sted hvor det mest af alt gælder om at komme af egen Drift. Lidt efter lidt betragtes det som en Tjenestesag; de udsætte at gaa derhen, til deres Tur falder; komme der som en Følge heraf kun sjelden, og naar de da komme, møde de næppe alle med det Sind, uden hvilket Gangen er forgæves. Men af egen Erfaring ved undertegnede, at det ikke er nødvendigt at befale Soldater at gaa i Kirke, idet der ved 1. Jægerkorps, medens det i Vinteren 1848—50 kantonnerede i Jylland, ingen Befaling i saa Henseende gaves; og han tror ikke, at Kirkebesøget af dets Mandskab forholdsvis var mindre end af de øvrige Indvaanere; han tror ikke, at Religiositeten i Afdelingerne ved denne Frihed var ringere, tværtimod!

Som noget der i formel Henseende ogsaa gør Ophævelsen af den tvungne Kirkegang ønskelig, om ikke nødvendig, skal Kommandantskabet underdanigst henlede Opmærksomheden paa, at Mandskab af samme Afdeling kan bekende sig til forskellige Troessamfund, saa at man enten maa lade de enkelte gaa paa egen Haand i Kirke, uden Sikkerhed for at de dog gøre det, eller ogsaa frit overlade disse, hvad man befaler de andre: men det er ikke lige Vilkaar; ligeledes maa man i de Afdelinger, der have baade dansk- og tysktalende Mandskab, hvad netop er Tilfældet i Kastellet, finde nogle i én, andre i en anden Kirke, og saa skorter det atter paa en af Siderne hvad Inspektion angaar, naar man ikke vil befale Folk at høre en Præst, de ellers aldrig søger eller henhører under.

At Præsten nu selv stiller Andragendet om, at den menige Soldat med Hensyn til sin Kirkegang maa blive sat paa samme Trin som alle andre, har bestyrket Kommandantskabet i dets Anskuelse i saa Henseende og givet det Haab om, at den høje Generalkommando, hvis den iøvrigt maatte billige det, vil forunde Sagen sin gunstige og formaaende Understøttelse.« (Kast. Kmdtsk. Kopib.)

Kastellets *Kommandant* var paa dette Tidspunkt *Oberst N. C. Lunding*.

Sagen tog selvfølgelig sin Tid; der var endnu for mange gamle indgroede Fordomme at faa Bugt med og nye Synspunkter, der skulde indpodes, og først den 13. Februar 1860 blev *den tvungne Kirkegang for de militære Underklasser ophævet* (K. f. H. Nr. 8, 1.).

Det tør vel troes, at Soldaterne ikke i det hele og store har svigtet den Tillid, der blev sat til dem; dels var det for mange blevet en naturlig Sag at søge til Kirken paa Helligdagene, dels havde Forslaget stiller den Trøst, at de, der nu søgte Kirken, søgte den af fri Villie, og dels endelig var det jo, som af Kommandanten bemærket, oprindelig Landbefolk-

ningen uden Rod i Hovedstaden, der var den overvejende Del af Kastelets Besætning paa den Tid. Senere — efter 1868 — da Hovedparten af Kastelets militære Besætning kom til at bestaa af Københavnerne, der higede efter de nærliggende Hjem, tog vel nok Soldaternes Kirkegang betydeligt af; men til Gengæld blev den frivillige civile Befolkning større og større; Pastor Ipsen's Forkyndelse var præget af en saadan Varme og Inderlighed i Forbindelse med gode Talegaver, at mange ogsaa udenfor Kastelet droges til denne Kirke og fyldte dens Stolestader indtil Trængsel.

Ogsaa paa de ulykkelige *Statsfanger* tænkte den varmtfølede Præst; i Skrivelse af 18. Juli 1855 (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.) anmodede han om, at fhv. Kaptajn og Postmester i Kalundborg *H. A. W. Lund* (mulig ogsaa andre Statsfanger) maatte faa Tilladelse til at søge Kirken sammen med den øvrige Menighed, men selvfølgelig under fornøden Kontrol. For Lund's Vedkommende motiveredes det med hans daarlige Hørelse, idet det kunde befrygtes, at denne vilde blive forværret ved den Træk, han var udsat for ved at skulle overvære Gudstjenesten gennem det Lydhul, der fra Arrestgangen førte ind til Kirken.

Som bekendt havde Præsten tidligere forestaaet *Salget af Passagetegnene* til Fæstningsterrænet; men da Pastor Ipsen erklærede, at hans Husstand ikke var indstillet paa, at der altid skulde være nogen tilstede, og da han fremdeles fandt et saadant Salg uforeneligt med sin Stilling som Præst, blev Salget overdraget til Arrestforvareren mod en Godtgørelse af 6 β pr. Tegn. Samtidig indstilledes det imidlertid, at Præsten ligefuldt skulde oppebære det Beløb af 150 Rdl. om Aaret, der hidtil havde været udbetalt for at forestaa dette Salg (Kast. Kmdtsk. Kopib.). For almindelige dødelige synes det at maatte have været mindre i Overensstemmelse med en Præsts Værdighed at modtage et ubeskaaret Beløb for en Gerning, som han selv ønskede sig fritaget for, medens Arrestforvareren maatte nøjes med de 6 β pr. Tegn, altsaa i Virkeligheden en Merudgift og en Nedgang i *Fattig, kassens* Indtægter.

Den 14. Juni 1856 foreslog han (Kast. Kmdtsk. Kopib.) at forøge *Kordrengenes* Antal fra 4 til 6, idet det tilføjedes, at der tidligere havde været 8—9; disse Drengene fik intet

andet for denne Tjeneste end Klæderne, der beregnedes til 14—15 Rdl. aarlig pr. Dreng. Atter her var det *Fattig-*(Billet-) *kassen*, der maatte afholde Udgiften.

Siden Sommeren 1853 havde der ikke været tildelt Præsten nogen *Have*; men efter Ansøgning blev der ved Skrivelse af 2. April 1859 fra 1. Generalkommando (Kastelskirken Embedsbog) tildelt ham den vestre Halvdel af Faussebrayen uden for Norgesporten.

I Foraaret 1865 blev Spørgsmaalet om *Tavlepengenes* Afløsning atter optaget for de københavnske Kirkers Vedkommende, i hvilken Anledning Præsten skrev til Kirkens Patron, at da han i 1859 var blevet affordret en Erklæring om, hvad Indtægten af Kirketavlerne beløb sig til, havde han i Overensstemmelse med de daværende Forhold opgivet Afløsningssummen for Præstens Tavle til 100 Rdl. aarlig, medens Forholdene siden da havde ændret sig saa betydeligt, at denne Indtægt var steget til ca. 250 Rdl., og da han »ikke kan taale at miste nogen Indtægt af det saa ringe aflagte Embede«, beder han om, enten at Afløsningssummen maa blive fastsat til dette Beløb, eller at det maa forblive ved det gamle med Hensyn til Tavleombæringen, der ikke i Kastelskirken forvolder nogen Ulempe, »fordi Tavlerne paa Grund af de mindre Forhold bliver ombaarne efter Prædikenen under Salmesangen og derfor ikke som i de større københavnske Kirker afstedkommer nogen synderlig Forstyrrelse«. Det var en utiltalende Skik med denne Ombæring af 2—4 og flere Bøsser; Lyden af de faldende Mønter virkede stødende og irriterende, og det kan ikke indses, hvorfor det skulde være mindre utiltalende eller forstyrrende, fordi det foregik under Salmesangen.

Hvad selve Kirken angik, fremkom Præsten allerede den 15. Marts 1855 med en »Ærbødig Forestilling til Kommandantskabet i Kastellet Frederikshavn om en Restauration af Kirken sammesteds« (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. Nr. 35). For at faa det rette Indtryk af, hvor brøstfældig Kirken var paa dette Tidspunkt, vil det være nødvendigt at medtage denne Forestilling i sin Helhed:

»Efter at være af Hs. Majestæt ansat som Præst i Kastellet Frederikshavn, anser jeg det for min Pligt at fremkomme med en Forestilling til Kommandantskabet for ret indtrængende at lægge det

paa Sinde, hvor fornødent det er, at der saa snart som muligt bliver foretaget en Grund-Reparation af Kirken i Kastellet. Thi Kirken er i en saa slet Stand, at naar jeg undtager Murene, som er gode og solide (selve Taget er i en meget slet Tilstand), saa er der i det Indre faa Ting, som ikke enten trænge til et grundigt Eftersyn eller til aldeles at fornyes, for ikke at afstedkomme formelig Ulykke.

Efter at have taget Sagkundskab med paa Raad, tillader jeg mig at gøre min Forestilling saa detailleret, som jeg formaar.

Naar Gulvet kaldes kassabelt, menes ikke dermed, at hvert enkelt Brædt er det; men at det hele, paa Grund af mange Brædders Daarlighed, er tjenligt til Omlægning. Dette vilde bedst gøres paa følgende Maade:

Dersom der ikke allerede findes smaa murede Piller, hvorpaa de gamle Underliggere hviler, da maatte man anbringe saadanne, og derpaa lægge de nye Underliggere. Ved samme Lejlighed vilde det være af Vigtighed at anbringe en Luftventilation under det nye Gulv. Imellem Jorden og Gulvet maa der af den Grund være et Rum af en 14 à 16 Tommers Højde. For at tilvejebringe en Luftstrøm under Gulvet, maa man i de udvendige Mure anbringe smaa Jernriste lige overfor hinanden, saa langt nede, at de kommer til at sidde under Kirkegulvet. Paa denne Maade vil den friske Luft stadig cirkulere og derved bevare Træet for Fugtighed.

Kirkebænkenes Understykker er paa Grund af Raaddenhed aldeles kassable.

Selve Bænkene og Stolene maa ligeledes kaldes kassable, dels fordi de fleste af dem er meget daarlige, og dels fordi de er af et meget lidet kirkeligt Udseende.

Hvad Pulpiturerne angaar, bemærkes følgende:

Søjlerne, hvorpaa de hvile, er af meget godt Egetræ, og er stillede paa tilhugne Granitsten, som igen er stillede paa murede Fundamenter, hvilke findes i meget god Stand og altsaa ikke kunne kasseres. Pulpiturerens Brystninger er ligeledes af godt Egetræ og kunne heller ikke kaldes kassable; men de er temmelig bare og uden al Forsiring; de kunne derfor trænge til at forsires for at faa et mere kirkeligt Udseende.

Et andet Forslag var det, at tage dem ganske bort og anbringe andre af en skønnere og mere kirkelig Konstruktion; men dette vilde medføre en Del Bekostning, som jo strengt taget er overflødig, da de jo findes at være i temmelig god Stand.

Med Hensyn til Pulpiturerens lukkede Stole paa venstre Side af Koret, bemærkes, at man helst maatte tage dem ganske bort, da de jo ikke gøre nogen Nytte og forstyrre Symmetrien i Kirken.

Pulpiturerens Gulve trænge til at lægges om, og Stolene eller Bænkene til at fornyes.

Vedlagte Tegning til en Model af en Kirkestol tillader man sig at lade medfølge¹⁾.

¹⁾ Saavel denne som alle de andre senere omtalte Tegninger mangler ved Sagen og har ikke kunnet findes andetsteds.

Korets Gulv maa ligeledes lægges om, da det, ligesom det nede i Kirken, er aldeles ujævnt og har mange daarlige Brædder. Gelænderet tilligemed Døren, som adskiller Koret fra Kirken, maa paa Grund af Raaddenhed, kaldes aldeles kassabelt. Det vilde være rigtigt at lade det nye forfærdige af Støbejern.

Med Hensyn til Skriftestolen:

For det første, hvad Materialet angaar, saa er det saa daarligt, at den maa aldeles kasseres.

For det andet, hvad Formen og Beliggenheden angaar, kunde den trænge til en Forandring. Den kunde nemlig trækkes tilbage til Bagvæggen, gøres saa meget bredere, som Pladsen vil tillade; for Skønhedens Skyld rundes af for den forreste Ende og sættes i Forbindelse med Altret, ved Siden af hvilket der kunde anbringes en Dør, hvorigennem Præsten kunde træde ind til Alterbordet. For at dette kunde ske, maatte Knæfaldet rykkes noget frem.

Paa den modsatte Side kunde man anbringe et Sakristi og en Stol for Degnen af en lignende Form. Sakristiet maatte sættes i Forbindelse med Prædikestolen ved Hjælp af en skjult Trappe. Medfølgende lille Tegning vil tydeligere vise, hvorledes det er ment.

Prædikestolen er i en aldeles faldefærdig Stand, saa at den kun kan erstattes med en ny; dens Himmel ligeledes. Hosliggende Skitse af en Prædikestol tillader man sig at lade medfølge.

Et nyt Altertæppe tilligemed en ny Alterdug og et nyt Overtræk om Skamlen vil være nødvendig. Det har været af saa usolidt Stof, at det endog er daarligere end det meget ældre, det bedækker.

Daaben efterses og males.

De tvende Lysekroner istandsættes og afpuddes. Den, der for Tiden hænger i Kirken, er i en saa slet Stand, at det kan have livsfarlige Følger.

Orgelet efterses og istandsættes (det er i en saa slet Forfatning, at man kan risikere, at det pludselig forstummer). Derefter males det med en naturlig Egetræsfarve.

Med samme Farve males de nye Stole, Pulpiturerne, Skriftestolen, Sakristiet, den nye Prædikestol, de gamle Tavler og alt det øvrige Træværk, som findes i Kirken.

De tvende Døre, som findes i Kirken, er ikke til at kassere, men ville, naar alt det øvrige bliver nyt, ogsaa trænge til at fornyes.

Loftet i Kirken afskrupes og hvidtes.

Væggene derimod vilde staa smukkeste som lilla ved Siden af de Egetræsmaalede Stole, Pulpiturer og det andet malede Træværk.

Hvad Kirkens Ydre angaar bemærkes, at da den er meget forfalden, saa trænger den til et nøjagtigt Eftersyn. Paa de Steder, hvor Stenene er forvitrede, maa nye indmures. Sandstensforsiringerne udbedres med Cement.

Taget efterses udvendigt med Forskalning og indvendig med Understrygning.

Da Kirken tidligere har haft en rød Farve, idet nemlig de røde Sten, hvoraf den er muret, har staaet blanke med hvide Fuger, vilde det være smukkeste atter at bibringe dem denne Farve.

Efter Restaurationen kunde den oliemales rød og Fugerne indstreges hvide, Licenerne, Portalen og de øvrige Sandstensforsiringer maatte man helst lade male med en graa Sandstensfarve.

Vinduerne trænger ogsaa til Eftersyn og Udbedring, og Jernsproderne til at males med en graa Blyfarve.

Da Indgangsdøren er temmelig gammel og meget skrøbelig, maa ogsaa den kaldes kassabel og erstattes med en ny, som males med Egtræesfarve.«

Henholdsvis den 15. og 29. Oktober s. A. foreligger der fra Kantoren og Organisten nogle supplerende Oplysninger (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.). Af nyt anfører den første, at *Salmetaulernerne* er saa smaa, at nogle af Salmenumrene maatte angives ved paaklistrede Sedler, som kun faa kunde se, og den sidste oplyser, at der efter en Synsforretning over *Orglet* den 7. Juli 1846 blev indsendt et Overslag af Orgelbygger Gregersen, uden at der senere er foretaget noget, og at Orgeltonerne bliver slettere og slettere, saa at det er ham »en Umulighed at spille paa Orglet uden at frembringe uarticulerede Lyde af det, eller slet ingen Tone«; det er efter hans Overbevisning umuligt at reparere det, »men det hele Orgel, der er kassabelt«. Kommandantskabet fremhævede den 24. November s. A. (Kast. Kmdtsk. Kopib.), at det altid tidligere havde haft en aflukket Stol paa Pulpituret, og at det i det mindste forbeholdt sig en af samme Størrelse.

Man faar gennem alt dette et trist Billede frem af den trøstesløse Tilstand, hvori Kirken maa have befundet sig, og den 4. Oktober 1856 approberede Krigsministeriet, at der blev afsluttet en Kontrakt med Arkitekt N. S. Nebelong om Kastelskirkens *Restauration* i Finansaaret 1857—58 for et Beløb af 5,300 Rdl. Den 13. Februar 1857 (Ingg. Skr. om Kast. 1848—57) foreligger der fra Kastellets Fortifikation en Skrivelse med 10 Tegninger angaaende den den 5. November 1855 foreslaaede Reparation i arkitektonisk Henseende af Kirken. Af Forklaringen til de nævnte Tegninger fremgaar:

- at Koret forsynes med Skriftestel og afsluttet Opgang til Prædikestolen,
- at det adskilles fra Skibet ved en med tvende Kandelabre forsynet Skranke,
- at Knæfaldet om Altret omgives med en Ballustrade,
- at de ældre Pulpiturer nedtages og ligeledes de ved Hovedindgangen

værende tvende Trapper, hvoraf den ene erstattes med en ny, dog saaledes at begge de nuværende Trapperum adskilles fra Hovedindgangens Forstue ved tvende Længdeskillevægge,
 at en ny Prædikestol med Lyddække opsættes,
 at 44 nye Kirkestole anbringes i de kassables Sted.
 at Gulvet omlægges med Danzigerplanker,
 at de gamle kassable blyindfattede Ruder fornyes og
 at Vægge og Loft kalkfarves.

Af foranstaaende begynder Kirken delvis at stige frem for vor Bevidsthed i sin nuværende Skikkelse; vi ser den dækkede Opgang fra Sakristiet til Prædikestolen, Skranken mellem Kor og Skib med de to smukke Kandelabre, at Kirken før den Tid er gaaet helt tilbage til den nuværende Indgangsdør mod Nord, at Adgangen til de gamle Pulpiturer har været ad to Trætrapper, af hvilke den ene bevares, og vi ser endelig, at de over 150 Aar gamle Pulpiturer maa falde, uagtet Eftersynet roser det gamle Egetræ. Sluttelig viser det kalkede Loft os, at Stjerne loftet endnu ikke den Gang har eksisteret. Desværre har det ikke været muligt at faa fastslaaet, hvornaar denne »Stjernehimme!« er blevet til; det vides kun, at den var der i Pastor Storm's Tid, idet Stjerneerne, der er af Kit, og skal findes i 5 forskellige Størrelser, paa hans Tid blev opforyldte ved en omfattende Restaurering.¹⁾

I Juni og November 1855 nævnes der en Del kassable og reparable *Inventariesager* m. m. saasom: 2 Bøsser, 4 Salmetafler, 4 Tavler til Ombæring, 1 Porcelæns-Vinkande, 1 Alterklæde af Silkefløj!, 1 Alterdug, 2 Messinglysekroner, 1 Døbefont, Beklædning af Knæskamlen, Alterlys, Voksls til Kandelaberne, Gardiner og endelig 35 Rdl. til Stemning og allernødvendigste Reparationer af Orglet. Ialt for et Beløb af 484 Rdl.

Endelig blev Kirken i Henhold til Skrivelse af 5. Juni 1857 (Køb. Kmdtsk. Korrespb.) lukket fra Søndag den 7. s. M. paa Grund af den forestaaende omfattende Restaurering. Arbejdet stod paa i omtrent $\frac{1}{2}$ Aar, og den 15. December s. A. meddeltes det (Køb. Kmdtsk. Indk. Sager), at Kir-

¹⁾ Det er bleven meddelt Forf., at Kastelskirken skal være den eneste Kirke i Danmark, der har denne Loftsprydelse, hvortil der kun skal findes et Sidestykke i en Kirke i München. Ideen siges at være opstaaet som et Symbol for de Tider, da de Kristne maatte afholde deres Gudstjeneste under aaben Himmel.

ken atter kunde tages i Brug den 20. s. M. Imidlertid havde det vist sig, at det anviste Beløb af ca. 35 Rdl. for »Stemning og allernødvendigste Reparationer af *Orglet*« ikke formaaede at bøde paa dettes Mangler, der var saa store, at man ikke saa anden Udvej end at anskaffe et helt nyt Orgel, og for at faa dette opstillet og installeret, blev man nødsaget til fra midt i Juli til ind i Oktober 1859 atter at holde Kirken lukket og paany henvise Menigheden til Garnisonskirken. Hele Arbejdet med det nye Orgel foregik under Tilsyn af Fortifikationens, der sluttelig i en Skrivelse af 12. Oktober s. A. meddelte, at den havde formaaet Professorerne I. P. E. Hartmann og N. W. Gade til Fredag den 14. s. M. velvilligst at syne og prøve det, i hvilken Anledning man forespurgte, om Kommandanten kunde ønske at overvære denne Prøve. Selv om dette Orgel har maattet vige Pladsen for et endnu større og fuldkomnere, hvilket Tiden vil vise, er det dog en ejendommelig Tanke, at to af Danmarks største og udødeligste Tonekunstnere havde været med til at holde dette Orgel over Daaben ved deres Spil.

For en Kirke, der nys havde været dødsdømt og ikke mindst for en Præst, der i aandelig Henseende skulde genopbygge den Kirke, der i mange Aar var blevet betragtet og behandlet som et Stedbarn i Forhold til Byens andre Kirker, maatte disse stadige og ret lange Afbrydelser i høj Grad vanskeliggøre det gensidige Tillidsforhold mellem Præst og Menighed og Gennemførelsen af de Reformers, den førstnævnte havde gjort sig til Talsmand for. Omvendt kan man maaske have Lov til at tro, at netop en Præst som Pastor Ipsen gennem sin Personlighed har kunnet være i Stand til under sine Prædikener i Garnisonskirken at forøge sin Tilhørerkreds i Kastellet.

Om *Kirkeregnskaberne* i disse Aar ses der ikke meget, og dog er der, for hver den, der ejer Evnen til at læse mellem Linierne, synlige Tegn paa, at Kirken gik en Opgangstid i Møde; thi medens *Tavlepengene* i de nærmest forløbne Aar kun havde udgjort 1 Rdl. og nogle faa Skilling pr. Aar, møder Aaret 1855 op med et Aarsbeløb af 25 Rdl. 1 † $\frac{1}{2}$ β ; 1859 med 99 Rdl. 39 β , 1860 med 120 Rdl. 63 β , 1861 med 189 Rdl. 58 β , indtil Beløbet i 1863 overstiger 200 Rdl. med 5 Rdl. 36 β . Man faar ad denne Vej ligefrem en grafisk Fremstilling

ikke alene af Menighedens talmæssige Forøgelse men tillige af dens ændrede Sammensætning, og man tør vel uden Overdrivelse sige, at Kirkens langt senere Forfremmelse til Sognekirke har sin primus motor i Pastor Ipsen's fremsynede og modige Forslag om Ophævelsen af den tvungne Kirkegang for de militære Underklasser, thi uden dette Forslags Fremsettelse og Godkendelse vilde Bebyggelsen af Kastellets Udenværker sikkert være blevet lagt ind under en eller anden københavnsk Kirke.

Som tidligere nævnt havde man forsøgt ved Hjælp af en kraftig Ventilation under Kirkegulvet at modarbejde de stadige Klager over Fugtighed; men det gjorde kun paa anden Vis Forholdene værre. I snart 200 Aar havde man endog paa Kommando maattet betragte den stærke Kulde om Vinteren som et nødvendigt Onde, hvis Afhjælpning laa langt ud over Mulighedens Grænser; men efter den sidste Reform blev Forholdet nærmest uudholdeligt, og man lagde Mærke til, hvorledes Kirkebesøget aftog i en betænkelig Grad, naar Vinterkulden tog fat; ja, man blev endog nødt til at leje, senere hen købe, Gulvtæpper til Brug for Konfirmanderne, og atter var det *Fattiggassen*, man greb til (Kast. Kmdtsk. Kopib. 28. Marts 1859). Det hjalp dog ikke stort, og den 14. Februar 1860 (Kast. Kmdtsk. Kopib.) søgte man om — stadig fra den samme Kilde — at faa et Beløb af 2,500—3,000 Rdl. til Anlæg af et *Centralvarmeapparat* i Kirken. Tilladelsen blev givet den 5. Maj 1860 (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. 25. Juli s. A.), og Indlæggelsen paabegyndtes den 27. August s. A., hvorfor det atter blev nødvendigt at forlægge Gudstjenesten, denne Gang til Slotskirken, eftersom ogsaa Garnisonskirken var lukket paa Grund af Reparation. Varmeanlægget blev anbragt i Arresthuset, og Nedgangen til det blev i den Arrest, i hvilken Kammerherre Magnus Bering-skjold havde siddet fængslet fra 1781—85. Ogsaa dette Indlæg satte sit Præg paa *Regnskabet*, idet der i 1861 viser sig en Udgift af 18 Rdl. til Tilsyn med og Assistance ved Varmeapparatet og Fyringen ved samme, men ved denne praktiske Foranstaltning voksede Menighedens Tilhørerkreds, og for første Gang i hele Kirkens Historie kan den i 1861 ikke alene bære sine egne Udgifter, men møder endog op med et Overskud af 106 Rdl. 29 β (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. 7. Febr.

1862); i 1862 er Overskuddet 207 Rdl. 28 β og i 1863: 294 Rdl. 10 β . Reformerne begyndte at svare Regning.

Den 30. Januar 1860 bortfaldt endelig den gamle smukke Skik med Paradering af 2 Underofficerer udenfor Kirkedøren under de kirkelige Handlinger (K. f. H. Nr. 5, 4).

Endnu i 1862 blev der paa Kongens Fødselsdag udleveret *Sko og Strømper* til Soldaterbørn under 15 Aar, men saavel Maaltagningen, Prøvningen og Udleveringen foregik nu ikke mere i Kirken, men var henlagt til et Lokale i Fortunstok Nr. 3 (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. 20. Juli s. A.).

Efter at *Organist J. C. F. Hoffmann* var afgaaet ved Døden, blev hans Søn, *Musiklærer Peter Ludvig Hoffmann*, der under Faderens Sygdom havde passet hans Tjeneste i Kirken, midlertidigt ansat som fungerende Organist, indtil endelig Ansættelse eventuelt kunde finde Sted (Kast. Kmdtsk. Kopib.). Allerede den 23. s. M. var der blevet givet Ordre til, at Organisten for Fremtiden skulde have sin Bolig i Artilleristok Nr. 7, 2.—3. Etage, hvor ogsaa *Ringeren, Ollhaver*, skulde indflytte i Stuen; i 1864 flyttede de begge til Artilleristok Nr. 12. Hoffmann blev ansat som Organist den 25. August 1862, og hans Lønning fastsattes til 200 Rdl. om Aaret samt fri Bolig (L. og B. S. 97).

Om *Organist P. L. Hoffmann* er der intet særligt at fortælle udover, at han synes at have været af et pirreligt Gemyt, saaledes som det f. Eks. fremgaar af følgende karakteristiske Melding af 29. November 1888 fra den daværende Kirkebetjent til Kasernekommandantskabet. Han beklager sig over, at han og hans Familie nu i et Aar har været generet fra Morgen til Aften ved Hoffmann's ulidelige Trampen i Gulvet for at angive Takten for sine mange Elever under disses musikalske Øvelser. Kirkebetjentens Kone havde en Dag henvendt sig til ham for høfligt at bede ham om at tage lidt mere Hensyn til dem, men det var blevet besvaret »paa en fornærmelig og sjofel Maade«, idet han ytrede, »at saa kunde vi jo flytte hen et andet Sted«, hvorefter han »gik op i sin Lejlighed og trampede i Gulvet, saa at Hængelampen i vor Stue faldt ned paa Bordet«. — Han afgik ved Døden i April 1907.

Tjenesten som *Bælgetræder*, der tidligere havde været underlagt Kommandantskabet, blev fra den 25. Juli 1865 under-

lagt Kasernekommandantskabet; men det maa stadig have været en Omgangstjeneste, eftersom der intet Navn nævnes.

I ældre Tider havde det været forbudt under Gudstjenesten at holde Udskænkning i Marketenderierne, skønt disse den Gang laa spredte om i Stokkene. Forbudet var senere enten blevet ophævet eller var faldet bort af sig selv. Nu vilde imidlertid Ulykken, at Kastellets eneste Marketenderi fra 1854 var blevet anbragt i Nordre Magasinbygning, saaledes at det kom til at ligge halvt som Nabo, halvt som Genbo til Kirken, og den 24. September 1855 (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.) klages der over, at der Dagen før under Søndagsgudstjenesten var blevet sunget saa højkrøstet i Marketenderiet, at det kunde høres ind i Kirken, hvorfor det for Fremtiden blev bestemt, at Marketenderiet skulde holdes lukket paa Søn- og Helligdage fra Kl. 9—11 Fm.; det ses ikke, hvornaar dette Forbud atter er taget tilbage.

Betegnelsen *Kirke- eller Stolekone* høres for første Gang den 11. Februar 1858, men den maa have eksisteret før den Tid, eftersom Sagen drejer sig om en Indstilling fra Præsten om en Forbedring af hendes Løn; det bevilges den 8. Marts s. A. Noget Navn nævnes ikke, men en mundtlig Meddelelse gaar ud paa, at der ved Kirken skal have været ansat en fhv. Sergent *Harthelius*, der var en Art »Kirkemand«, og at hans Hustru efter hans Død overtog Pladsen, i hvert Fald vil der senere blive nævnt en *Kirkekone* under Navnet *Bertha Harthelius*.

Med Hensyn til *Kastellets Fattigkasse* maa det siges, at jo mere man fordyber sig i dette underlige Begreb, des mindre vil man kunne undgaa at lægge Mærke til dets amfibiske Natur, og dette viser sig særlig i to ganske bestemte Retninger, fordi Myndighederne her ofte stod diametralt overfor hinanden. I det ene Øjeblik forfægtes det paa det bestemteste, at Kassens Navn ikke er Fattigkasse, men Billetkasse, i næste Øjeblik gøres det stik modsatte gældende, snart holder man med Bestemthed paa, at Kirken intetsomhelst har med denne Kasse at gøre, uagtet det som Regel er Præsten, der administrerer den, og uagtet der Gang paa Gang udbetales endog ret betydelige Midler til mange forskellige Ting indenfor Kirkens Omraade, medens ogsaa her det stik modsatte til andre Tider gøres gældende.

Den 20. Maj 1842 (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.) faar man at vide, at en *Sergent Dorschæus* havde oprettet en privat Skole for 8 Børn, medens kun 4 gik i *Garnisonsskolen*. Fattiggassens Bidrag til Garnisonsskolerne var iøvrigt efterhaanden blevet forhøjet fra 120 til 200 Rdl. pr. Aar.

Efter en Del Indstillinger af 14. Juni 1856 fra Kastellets Kommandantskab betræffende Anvendelsen af en Del af *Fattiggassens* Midler til Oprettelse af et *Asyl* for Børn af Garnisonens Underklasser og til Bestyrelse af og Tilsyn med et saadant Asyl, tiltræder Arméens Intendantur den 30. s. M., at der af den nævnte Kasse maa udredes til det paatænkte Asyl:

- a. til Anskaffelse af Inventarium én Gang for alle 5 Rdl.
- b. til Løn for den Person, der fører Tilsyn med Børnene aarligt 120 Rdl.
til Opvarmning af Lokalet aarligt 27 Rdl. og
til Rengørelse af samme, Anskaffelse af Utensilier, aarligt 33 Rdl.

Endvidere tillades det, at Asylet faar Lokale i et Arrestværelse i Elefantstok, saa længe dette ikke skal benyttes efter sin Bestemmelse, i modsat Tilfælde i et andet disponibelt Lokale. Overtilsynet med Asylet skal føres af Kommandantskabet, medens dets særlige Bestyrelse underlægges Garnisonspræsten, der indsender Indberetning om Asylets Tilstand og Fremgang samtidig med Regnskabet (Milit. Reskrs. 174).

VII. Kastelskirken bliver københavnsk Sognekirke. 1871—1914.

Ved Pastor Ipsen's Forflyttelse til Følleslev Sogn den 18. November 1871, blev Sprogmanden, *Pastor Johannes Georg Elias Kok* konstitueret som Præst ved Kastelskirken fra samme Dag.

Pastor Kok var født paa Ledreborg den 24. Februar 1821 som Søn af Gartner Johan Martin Koch og Marie Sophie Lange. Han blev Student i Roskilde 1841, cand. theol. den 4. November 1846 og personel Kapellan i Vor Frue Kirke i Aarhus fra Oktober 1848 til Februar 1849; indgik den 25. Oktober 1848 Ægteskab med Siegfriede Rosalie Tofft, blev

ordineret den 1. December 1848 og vikarierede derefter som Adjunkt ved den videnskabelige Realskole i Aarhus i 1½ Aar, indtil han i Maj 1851 blev valgt til Sognepræst i Burkal, Tønder Provsti. Under den 2. slesvigske Krig blev han i April afskediget af den tyske Regering, hvorefter han fra Oktober s. A. beskæftigede sig med litterære Arbejder i København, indtil han i September 1867 blev konstitueret og senere ansat som Præst ved Almindeligt Hospital og Abel Cathrines Stiftelse. Medlem af Bestyrelsen for den i 1864 stiftede Forening til Understøttelse af trængende Slesvigere og deltog i 1869 som Delegeret for Danmark i det nordiske Retskrivningsmøde i Stockholm. I sit 50. Aar blev han konstitueret som Præst i Kastellet, i hvilken Stilling han afgik ved Døden den 20. Januar 1887. Han var Ridder af Dannebrog og blev Medstifter af, senere Formand for Universitets-Jubilæets danske Samfund. Den 3. Marts 1882 var han blevet udnævnt til Professor.

Som Theolog var han en slagfærdig Modstander af den grundtvigske Retning; uden at være Modepræst var han dog anset og afholdt. Han var den stille, stuelærde Videnskabsmand, og af hans betydelige litterære Virksomhed, hvormellem der ogsaa fra 1875 foreligger et Bind »Prædikener, holdt i Kastelskirken«, indtager, ved Siden af hans theologiske Produktion, hans Kildeskrifter om sønderjyske Forhold og det danske Sprog i Sønderjylland en fremragende Plads (Wiberg II. 155).

Det skete nu og da i Pastor Kok's Embedstid, at en *Pastor Oluf Axel Friis* prædikede i Kirken, men det har vist sig gennem Korrespondance med den paagældende, at hele Ordningen var af en ren privat Natur, fordi Kok ofte var saa svagelig, at han havde Vanskelighed ved at udføre sine Præstegerninger.

Kok's Efterfølger blev *William Frederik Lütken*, der var født i København den 23. April 1847 som Søn af Etatsraad, Overretssagfører Frederik Tekla L. og Olivia Maria Schoubye. Privat Student i 1868, udgav i 1869 sin første Fortælling, var en meget flittig Skribent og udøvede en betydelig journalistisk Virksomhed, hvortil kom at han var i Besiddelse af en ikke ringe poetisk Aare. Fra 1870—1900 øvede han Lærergerning ved flere større Skoler; cand. theol. den 22. Januar

1875 og i en Aarrække ansat ved Københavns Understøttelsesforening. Indgik den 25. Juli 1876 Ægteskab med Meta Petrea Christine Petersen, der afgik ved Døden i 1881; 2. Gang gift den 16. Maj 1883 med Elisabeth Emilie Lund, der overlevede ham. Den 18. Januar 1877 blev han 2. Kateket ved Holmens Kirke og var fra August 1878 til Oktober 1883 Præst ved det Harboeske Enkefrukloster. Konstitueret som Sognepræst ved Holmens Kirke, da Provst B. J. Fog blev Biskop, som Præst ved Almindeligt Hospital og som Sognepræst ved Holmens Kirke ved Provst Warburg's Død og blev sluttelig den 23. April 1887 Præst ved Kastelskirken, hvor han den 23. s. M. blev indsat af Provst Rørdam; sin Tiltrædelsesprædiken holdt han Søndag den 12. Juni s. A., og han forblev ved Kirken indtil sin Død den 22. Oktober 1901. Begravet paa Holmens Kirkegaard. Lütken var en høj, smuk Mand med en værdig Fremtræden og i Kraft af sin poetiske Begavelse en god Taler. I 1926 modtog nærværende Forfatter efter Anmodning et Brev fra hans Enke, hvori hun fortæller, at han i adskillige Aar havde den Skik til hver Søndags Evangelium at indlede og afslutte sin Prædiken med et af ham selv forfattet lille Digt, af hvilke hun sendte følgende Prøve fra Søndag den 29. Marts 1891, Paaskedag: Mark. 16. 1—7.

»Vi skulle se dem igjen!«
 Grave fra fordem gjemte al Glæde;
 Tusinde Øjne Afsked maa væde.
 Kjæreste Venner man lagde paa Baare,
 Medens man haabløse sukked' saa saare,
 Indtil en Engel fra Himmelen sagde:
 »Her er kun Stedet, hvor de ham lagde.«
 Vil I, saa skal I faa se dem igjen,
 Frelseren Krist og hver eneste Ven!

Fruen meddelte fremdeles, at han var bekendt for sin ualmindelig skønne Messe, ikke kunstnerisk, men paa Grund af sin naturlige musikalske Begavelse. Sluttelig skrev hun:

»Jeg fandt forleden et Billede af Kastelskirken med min Mands Billede, hvor der paa den tomme Plads under Præstens Billede stod skrevet af min Mand med hans egen Haandskrift: »Jeg vilde bede om og arbejde paa under Jesu Christi Banner rettelig at være Menneske og Mand, Fader og Ven, Borger og Præst. William Lütken.«

Efter Lütken blev *Pastor Fritz Valdemar Wittenburg Gredsted* konstitueret som Præst. Gredsted var født i Odense den 4. December 1858 som Søn af Hofskomager Hans G. og Julie Wittenburg. Student fra Odense 1876, cand. theol. den 21. Januar 1882. Kapellan s. A. ved Bjørnsholm og Malle og ordineret i Viborg Domkirke den 20. Juni 1883, indgik den 13. April 1883 Ægteskab med Thora Petrea Henriette Hansen. Sognepræst i Finnerup, Dollerup og Ravnstrup i 1885, i Elling 1887 og Præst ved Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen fra 1892. Den 30. Oktober 1901 blev han konstitueret som Præst ved Kastelskirken, hvilken Konstitution ophørte Aarsdagen derefter. I 1910 blev han Præst ved Rigshospitalet, hvor han forblev til sin Død den 8. Oktober 1918. Begravet paa Holmens Kirkegaard. — Ved Frederiks Hospitals 150 Aars Jubilæum i 1907 udgav han et Festskrift, der indeholder mange fortrinlige Oplysninger om denne Institution.

Forinden der fortsættes med Præsterækken vil det være nødvendigt at se lidt tilbage paa de Faktorer, der direkte eller indirekte var Forløberne for, at Kastelskirken den 1. November 1902 kunde træde ind i de københavnske Sognekirkers Række.

I Sag Nr. 4. D. 1275 i Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet findes der bl. a. en ved 1. Bygningsdistrikt udført Skitse til en projekteret Skriftestol i en femkantet Tilbygning til Kirkens sydlige Gavl. Denne Skitse fremtræder paany som Bilag til en Skrivelse af 8. Maj 1893 fra samme Ministerium, hvor Talen forlængst havde været inde paa Oprettelsen af et Kastelssogn; heldigvis blev Tanken om Tilbygningen ikke til Virkelighed, idet den vilde have udfyldt hele Mellemrummet mellem Kirkens sydlige Gavl og Volden, og hele Bygningskomplekset derved vilde have mistet sit symmetriske Præg. Samme Ministerium sendte Krigsministeriet et Eksemplar af »Forslag til Lov om Ordningen af de kirkelige Forhold i København og paa Frederiksberg«, i hvilken Anledning sidstnævnte Ministerium meddelte, at Patronatet for Kastellet Frederikshavns Slots- og Garnisonskirke med Vedlæggelse af en fra Pastor Lütken indhentet Udtalelse, henlede Opmærksomheden paa, at den nævnte Kirke synes at være holdt uden for den ved Lovforslaget tilsig-

tede Ordning, hvorved den vilde komme til at indtage en formentlig uheldig ekceptionel Stilling. Man faar heraf fremdeles at vide, at Kommissionen er blevet nedsat den 18. November 1890, og at den har afgivet sin Betænkning den 23. Marts 1892, samt at den har anset det for rigtigst at lade alt vedrørende Kastelskirken forblive ved det bestaaende. Herimod blev der indvendt, at det dog ikke kunde være Meningen, at Kastellets Menighed skulde bære Byrderne uden samtidig at nyde godt af Fordelene ved den paatænkte Ordning. Kastelsmenigheden maatte enten helt inddrages under eller helt holdes uden for Omordningen. Krigsministeriet henstillede, at Sagen blev taget under nærmere Overvejelse paa Basis af de af Pastor Lütken fremhævede Hensyn.

Sagen gik den 5. Oktober 1892 til Biskoppen over Sjællands Stift, og det hedder nu her:

»at det formentlig maatte anses for en Vinding for de københavnske Kirkeforhold, at der indførtes en Ordning, ved hvilken Kastellets Kirke og Menighed kunde fuldstændigt inddrages som Led i den Ordning, der tilsigtes med disse, hvorved det ogsaa vilde forhindres, at samme paa Grund af forandrede Omstændigheder i Tiden nedlægges. Vel synes der ikke at være Aarsag til at lade denne Kirke træde i Stedet for en af de paatænkte nye Kirker, saaledes at der derfor skulde bygges en Kirke mindre, hvortil Kastelskirken ogsaa vilde være for lille, men Forholdet synes hensigtsmæssigt at kunne ordnes saaledes, at der henlagdes et mindre Distrikt til Kastelskirken, som da blev Kirke dels for de militære, der allerede hører til Kirken, dels for det paagældende Distrikts Beboere.«

Man ser, at Pastor Wæver's Ideer fra 1807 begynder at blive sat i Højsædet.

Det siger sig selv, at Krigsministeriet tiltraadte denne Ordning, hvorfor det skyndte sig at gøre opmærksom paa, at Kirken vilde kunne gøre Fyldest tillige for et civilt Sogn paa 5—6,000 Personer, eftersom den kunde rumme ca. 250 Mennesker. Den paagældende Skrivelse slutter som følger:

»Der forudsættes, at den nu tilstedeværende Anomali, at Præstembedet ved Kastelskirken ikke er forbundet med *Pensionsret*, hæves ved Ordningen af *Lønningsforholdene* ved Kirken.

Sluttelig skal man bemærke, at den civile Kreds, som nu søger Kirken, for den væsentligste Del har sit Domicil dels i Amaliegade og Toldbodvejen, dels i de Gader, der ligger mellem Kastelsvejen, Strandpromenaden, Livjærggade og Rosenvængets Allé«.

I Skrivelse af 8. November 1898 støtter Sjællands Biskop Pastor Lütken's Forslag, men skriver, at Spørgsmaalet vil blive om,

»hvad der maa henregnes til Kastelets »Grund« eller »Omraade«. Og medens der her ikke synes at kunne være Tvivl om, at hvad der ligger inden for Kastelets Demarkationslinie, der paa det medfølgende Rids er betegnet med en blaa Streg, hører dertil, kunde det derimod være tvivlsomt, hvorvidt det samme ogsaa gælder den opfyldte Grund Øst for dette Terræn.«

Den omtalte blaa Streg er ført fra Midtlinien af Østerbrogade ned langs Garnisonskirkegaardens nuværende sydlige Grænse og videre ud til Kastelsvejen. — Uafhængigt af dette blev det i 1898 (L. og B. 47) bestemt, at Trekroner, Prøvestenen, Lynetten og Mellemførtet i kirkelig Henseende blev henlagt under Kastelet, hvad der var en naturlig Følge af, at Fæstningsartilleriet, der laa paa disse Forter, havde sine Kontorer i Kastelet, hvor ogsaa de fleste af Befalingsmændene havde deres Boliger,

Endelig foreligger der en Allerunderdanigst Forestilling af 30. September 1902, hvori Grænsen for Kirkens Distrikt drages saaledes:

»Midten af Toldbodevej, af Store Kongensgade, af Østerbrogade, af Kristianiagade, af Frederikshaldsgade, hvorefter Jernbanesporet til Frihavnens Dampfærgelejer danner Grænsen, og at det saaledes afgrænsede Areal bør oprettes til et særligt Sogn med Citadelskirken som Sognekirke. Tilvæksten i den civile Menighed vil herefter i Øjeblikket vel kun andrage ca. 275 Personer; men dette Tal vil ved Bebyggelse stige meget betydeligt. Det nye Sogn bør da formentlig kaldes »Citadels sognet« og Præsten benævnes »Sognepræst for Citadels sogns Menighed og Præst i Citadellet Frederikshavn«, og denne nye Ordning vil kunne træde i Kraft fra den 1. November d. A. at regne.«

Nægtes kan det jo ikke, at naar Kastelets »Grund« eller »Omraade« skulde lægges som Maalestok for Kastelssognets Grænse, var den foreslaede korrekt nok, men ser man paa Sagen rent følelsesmæssigt, var den det allerede da absolut ikke, og værre endnu blev det, da man senere foretog en yderligere Udvidelse af Sognet nordpaa. Krigsministeriet er selv inde paa det rigtige Spor, naar det i sin foran citerede Skrivelse taler om, »at den civile Kreds, som nu søger Kirken,

for den væsentligste Del har sit Domicil dels i Amaliegade og Toldbodvejen; Sydgrænsen burde allerede fra første Færd have været draget langs Fredericiagade fra Havnen til Store Kongensgade; thi her var — og er sikkert endnu — tilvisse Kastelssognets Grænse mod Syd følelsesmæssigt set. Havde man saa til Gengæld stråks lagt Nordgrænsen til Classensgade, der var, om ikke just Kastelets, saa dog Byens oprindelige Demarkationslinie mod Nord, vilde Kastelets Midtpunkt i Luftlinie have ligget ca. 600 m fra sin Sydgrænse og ca. 800 m fra sin Nordgrænse, medens Forholdet ved en senere Sogneudvidelse blev saa grelt, at Afstandene blev henholdsvis ca. 400 m (saa godt som ubebyggede) og ca. 1800 m.

Hvad der i over et Aarhundrede havde været som en utopisk Drøm, hvad *Pastor Wæver* spagfærdigt havde slaaet til Lyd for i 1807 med det Resultat, at Kastelet blev erklæret for en place de guerre, hvis Porte burde holdes lukkede, hvad *Pastor Ipsen* havde lagt Grunden til ved frimodigt at foreslaa Afskaffelsen af den tvungne Kirkegang, og hvad *Pastor Lütken* efter ham havde foretaget sig i det rette Øjeblik, det var nu endelig lykkedes. Den lille uanselige og af alle andre ukendte Soldaterkirke var af sin oprindelig saa fattige Rede genopstaaet som en Fugl Fønix, var blevet til en *Sognekirke* i Lighed med alle Byens andre store Kirker. Statsfangernes Tid var forbi, Slaverne, der havde hørt Guds Ord omgivet af Soldater med skarpladte Geværer, alt dette var nu sunket ned i Tidens Glemsel, og det samme gjaldt de Skarer af Soldater, der, Helligdag efter Helligdag, uinteresserede sad derinde, fordi de kom der paa Kommando. Og dog fyldtes Kirken nu mere end nogensinde før og godtgjorde derved sin Berettigelse til at eksistere paa Trods af Enmandsenge.

Den 1. November 1902 tiltraadte *Pastor Andreas Vangberg Storm* Embedet som Kastelskirkens første Sognepræst, og det blev altsaa ham, der kom til at høste Lønnen for, hvad der var blevet arbejdet paa i omtrent et Aarhundrede.

Storm var født i Gudum under Svendborg Amt den 2. Januar 1869 som Søn af Købmand Poul Jerndorff S. og Ane Margrethe Vangberg. Student fra Odense Katedralskole i 1887 og cand. theol. den 17. Januar 1893. Dansk Præst i Newcastle i Maj 1894 og i Oktober 1896 dansk Sømands-

præst i London. Indgik den 13. Juli 1897 Ægteskab i England med Edith Mabel Annandale. Den 1. November 1902 Præst i Kastellet; Lærer ved Skoler, Sekretær i Dansk Sømandsmission i fremmede Havne. Formand i den danske Nationalkomité til Bekæmpelse af Handel med Kvinder og Børn samt Medlem af Værgeraadet. Indgik for 2. Gang Ægteskab den 29. Marts 1922 i Norge med Pauline Andersen. Ridder af Dannebrog i 1909, Ridder af Wasaordenen 1919 og Officer af the british Empire s. A. Afgik pludselig ved Døden den 3. August 1930. — Pastor Storm søgte i de første Aar paa mange Maader at drage ikke mindst selve Kastellets Menighed til sig; ugentlig samlede han Børnene fra den lille By i sit Hjem, legede med dem, fortalte dem Historier og søgte at være Barn med dem; det kunde som noget ganske naturligt falde ham ind, naar en pludselig Regnskylle var ved at ødelægge en nys ophængt

*Pastor Andreas Vangberg Storm,
Kastelskirkens første Sognepræst,
1902—1930.
Kliché fra I.R.S.F.s Jubilæumsskrift*

Storvask, og han netop kom forbi, da egenhændig at hjælpe den paagældende Husmoder med at faa Vasken i Hus; men det var desværre, som om man stillede sig lidt uforstaaende overfor dette. Kirkeligt set indførte han liturgisk Gudstjeneste Juleaften, og fra de nære Hjem var Tilslutningen til disse meget betydelig. Storm formaade at lægge stærkt virkende Følelsesmomenter i sine jævne og naturlige Ord, ligesom han paa en højst tiltalende Maade besad den lykkelige Evne at holde Præst og Menneske hver for sig.

Det fortaltes, og Sagen er jo i og for sig ganske forstaaelig, at den danske Kongedatter, Dronning Alexandra af England, havde været hans Fortaler ved Embedets Besættelse; hvorom alt er, skete det en Dag i April 1904, da han iført Træsko gik og arbejdede i sin Have, der nu var i den østlige Del af Faussebrayen udenfor Sjællandsporten, at hans Tjenestepige kom løbende ud til ham og fortalte, at der var kommet en kongelig Vogn med en Dame og en Herre, der nu sad hjemme og ventede paa ham; Præsten slog det hen, men da Pigen

blev ved sit, gik han tvivlende hjemad, hvilken Gang blev til et Lunteløb, da han ganske rigtig fik Øje paa Vognen holdende udenfor sin Dør. Det viste sig at være Dronning Alexandra ledsaget af Prins Valdemar, der ønskede at hilse paa Præsten i hans Hjem.

Trods den nye Æra søgte dog Pastor Storm paa mange forskellige Maader at bevare Kirkens Præg som Soldaterkirke, og i Oktober 1904 lykkedes det ham gennem Patronatet at faa udleveret 8 *Dannebrogsfaner* til Ophængning i og Udsmykning af Kirken (Kaskmdtsk. Indg. Skr. af 29. Okt. 1904, findes i Pakken for 1911 under 6. Juni). Det var 2 Landeværnsfaner fra Chr. VII's Tid, 15. og 16. Linie-Infanteri-Bataillonsfaner fra Chr. VIII's Tid og 2 Reserve- og 2 Forstærkningsbataillonsfaner fra Fr. VII's Tid. I Kirken benyttedes der imidlertid den Gang endnu Gasbelysning, hvilket i Forbindelse med, at Fanerne af dekorative Hensyn var anbragt i Skraastilling, bevirkede, at de efterhaanden blev ødelagte, hvorfor Kasernekommandantskabet den 3. Marts 1908 indberettede til Krigsministeriet (Kaskmdtsk. Korrespb.), at hvis Fanerne skulde bevares, burde de atter bringes tilbage til Tøjhuset. Ved den Undersøgelse, der i denne Anledning blev foretaget, viste det sig, at i hvert Fald de 2 Faner fra Chr. VIII's Tid var af dem, i hvilke denne personlig havde slaaet det første Søm, og da ogsaa de 6 andre var uerstattelige, ombyttedes de alle den 23. Marts 1914 med 8 af de bedste Faner, der i sin Tid var blevet benyttede som Landeværnsfaner, hvorfor man i 1808, da Landeværnet ophævedes og overgik til at blive de saakaldte »annekerede« Batailloner, havde fjernet den grimme blaa Lap, der oprindeligt havde siddet over Midten af Korset, og paa hvilken Ordene: »Landeværn for Kongen og Fædrelandet« havde staaet. For dog ogsaa at sikre disse Faner mod Ødelæggelse, blev de forinden opløbte paa Net.

Efter Kantor Krossing's Død i 1872 blev han afløst af *Hans Peter Hansen*, der den 13. April s. A. indflyttede i Lejligheden. Hvor stille og beskeden end hele Krossing's Livsførelse havde formet sig, kunde der dog skrives Sider fulde om ham, og han har da ogsaa fundet sin Plads i biografiske Leksika. Om hans Efterfølger høres der derimod saa godt som intet; det fortælles, at han samtidig var Skriver i et

Ministerium, men det har ikke kunnet fastslaas. Han afgik ved Døden i Efteraaret 1892 og afløstes den 1. Oktober af afskediget Premierløjtnant, Viceinspektør *Peter Vilhelm Ferdinand Svendsen*, der blev betegnet baade som *Klokke* og *Kantor*, hvilket for saa vidt var berettiget, som han betalte en af Koret 200 Kr. om Aaret for at lede Sangen.

Svendsen afgik ved Døden sidst i 1912 og afløstes den 22. Januar 1913 af Pastor emeritus *Karl Peter Brückner*, der havde været Præst i Amerika og ogsaa i Ny og Næ prædikede for Pastor Storm. Hans Stilling til Kantorvæsenet kendes ikke, men under hans Tjenestetid fremkom Loven af 1. Juli 1920, hvorom senere.

Den 4. April 1872 (Kaskmdtsk. Indk. Skr.) tales der for første Gang om et *Kirkebud*, idet 1. Generalkommandointendantur meddeler, at saalænge Hæren ikke paa anden Maade har Anvendelse for de to Portbygninger ved Sjællandsporten, kan den vestre frit afbenyttes til det ved Kirken ansatte Kirkebud. Denne Stilling udviklede sig efterhaanden paa en meget alsidig Maade; fra oprindelig kun at være en Stilling som *Ringer*, formerede den sig som *Kirkebud*, *Kirkebetjent* og *Fyrbøder*, ja, i et enkelt Tilfælde endog som *Vicekantor*, formentlig fordi den paagældende var afskediget Militærmusiker og som saadan har bistaæet ved Indøvelsen af Kirkekoret. Det ses ikke, hvorvidt den daværende Ringer, *Olt-haver*, har ladet sig friste af Tilbudet om den usunde Lejlighed, men det er næppe rimeligt; thi da han afgik ved Døden omkring den 6. Juli 1876 (Kaskmdtsk. Indk. Skr.), rykkede Efterfølgeren, afskediget *Sergent Nielsen* ind i den tidligere tildelte Lejlighed, Artilleristok 12, Stuen. Hvornaar Sergent Nielsen er blevet afløst af *Sergent Harthelius* kan ikke ses, ej heller, hvornaar denne afgik; men i 1880-erne boede Harthelius's Enke i Huset ved Sjællandsporten og var da *Kirkekone*. Antagelig i 1892 blev forhenværende *Militærmusiker C. L. Teilgaard* i en kort Tid Kirkebetjent m. m., og det er ham, der ved en enkelt Lejlighed nævnes som *Vicekantor*. Han afløses tidligst i 1895 af afskediget Overtrompeter *C. A. F. Prødel*, der afgik den 17. September 1908 (Kaskmdtsk. Indg. Skr.) og afløstes den 1. Oktober af pensioneret Arbejder ved Bageriet *Jens Peter Jensen*, der passede alle de mange Stillinger i 20 Aar indtil Sommeren 1928.

Trods talrige og kostbare Reparationer havde der altid været noget i Vejen med *Kirkeuret*, og selv om det havde tabt noget af sin Betydning, efter at man i 1874 af Hensyn til, at Byens Hovedvagt var blevet flyttet fra Kongens Nytorv ud i Kastellet, havde anbragt et Ur paa den indre Side af Sjællandsporten, havde man nu engang vænnet sig til at have dette Ur i Kastellets Midte, og der blev derfor den 25. August 1879 opsat et Ur, der blev drevet ved Elektricitet (Kaskmdtsk. Indk. Skr.).

Spørgsmaalet om *Tavlepengene* havde ofte været fremme, men det rejstes som Regel altid fra de københavnske Kirkers Side; da Nedgangen fra 1836—40 her havde været saa betydelig, fremkom 15 københavnske Præster i 1877 med Forslag om, at Tallet af Tavler skulde forøges; men da Sagen naaede til Borgerrepræsentationen, blev denne gamle Skik skarpt kritiseret, og man ankede navnlig over, at der blev ombaaret Tavler, der i sin Tid var indført for at skaffe en øjeblikkelig Hjælp, men som efter gammel Slendrian stadig blev baaret rundt mange Aar efter, at Nøden var afhjulpet. Det blev derfor foreslaaet at ombytte Tavlerne med Bækkener (Bøsser) ved Kirkedørene, medens man paa anden Vis tilbød de gejstlige Erstatning for Tabet af Tavlerne. Biskopperne modsatte sig Forslaget paa det bestemteste, dels fordi det at indsamle milde Gaver var af apostolisk Oprindelse, og dels fordi de gejstlige Embedsmænd havde retsgyldigt Krav paa disse Beløb. Man foreslog den Udvej at nedsætte Antallet; men da ingen vilde give Afkald, bestemtes det, at de Stiftelser, der kunde føre Bevis for, at de havde Ret til en saadan Indtægt, blot behøvede at føre dette Bevis, da de saa paa anden Vis skulde faa det erstattet, ligesom man overfor Biskopperne fastholdt, at det ikke var de milde Gaver, man vilde tillivs, men den Forstyrrelse Ombæringen foraarsagede. Saa langt var man naaet i 1855, men først i 1877 ordnedes Sagen ved, at Præsterne og Opfostringshuset fik en Erstatning, medens der ved Kirkedøren blev hensat en Bøsse til Fordel for den enkelte Kirke (Uddrag af A. Wolff: *Køb.'s Udviklingshist.* 373), og den 8. November 1878 *afskaffedes endelig Tavleombæringen i Kirkerne.*

Medens Stillingen som *Bælgetræder* tidligere havde været en Omgangstjeneste, møder der os den 1. December 1891

en Bælgetræder, der, da Stillingen jo ifølge sin Natur nødvendigvis maatte være et Bierhverv, var knyttet til Stillingen som Tilsynshavende ved Kastelets Eksercerhus, idet begge disse Stillinger sorterede under Kasernekommandantskabet. Den første var *Oversergent Andreas Edvard Svendsen*, populært kaldet: »Gamle Svend«, hvilken Betegnelse skyldtes hans store Fuldskæg, der, selv om det i Aarenes Løb fra blond var gaaet over til hvidt, allerede fra hans yngste Dage havde givet ham et ældet Udtryk. Han, der var en Type paa Underofficeren fra de saakaldte gode gamle Dage, afgik fra Stillingen den 31. Juli 1906 og endte sit lange Liv i »De gamles By«. Stillingen blev derefter overtaget af pensioneret *Oversergent Carl Christian Vilhelm Christensen*, der afgik den 5. December 1914 som Kirkens sidste Bælgetræder, eftersom der da blev indlagt elektrisk Motordrift. Ganske vist var der, som vi senere vil høre, blevet indlagt elektrisk Lys i Kirken allerede i 1911, men til trods for at baade Organisten og Bælgetræderen ønskede Forandringen, den første fordi det var langt bedre, den anden fordi der efterhaanden var blevet noget nedværdigende i denne Stilling for en Underofficer, lykkedes det dog ikke at faa indført det før 3 Aar senere, fordi Kirkens Præst havde været imod det.

Den 1. Juni 1886 hedder det (K. f. H. Nr. 24):

»Den i Henhold til allerhøjeste Resolution af 13. September 1867 trufne Bestemmelse om, at den kommanderende General i 1. Generalkommandodistrikt tillige er Kommandant i København og Citadellet Frederikshavn sættes ud af Kraft. Den hidtilværende Souskommandant bliver nu Kommandant i København og Citadellet Frederikshavn. *Patronatet over Kirken* overføres fra Kommandanten til den kommanderende General i 1. Generalkommandodistrikt.«

Fredag den 10. Februar 1895 tidligt paa Formiddagen hjemsøgte Kirken og det bagved liggende Arresthus af en *Ildsvaade*, hvorved Kirkens Eksistens var stærkt truet. For at der kunde blive tilstrækkeligt varmt i Kirken til Søndagsgudstjenesten, var det nødvendigt at fyre op allerede Fredag Morgen; dette var ogsaa sket hin Fredag, men medens Fyrbøderen derefter opholdt sig en kort Tid inde i Kirken, havde Ilden bredt sig saa stærkt ud over Fyrstedet, at den i Løbet af faa Øjeblikke havde naaet at fænge i Tagspærene. Brandvæsenet blev alarmeret, og det lykkedes i en forholdsvis kort

Tid at faa Bugt med Ilden, hvortil ogsaa bidrog, at der laa et betydeligt Lag Sne paa Taget.

Under den af Branden nødvendiggjorde *Restaurering*, blev Skt. Paulskirken benyttet af Menigheden, indtil den atter Søndag den 24. Marts kunde tage sin gamle Kirke i Besiddelse.

I Februar 1901 blev der igen indledet et *Attentat paa Kirken*, men heldigvis drev det denne Gang lettere over end i 1853—54. Det var »Komitéen til Bevarelse af Kastels-terrainet som Park«, der udsendte sin Kastelsplan. For Kirkens Vedkommende indeholder den følgende:

»Endvidere er der Kirken. Den vil efter vort Skøn baade i og for sig og paa Grund af sin Beliggenhed virke forstyrrende ind i vor Plan, og vi ville vanskelig kunne faa noget ud af Parkanlægget, om den skal bevares. Den maa vel billigvis heller ikke betragtes som noget saa værdifuldt at holde paa, naar det betænkes, at den Menighed, der hører til den, er Garnisonen, som jo netop skal forflyttes fra Stedet. I arkitektonisk Henseende er den uden Betydning, sammenbygget som den desuden er med de militære Arrester, Arrestforvarerbolig m. m.«

Paa det Kort, der følger med Planen, er da ogsaa samtlige Bygninger — med Undtagelse af Kommandantboligen og Portene — raserede og erstattede af to Sportsbygninger i Nord og Syd, medens alt det øvrige danner en eneste stor Sportsplads.

Efter de nye Forhold med Kirken som Sognekirke blev Præstens Lønning som følger:

Indtægten var:	Kr. ø.
1. Lønning af Krigsministeriet.....	784,00
2. Vederlag for Tavlepenge.....	450,00
3. Militæroffer.....	607,17
4. Det hittidige Offer for Daab, Vielser, Begravelser og Konfirmation kan ikke anslaaes til over.....	150,00
5. Præstepengene fra det til Sognet nu henlagte Civildistrikt 300 Kr., heraf Præstens Part.....	ca. 200,00
	<hr/> 2.191,17
Udgiften var:	Kr. ø.
1. Arealafgift, hittidig.....	16,00
2. Ekspenser, —	28,00
	<hr/> 44,00

Til Embedet hører en Bolig bestaaende af 2 større og 6 mindre tildels meget smaa og lave Værelser. Boligens Vedligeholdelse paa-hviler Patronatet; til Boligen hører en mindre Have. Den Formandens Enke tilkommende Pension udredes af Statskassen.

Efter Nytaar 1904 nærmede man sig mere og mere den Dag, den 26. November, hvor den *nuværende* Kirkebygning kunde fejre sin *200 Aars Bestaaen*, og atter her var det Pastor Storm, der lagde sig i Selen for at gøre denne Dag saa festlig og stemningsfuld som vel mulig. Som Optakt til Festen udgav han med de militære Myndigheders Assistance et lille beskedent Festskrift paa 46 Sider: »Citadels-Kirken. 1704 — 26. November — 1904«, København 1904. Foruden Pastor Storm ydede Chefen for 1. Regiment, *Oberst H. W. T. Gerstenberg*, Sognepræst *Petersen* i Skalkendrup (Søn af den Pastor J. H. Petersen, der havde været Præst i Kastellet fra 1834—53) samt *Kaptajn K. C. Rockstroh* Bidrag til Festskriftet. Man faar gennem dette at vide, at *Generalmajor V. C. O. Madsen* var Krigsminister, *Generaløjtnant G. Zachariae* Kirkens Patron og *Oberst L. Severin* Københavns Kommandant paa den Tid; endvidere at Menighedsraadet bestod af *Overintendant Jungjohan*, *Stabssergent Matthiassen*, *Grev J. S. D. Knuth* og *Fru Burmeister* med *Assistent Tronier* som Suppleant, Sognepræsten var: *A. V. Storm*, Klokker og Kantor: *P. V. F. Svendsen*, Organist: *P. L. Hoffmann*, Bælgetræder: *A. E. Svendsen*, Kirkebud og Ringer: *C. Prødel* og Kirkekone: *Bertha Harthelius*. I Berlingske Tidende for Lørdag Morgen den 26. November anmeldes Piecen med mange smukke Ord, der fuldt ud er paa deres Plads; men der findes dog desværre i Piecen nogle beklagelige Misforstaaelser i historisk Henseende, der ikke bør staa uimodsagte i et paa historiske Studier bygget Arbejde som dette. Den værste er vel, at hvor der S. 10 tales om Fællesskabet mellem Kirke og Arresthus, hedder det, at *Griffenfeldt* og *Stenbock* har siddet i dette Arresthus; dette er en Umulighed alene af den Grund, at *Griffenfeldt* sad i Kastellet fra 1676—80, og *Stenbock* fra 1714—17, medens Arresthuset først blev opført 1725. Mindre graverende og mere forstaaelig er Fejlene, hvor Indkvarteringsspørgsmaalene er paa Tale; thi Kastellets Indkvarteringsforhold er et meget vanskeligt Spørgsmaal at løse.

Festen indledes med, at 1. Regiments Musikkorps i Middagsstunden udførte en Række Koraler paa Kirkepladsen; men desværre var Vejret saa slet, at kun faa fik Lejlighed til at høre den stemningsfulde Musik.

Til selve den højtidelige Gudstjeneste Kl. 10 Form. var Kirken smykket med Blomster og Grønt, og de nye Faner var kommet paa Plads. Befalingsmandselever af Infanteri og Artilleri paraderede langs Midtergangen, Underofficerer anviste Pladser og Festskriftet uddeltes ved Indgangen. Kl. 10 traadte Hs. Maj. *Kong Chr. IX*, der var i Generalsuniform, ind i Kirken efter at være blevet modtaget af Sognepræsten ved Indgangen. Kongen førte Hds. kgl. Højhed *Kronprinsesse Louise* og efter dem fulgte hele Hoffet og dets Følge. Efter at alle var kommet paa Plads, indledes der med et af Organist Hoffmann komponeret Festpræludium for Orgel og Blæseinstrumenter, ligesom Salmesangen — foruden af Orglet — ledsagedes af Basuner, medens Kirkens Sangkor udførte de i Gudstjenesten indflettede Kor: det gamle »Introitus« samt I. P. E. Hartmann's: »Opløfter Eders Hoveder« og »Ære være Gud«. I sin Prædiken over Dagens Evangelium takkede Præsten Gud for, at der ved denne Kirkes Indvielse var givet vore Soldater et nyt Gudshus, dvælede ved Minderne gennem de 200 Aar, mindede de unge Soldater om, at den gamle Kirke med Kærlighed bredte sine Arme ud imod dem og sluttede med en bevæget Tak til Kongen for hans Nærværelse ved denne Kirkefest. — Under Postludium fra Orglet tømtes Kirken langsomt.

Samme Aften afsluttedes Festlighederne med en Kirkeconcert, ved hvilken Lejlighed hele Kirken var fuld. *Frk. Augusta Eschricht* spillede Kompositioner af J. S. Bach og Fr. Liszt paa Orglet, Koncertsanger *Mikkelsen* foredrog nogle særdeles velvalgte Sange, ligesom Kirkens eget Kor ydede sit Bidrag med flere aandelige Sange.

Om Kirken efter den Tid er der fremdeles at berette, at den atter i 1905 blev underkastet en *Restaurering*, der stod paa fra den 12. Juli til den 17. September s. A., at den fik Lydaabningerne i Kirkespiret gjort større, at den blev forsynet med Inskriptionen: »Jeg er Vejen, Sandheden og Livet« paa Kirkens Facade, og at den i 1911 fik indlagt elektrisk Lys.

Fra den 1. Januar 1872 blev *Kordrenge-Institutionen* op-

hævet for Kastelskirkens Vedkommende, og det blev bestemt, at de 150 Rdl., der aarligt i de senere Aar var blevet udbetalt af *Fattiggassens* Midler til disse Drenges Beklædning, fremtidig skulde anvendes til Dækning af Udgifterne ved det i Kirken antagne *Sangkor* (L. og B. 26). Dette Kor kom til at bestaa af 4 Damer og 2 Herrer; det kan ikke ses, hvem der fra først af har været Korets Leder; først fra den 1. Oktober 1897 nævnes der en *Emil Johan Carl Reimer*, der blev konstitueret som *Vicekantor* og fungerede som saadan vistnok til 1904; efter ham lededes det af Korets Bassanger, *kgl. Kapelmusikus Victor Hansen* til 1. Oktb. 1907.

Kastelskirkens uniformerede Kordrenge, som »Korpsets» saa ud i 1870.

Ved Organist *Hoffmann's* Død blev *Sanglærer Vilhelm Poulsen* den 3. Februar 1907 konstitueret som Organist. Som Ansøgere til det nye Embede var der ikke mindre end 27, af hvilke der blev udtaget fire, mellem hvilke der den 30. August 1907 blev arrangeret en Konkurrence i Kirken i Nærværelse af Patronatet, den militære Musikkommission, Kirkens Sognepræst og Komponisten, *Professor Otto Malling*. Efter Konkurrencen modtog *Musiker, cand. phil. Kai Richard Kroman* den 24. September s. A. Meddelelse om, at han var blevet den heldige.

Organist Kroman var født den 14. November 1880 i København som Søn af Professor, Dr. phil. K. Kroman ved Københavns Universitet og Marie Lovise Bruun. Han var Student fra 1898, studerede Polyteknik men blev senere Elev i Musik af Komponisten Carl Nielsen og Organist L. Birkedal-Barfoed og tog i April 1907 Organisteksamen med Udmærkelse. Fra Oktober 1915 Bestyrer af »Lærestalten for Kirkemusik«; indgik den 20. Juni 1922 Ægteskab med Erna Agnete Andersen. Da Kroman tiltraadte sit Embede forenedes endelig de to Embeder: *Organist* og *Kantor*; *Koret* bestod da af 4

Damer og 2 Herrer, og saaledes var dets S sammensætning, indtil den 1. Juli 1920, da det blev reduceret, hvorom senere.

Med Hensyn til de kirkelige Handlinger skal nævnes, at Krigsministeriet den 3. April 1900 tilskrev 1. Generalkommando som følger:

»Paa derom af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet nedlagt allerunderdanigst Forestilling har det under 27. f. M. behaget Hs. Maj. Kongen allernaadigst at bifalde: »at der i den befalede Kirkebøn i Citadelskirken i Kjøbenhavn sker den Forandring, at Bønnen for »denne Bys Kommandant og Garnison« bortfalder, saaledes at der i Stedet for bedes for »Kongens Krigsmagt til Lands og til Vands.« (L. og B. 2).

I Juni 1903 var *Kirkens Patron, Generaløjtnant M. S. F. Hedemann*, afgaaet ved Døden i sin Bolig i Kastellet. Bisættelsen foregik fra Garnisonskirken, og som et Glimt fra Fortiden, hvor højstaaende Officerer altid blev stedt til Jorden med store militære Æresbevisninger, noget der desværre nu er »gaaet af Mode«, skete det ogsaa her, og man lod tilmed hele det lange og imponerende Tog drage gennem Kastellet, hvor Ligvognen et Øjeblik holdt stille foran den Bolig, hvor den afdøde havde draget sit sidste Suk, og hvor Flaget selvfølgelig vajede paa halv Stang — men Klokkeren paa den Kirke, for hvilken han havde været Patron, hang stille og tavs, ikke en Haand rørte den, og da man spurgte *Ringeren*, hvorfor der ikke var blevet ringet, lød det drastiske og plebejiske Svar: »Hvem skulde have betalt mig for det?« Men naar nu den gode Ringer var saa nidkær for sin Pengepung, saa kunde dog vel den paagældende Præst have sagt et Ord med i Sagen. Det var et Møde mellem Fortid og Fremtid, der ikke gjorde Fremtiden Ære, og det gjorde et højst pinligt Indtryk paa mange.

Søndag den 7. December 1913 fejredes der en særlig smuk kirkelig Handling i Anledning af *1. Bataillons 150-Aars Jubilæum*, og Handlingens Skønhed blev ikke mindre, fordi den, paa Grund af den enorme Tilslutning, maatte afholdes ude paa Kirkepladsen under aaben Himmel. Vejret var usædvanligt smukt, Kastellets Gader og særlig dets Porte var smykkede med Flag, Guirlander, Vaaben og Skjolde. Da Bataillonens ikke havde Mandskab inde, og da man ønskede, at det Æreskompagni, der skulde føre Bataillonens Fane, var Folk

af 1. Bataillon, lagde den i 1910 oprettede *1. Regiments Soldaterforening* paa en eklatant Maade sin gode nationale Soldateraand for Dagen, idet dens Bestyrelse havde appelleret til det hjemsendte Mandskab af de senere Aargange om at melde sig frivilligt for at trække i Trøjen paa denne ene Dag, og saa talrig var Tilslutningen, at der meldte sig mange flere end de 100 Mand, som krævedes til Æreskompagniets Styrke. Midt foran Kirken var rejst en flagsmykket Talerstol, og efter at Regimentsmusikken havde spillet: »Vor Gud han er saa fast en Borg«, besteg en af Bataillonens gamle Rekrutter, Sognepræsten ved Frederiksberg Kirke, *Johs. Th. Engel*, der var fremmødt i Ornat, Talerstolen og holdt en varmfølt Tale i Dagens Anledning, hvorefter Pastor Storm lyste Velsignelsen over Konge og Folk, over den Ungdom, der skulde færdes ved Bataillon og over dem, der skulde befale og lede denne Ungdom. — Kl. 12 ankom Hs. Maj. *Kong Chr. X* med hele sin store Stab. Kongen takkede særlig de mange gamle Veteraner, der havde givet Møde og takkede i djærve Ord hele den talløse Skare af Bataillonens hjemsendte gamle og unge Soldater, fordi de paa denne Dag havde sluttet sig op om deres Afdeling og dens Fane.

Med Hensyn til Kirken og dens Præst's Forhold til *Fattiggassen* skal anføres, at Krigsministeriet den 18. Maj 1887 indledede en Skrivelse til 1. Generalkommando paa følgende Maade:

»I Betragtning af, at de for Bestyrelsen af Citadellet Frederikshavns Fattiggasse gældende Bestemmelser, der i sin Tid er givne for Forhld, der var væsentlig forskellige fra de nu bestaaende, ikke længere kunne anses for tidssvarende, hverken for saa vidt angaar Sammensætningen af Kassens Bestyrelse eller for saa vidt angaar Anvendelsen af Kassens Midler, har Ministeriet været betænkt paa at foretage en Omordning af de herhenhørende Forhold, og da der nu er ansat en ny Garnisonspræst i Citadellet og forestaar en ny Ansættelse af Garnisonsauditor, hvilke to Personer i de senere Aar har bestyret Kassen under Kommandantens Overtilsyn, formener Krigsministeriet at burde benytte dette Tidspunkt til Iværksættelsen af den paatænkte Ordning.«

Som Følge heraf opstod der en længere Korrespondance med forskellige Forslag og Modforslag, hvoraf Resultatet bl. a. blev, at Kommandanten i København og Kastellet Frederikshavn som hidtil skulde føre Overtilsynet med

Asylet i Kastelet, at den hidtil bestaaende Kassekommission ved Kastelets Fattigkasse ophæves, at Kasernekommandanten skulde føre det nærmere Tilsyn med *Asylet*, samt at Udgifterne til Kirken og *Skolevæsenet* skulde vedblive.

I Haandbog for Hæren 1914 nævnes *Fattigkassen* mellem »Legater til Fordel for Befalingsmænd m. fl. fra de i Citadellet indkvarterede«, og det hedder bl. a., at den »bidrager til den *Classenske Legatskole*« og »*Asylet* i Citadellet«. I Tilslutning hertil skal det anføres, at fhv. Forstander for den tidligere *Classenske Legatskole*, *Th. N. Skibsted*, har meddelt, at det nævnte Tilskud af 200 Kr. hver Termin til Skolen tog sin Begyndelse fra Juni Termin 1902 og atter blev inddraget fra Juni Termin 1918, fordi Skolen fra 1919 blev underlagt Københavns Kommune.

Den 28. Oktober 1914 var det 250 Aar siden, at Kommandanten i København, *Generalmajor Frederik von Ahlefeldt*, modtog Kongens Ordre til at lade Kastelet Frederikshavn besætte af 2 Kompagnier af Liv Regiment til Fods (Livgarden) og 2 Kompagnier af Ruse's Regiment (2. Bataillon). Paa denne Dag i 1914 vilde derfor Kastelet — og for den Sags Skyld ogsaa dets Kirke — have kunnet fejre 250-Aarsdagen for sin Tilblivelse med samme Berettigelse, som naar vore mange gamle Afdelinger fejrer deres Jubilæer. Tanken herom var da ogsaa allerede fremme i Foraaret 1914; men — saa kom Verdenskrigen og lagde enhver Tanke om Fest øde, og saaledes skete det da, at Dagen gik fuldstændig ubemærket hen, end ikke et eneste Flag var hejst til Ære for den gamle Fæstning paa dens 250-aarige Jubilæumsdag. — Men lad os saa leve i Haabet om, at de, der oplever den 28. Oktober 1964, vil kunne enes om at fejre 300-Aarsdagen saavel for Kastelet som for dets Kirke.

VIII. Kastelskirkens nyeste Tid. 1914—1936.

For at give Kastelskirkens Historie en i kirkelig Henseende passende Afslutning, vil dette Afsnit blive ført frem til 400-Aars-Jubelfesten for Reformationens Indførelse i Danmark; thi vel er det en Kendsgerning, at al Historie

bør ses paa passende Afstand, men netop derfor vil dette Afsnit kun blive rent fragmentarisk og — navnlig — rent refererende, saaledes at kun de vigtigere Begivenheder i dette Tidsrum vil blive omtalt som en Støtte for en eventuel senere Fortsættelse. Dette er der saa meget mere Anledning til, som Detailstudierne over Kastellets Historie som Helhed kun er ført frem til 1914.

I November 1914 bestod Kirkens Personale af følgende Personer: *Pastor A. V. Storm, Kantor K. P. Brückner, Organist K. R. Kroman og Ringer J. P. Jensen.*

I April 1915 indledes Rækken af 1. Regiments *Soldaterforenings Jubilæums-Fester* i Kastellet, og den er trolig blevet fortsat siden da. Naar disse Fester ogsaa kom til at spille en Rolle i Kirkens Historie, var der to om Æren: *1. Regiments Soldaterforening* og Kirken. Den nævnte Forening var blevet stiftet i 1910, og en af dens Opgaver var at samle de gamle Soldater til en aarlig Mindefest, der laa saa nær som mulig ved den Dag, hvor de for 10, 25, 50 eller 60 Aar siden for første Gang var mødt som Rekrutter i Kastellet ved en af de derliggende Batailloner. Fra en meget lille og spæd Begyndelse den 19. April 1911 havde disse aarlige Formiddagssammenkomster paa Kastellets Kirkeplads efterhaanden vokset sig større og større, saa at det begyndte at gaa op for de militære Myndigheder, at der laa mere bag denne Kærlighed til Minderne fra Soldatertiden, end man fra første Færd havde tillagt dem. I de første Aar arrangerede man smaa militære Opvisninger for Jubilarerne; men i 1915 fik Soldaterforeningens Formand, *Totalisatorforstander Einar Rosendal*, den Ide at henlægge en Del af Festen til selve Kastelskirken, idet han under en Samtale med Pastor Storm fremkom med det Forslag at lade afholde en kort men stemningsfuld Mindegudstjeneste i Dagens Anledning. Selvfølgelig greb Pastor Storm Ideen med Glæde og stillede straks saavel Kirken som sig selv til Foreningens Disposition, og den 8. April 1915 blev det første Forsøg foretaget. Det viste sig at slaa udmærket an, og Dagen blev en historisk og storstilet Mindedag saavel i Kirkens som i Foreningens Historie, i hvilken sidste den omtales saaledes:

»Ved Indgangen tog Pastor Storm imod, og bød hver enkelt Deltager Velkommen, og fra Prædikestolen holdt han en meget smuk

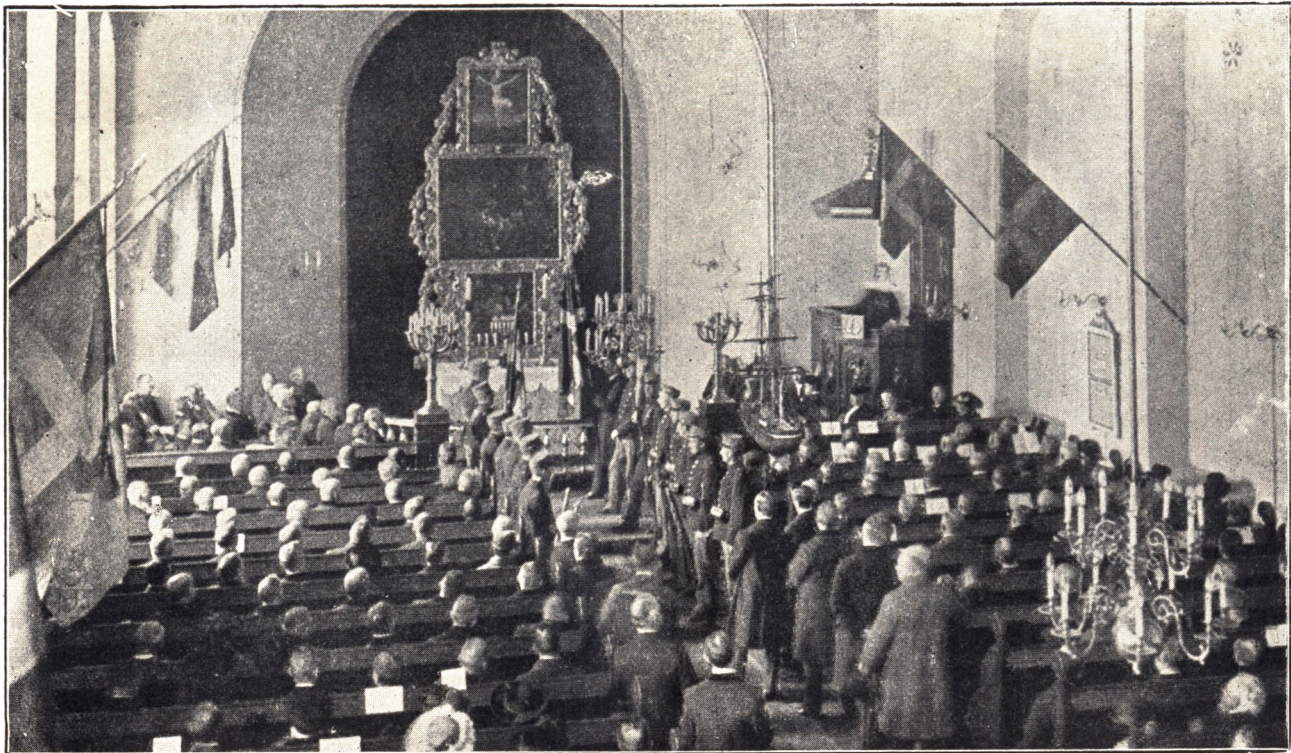
*Fra en af 1. Regiments Soldaterforenings aarlige Jubilæumsfester. Paa March til Kirkepladsen.
Kliché fra 1. R. S. F.s Jubilæumsskrift.*

Tale, hvori han særlig dvælede ved den store Betydning, Minderne har for Menneskene gennem hele Livet Efter at »Kongernes Konge« var sunget, traadte Pastor Storm frem i Koret og udtalte med stor Højtidelighed: »Gud bevare Kongen!«, og med »Dejlig er Jorden« sluttede den smukke Kirkehøjtidelighed.«

Forsøget var lykkedes over al Forventning, Regimentets Befalingsmænd fra den højeste til den laveste deltog i Festen, og naar de jubilerende Aarganges Bataillonsfaner blev ført op gennem Kirken i højtidelig Procession for at plantes i Koret, rejste alle sig instinktivt i Stolestaderne. Alt som Aarene gik, ufoldede denne enestaaende Højtidsfest sig rigere og rigere; snart ledsagedes Orglet af Regimentets Musikkorps, og snart lød der oppe fra Orgelpulpituret Solosange, der stemte overens med Stedet og Anledningen og udførtes af nogle af vore første og største Kunstnere til Orglets Akkompagnement. Tænker man sig tilbage til Fortiden, saaledes som den er skildret i det foregaaende, hvor Soldaterne blev tvunget til »i Række og Geled« at gaa ind i det samme Guds Hus, maa man sikkert erkende, at Indførelsen af disse Soldaterfestgudstjenester var en god og smuk Tanke; thi det har vist sig, at den tog Majoriteten af de gamle Soldater ved Hjerteroden ved frivillig at drage dem ind i Regimentets gamle Kirke — det eneste Regiment i København, der har sin egen Kirke — og lod dem rives hen under Mindernes Rus.

Den 1. Oktober 1915 vedtoges der en Lov for Kirkens Bestyrelse etc., ved hvilken Lejlighed Betegnelsen *Klokker* ændredes til *Kordeg*n, dog saaledes at den i Praksis ikke gennemførtes for Kastelskirkens Vedkommende før den 1. Januar 1922, da der indtraf et Personskifte.

Den 28. Juni 1920 forelaa der en kirkelig Lønningslov, der bl. a. bestemte, at *Organistembederne* ved Kirkerne i København og paa Frederiksberg skulde deles i tre Lønningsklasser »under Hensyntagen til Kirkernes og Sognets Størrelse og til de Krav, som *Orglets* Betjening stiller«. I den højeste Klasse skulde optages $\frac{1}{5}$ af Embederne og i hver af de to øvrige $\frac{2}{5}$. Samtidig blev denne Inddeling bestemmende for *Korets* Størrelse, saaledes at det Antal Korister, der kunde lønnes af Kirkeligningen, ikke maatte overstige 10 for 1., 6 for 2. og 4 for 3. Klasses Vedkommende. Kastelskirkens Organistembede kom paa den Maade til at staa i 3.

*Deltagerne i en af 1. Regiments Soldaterjorenings Jubilæumsfester samlede til Mîndegudstjeneste i Kastelkirken.
Kliché fra 1. R. S. F.s Jubilæumsskrift.*

Klasse, saa at Koret maatte reduceres fra 6 til 4 Personer, i hvilken Anledning dets to Herrer blev opsagt ved Lovens Ikrafttræden den 1. Juni s. A. Hermed ophørte desværre den firstemmige Sang ved Gudstjenesten, hvad Menigheden følte som et stort Savn, hvorfor ogsaa Kirkens Bestyrelse ad andre Veje foretog Forsøg paa at skaffe Midler til en fornyet Udvidelse af Koret. Forsøget lykkedes, og fra den 1. Marts 1922 opnaaede man atter at faa Koret udvidet med to mandlige Stemmer, men uden fast Ansættelse.

Efterhaanden var der imidlertid blevet opført saa mange nye Kirker i København, at en Omklassificering af *Organistembederne* viste sig paakrævet, og fra den 1. Juli 1926 rykkede Kastelskirken op i 2. Klasse og opnaaede saaledes atter Ret til at forøge *Koret* med to mandlige Korister lønnede af Kirkeligningen.

I Erkendelse af den Taknemmelighedsgæld, hvori *1. Regiments Soldaterforening* var kommet til at staa i til Kirken i Kraft af dennes Forstaaelse af og gæstfri Stilling ved de omtalte Soldaterjubilæer, besluttede to af dens Medlemmer, kgl. Hof-Guldtrækker, *Grosserer R. Seifert* og forannævnte *E. Rosendal*, i Foreningens Navn at skænke Kirken et helt nyt *Orgel* i 1922, idet den første skænkede selve Orglet, den anden hele Installationen. Det nye Orgel, der var fra W. Sauer, Frankfurt a. d. Oder, var et pneumatisk Orgel paa 35 »klingende« Stemmer, med 3 Manualer. Saalænge Opstillingen, der varede i flere Maaneder, stod paa, blev der ved Gudstjenesten benyttet et Harmonium, der var anbragt i Koret ved Døbefonten. Under Opstillingen viste det sig, at det nye Orgel krævede en saa stor Plads, at der maatte tilvejebringes en anden Opgang til Orgelpulpitret, hvilket atter blev den ydre Anledning til, at Kirken fik overladt en Del af den øverste Etage af den nordre Fløj af *Arrestbygningen*. Det nye Orgel blev for første Gang taget i Brug Juleaften 1922.

I Efteraaret 1921 var *Pastor K. P. Brückner* afgaaet som »Kantor«, og den 1. Januar 1922 indsattes Kirkens første virkelige *Kordegner*, *Alfred Thomsen* i sit Embede af *Pastor Storm*. Thomsen er født den 18. Juni 1893 i Manna, Thise Sogn, som Søn af Gaardejer Thomas Jensen og Johanne Christensen. Efter i nogle Aar at have været ved Land-

væsenet indgik han den 17. Maj 1923 Ægteskab med Elisabeth Nelly Grubb-Andersen og tog i 1927 Eksamen som Faglærer i Religion og Træsløjd. Han udfylder nu ved Kirken hele den Tjeneste, som tidligere Tidens »Kantorere« udførte.

I 1921 udvidedes paany *Kirkens Sognegrænse* til: Midtlinien af Toldbodvej, Grønningen, Østerbrogade, Classensgade, Strandboulevarden (mod Nord), Jens Munksgade, Aarhusgade (mod Øst), Sundkrogsgade, Klubiensvej og Havnen. Ved at drage Grænsen gennem Grønningen i Stedet for som tidligere gennem Store Kongensgade, bortskar man i Virkeligheden en betydelig Del af Kastellets oprindelige »Grund« eller Omraade«; thi den gamle Reberbane, senere Husarkaserne, langs Store Kongensgades østlige Side fra Toldbodvej til Søndre Frihavnsvej var i ethvert Tilfælde Kastellets Grænse mod Vest indtil Chr. VII's Tid.

Samme Aar blev *Pastor Alfred Bindslev* Præst ved Garnisons- og Kastelskirken indtil 1933. Bindslev er født den 21. Juni 1896 i Aalborg som Søn af Kreditforeningsdirektør Valdemar B. og Johanne Dahm, Student fra Frederiksberg Gymnasium, cand. theol. 1929. Indgik Ægteskab den 30. September s. A. med Esther Harboe. Har fra 1918—25 været Redaktør af Tidsskriftet »Den ny Tid«, Udgiver og Redaktør af Tidsskriftet »Det nye Danmark« og Medarbejder ved »Dagens Nyheder«. Folketingsmand fra 1926, Medlem af Borgerrepræsentationen fra 1925 m. m. og Forfatter til »Alverden skrives i Mandtal« og »Kristendom og Statsstyre«.

Den 1. Maj 1928 afgik *Jens Peter Jensen* som *Bud, Ringer* og *Fyrbøder* m. m.; Jensen var en ganske ualmindelig beskeden og stilfærdig Mand, og ved sin Afgang benaadedes han med Dannebrogskorset. Ved samme Lejlighed blev endelig de mange smaa Stillinger forenet under Fællesbetegnelsen »Graver«, en iøvrigt ret mærkelig Betegnelse ved en Kirke uden Kirkegaard. Denne Stilling overtoges samtidig af *Diakon Peter Chr. Rasmussen*, der er født den 5. April 1884 i Søborg ved Gilleleje; gennemgik omkring 1909 et Kursus i Sygepleje paa Kolonien Philadelphia og virkede derefter i Sygeplejervirksomhed indtil 1928. Ved Siden af sit kirkelige Arbejde er han Medarbejder ved Sømandsmissionen i fremmede Havne.

Den 26. November 1929 højtideligholdt den nuværende

Kirkebygning sit *225 Aars Jubilæum*. Der har under dette Arbejde vist sig den Mærkelighed, at kun et Minimum af Mennesker aner noget om, at Kastelskirken er akkurat lige-saa gammel som Kastellet. Da man fejrede Kirkens 200-Aars Jubilæum, var den i Virkeligheden 240 Aar gammel; thi at den i 1704 var blevet flyttet fra den ene til den anden Ende af den *samme* Plads og indenfor de *samme* Volde burde dog formentlig ikke være Grund til, at man fornægtede Kastelskirken i dens første 40 Aar. Lad den ældste Kirke have været saa tarvelig som vel mulig, en Kirke var det dog, og den var først og fremmest *Kastelskirken*. Naar man nu atter i 1929 holdt Jubilæum, kan Talen jo kun have været om selve Kirkebygningen; thi Kastelskirken var den Gang 265 Aar gammel, og dens Jubilæumsdag kan ikke med nogen som helst Ret fejres den 26. November regnet fra 1704, men den 28. Oktober regnet fra 1664.

Kirken var ved denne Lejlighed fyldt indtil Trængsel, og *Provst H. M. Fenger* holdt Festprædikenen, der, som altid, var præget af hans stærke Personlighed. Efter Talen udførte Kirkens Kor et *Te Deum* af Franz Witt med Orgelledsagelse.

Den 3. August 1930 afgik *Pastor Storm* pludselig ved Døden efter at have været Præst ved Kirken i 28 Aar, hele 9 Aar længere end nogen som helst anden af Kastelskirkens Præster; men — indrømmes maa det jo, at Levevilkaarene havde bedret sig betydeligt siden Kirkens første Dage. Nogen Tid før sin Død havde Pastor Storm hos en fhv. *Skibsfører, Gorm Clausen* i Marstal, bestilt en Kopi af Fregatten »Jylland« til Ophængning i Kirken. Desværre naaede han ikke at faa den at se, eftersom Skibet først kom her til Byen Dagen efter, at han var død. Selvfølgelig fandt Pastor Storm's Bisættelse Sted i Kastelskirken, og Provst Fenger talte over ham.

Pastor Storm afløstes af *Sognepræst Svend Rehling*, Kirkens nuværende Præst. Pastor Rehling er født den 27. Marts 1893 i København som Søn af Læge Joh. Rehling, der har været knyttet til Kastellet som Militærlæge, og Neeltje Fich. Student fra Metropolitanskolen 1911 og cand. theol. 1917. Indgik Ægteskab den 10. August 1917 med Bertha Salto. Præsteviet Medhjælper i Grenaa 1918—20, Landssekretær for K. F. U. M. i Danmark 1921—25, Sognepræst paa Strynø 1925—30 og Sognepræst ved Kastelskirken fra 1930. Sekre-

tær fra 1921—26 og Formand fra 1926—28 for Komitéen for de kristelige Seminaristmøder; Medlem af Fællesbestyrelsen for K. F. U. M. og K. F. U. K. i Danmark fra 1929, Formand for Landsudvalget for Alverdens Drenges Dag 1925—32, Medlem af Hovedbestyrelsen for Foreningen Dannevirke fra 1931. Har udgivet en ret betydelig Del kristelige Digtsamlinger, Medudgiver af Andagtsbogen: »Bækken ved Vejen« og Redaktør af »De Unges Julebog« fra 1923. Har fremdeles foretaget en Del Oversættelser.

I 1932 anskaffede Kirken sig et nyt *Antependium* for Altret og en ny 7-armet *Lysstage* samt *Sølværkalke* til Brug ved Altergangen. — Tre af Menighedens Damer: Fru *Fuldmægtig Margrethe Bruun de Neergaard*, *Kommunelærerinde Frk. Frida Grubbe* og *Fru Kaptajn Else Møller* har skænket Kirken en af dem syet ny hvid *Silkemessehagel* med Kunstbroderi.

Ved Pastor Bindslev's Afgang i 1933 blev *Pastor Johannes Kristiansen* den 27. September s. A. udnævnt til Kaldskapellan ved Kastelskirken. Pastor Kristiansen er født den 24. Marts 1900 i Nøvling Skole, Ringkøbing Amt, som Søn af Lærer, fhv. Højskoleforstander, Nicolaj Kristiansen og Nicoline Kristine Larsen-Marcussen. Student 1923 fra Aalborg Katedralskole, Sekretær i K. F. U. M.'s Soldatermission 1925—29, cand. theol. den 12. Januar 1929, ordineret i Holmens Kirke April 1929, Kaldskapellan ved Holmens Kirke fra 1929—33. Indgik Ægteskab den 12. Juni 1935 med Rigborg Hvidberg-Hansen. Kapellan ved Kastelskirken, hvor han den 15. Oktober 1933 holdt sin Tiltrædelsesprædiken. Var fra sin Ordination Medhjælper for Pastor Bindslev ved Militærhospitalet, indtil han selv ved dennes Afgang i 1933 opnaaede at faa dette Embede.

Foruden den foran (S. 85) nævnte Asylmoder, Jomfru C. P. Lund, er der senere kun fundet endnu en, nemlig Frk. *Emma Barth*, der antagelig har tiltraadt Pladsen i 1870-erne. Hun var født 1829 og afgik ved Døden den 5. December 1883. Asyllet var paa hendes Tid i Fortunstokken.

A. Kastelskirkens Personale efter dets Stilling til Kirken.

a. Kapellaner, Kateketer, Præster og Sognepræster.

Kapellaner omtales, men ikke ved Navn.....		1664—1711.
Gosbruck, Henrik Jørgensen.. Kapellan.....		1711—1711.
Klug, Nicolai Mathisen	—	1711—1714.
Jensenius, Jens Jensen.....	—	1714—1729.
Mejer, Georg Barthold.....	—	konstitueret
Lohmann, Georg Martin	—	—
Gerlach, Conrad Friederich ...	—	—
Grothaus(en), Albert Gabriel..	—	—
Røbel, Jørgen Gottfriedsen ..	—	1729—1735.
Krause, Christian Christiansen.	—	1735—1736.
Harboe, Ludvig J.....	—	1736—1738.
Harboe, Ludvig J.....	—	1738—1739.
Harboe, Ludvig J.....	Præst	1739—1741.
Kruel, Peter.....	Kateket.....	1739—1740.
Pontoppidan, David Henriksen	Præst.....	1741—1757.
Priehst, Christian Michael Jo- hansen.....	—	1757—1760.
Delgast, Andreas Sparre Joa- chimsen.....	—	1760—1766.
Mandal, Jørgen.....	—	konstitueret..... 1766—1766.
Bjørnsen, Jes Wester Jacobsen.	—	1766—1772.
Bastholm, Christian.....	—	1772—1777.
Raben, Nicolai.....	—	1778—1782.
Koch, Christian.....	—	1782—1789.
Fallesen, Lorentz Nicolai.....	—	1790—1792.
Wæver, Christian.....	—	1792—1808.
Øllgaard, Nicolai Esmarch.....	—	1808—1811.
Blichert, Peter Arrild.....	—	1812—1817.
Østrup, Niels Christopher	—	1817—1819.
Kjerulff, Rasmus.....	—	1819—1820.
Wolf, Niels Giessing.....	—	1821—1823.
Dichmann, Vilhelm Rudolph..	—	1823—1834.
Hall, Peter Elias.....	—	konstitueret..... 1834—1834.
Petersen, Jørgen Henrik	—	1834—1853.
Jessen, Peter.....	—	konstitueret..... 1853—1854.
Ipsen, Harald Peter.....	—	1854—1871.
Kok, Johannes Georg Elias... ..	—	1871—1887.

Lütken, William Frederik	Præst	1887—1901.
Gredsted, Fritz Valdemar Wit- tenburg	— konstitueret	1901—1902.
Storm, Andreas Vangberg	Sognepræst	1902—1930.
Bindsev, Alfred	Præst	1921—1933.
Rehling, Svend	Sognepræst	1930—
Kristiansen, Johannes	Præst	1933—

b. Asylmodre.

Lund, Christine Petronelle, fra ca.	1829— ?
Barth, Emma, fra ca.	1870—1883.

c. Bælgetrædere.

Omtales, men ikke ved Navn	1769.
Jenkel, (en kommanderet Soldat)	1823.
Omtales, men ikke ved Navn	1865.
Svendsen, Andreas Edvard, fhv. Uoff.	1891—1906.
Christensen, Carl Christian Vilhelm, fhv. Uoff.	1906—1914.

d. Fyrbødere.

Olthaver (Tømrersvend)	1861—1876.
Nielsen, fhv. Uoff.	1876— ?
Harthelius, fhv. Uoff.	? — ?
Teilgaard, C. L., fhv. Militærmusiker	1892—1895.
Prødel, C. A. F., fhv. Militærmusiker	1895—1908.
Jensen, Jens Peter, fhv. Arbejder i Bageriet	1908—1928.

e. Gravere.

Rasmussen, Peter Chr., fhv. Diakon	1928—
--	-------

f. Kantorer.

Hebbe	} Ingen af disse synes at have været Kantorer af Gavn	1709.
Omtales, men ikke ved Navn		1711.
Wickmann, Johan Georg		ca. 1717—1753.
Omtales, men ikke ved Navn		1733, 1734 og 1739.
Lund, Ole, Student		1753—1792.
Richard, Lorenz Andersen		1792—1794.
Nissen, Niels		1794—1804.
Laane, Andreas Jakob		1805—1809.
Zink, Johan Georg Christopher		1809—1814.
Jordan, Christian Friederich		1814—1819.
Krossing, Nikolaj Ulrik		1819—1872.
Hansen, Hans Peter		1872—1892.
Svendsen, Peter Vilhelm Ferdinand		1892—1907.
Brückner, Karl Peter, fhv. ameri- kansk Præst		1913—1921.
Kroman, Kai Richard	1907—	

g. Kirkebetjente eller Kirkebude.

Omtales som Fællesbetegnelse, men ikke ved Navn...	1731.
Omtales, men ikke ved Navn.....	1831.
Olthaver (Tømrersvend).....	1842—1876.
Nielsen, fhv. Uoff.....	1876— ?
Harthelius, fhv. Uoff.....	? — ?
Teilgaard, C. L., fhv. Militærmusiker.....	1892—1895.
Prødel, C. A. F., fhv. Militærmusiker.....	1895—1908.
Jensen, Jens Peter, fhv. Arbejder i Bageriet.....	1908—1928.

h. Kirkekoner.

Omtales, men ikke ved Navn.....	1858.
Harthelius, Bertha.....	1904.

i. Klokkere.

Petersen, Søfren.....	død	1711.
Omtales, men ikke ved Navn.....		1734.
Plato, Hinrich.....	ca.	1752—1756.
Richard, Lorenz Andersen.....		1756—1792?
Laane, Andreas Jakob.....		1805—1809.
Zink, Johan Georg Christopher.....		1809—1814.
Forstrøm, Andreas, løsladt Slave.....		1814—1818.
Svendsen, Bøsemager.....		1818—1842.
Svendsen, Peter Vilhelm Ferdinand, fhv. Off.....		1892—1912.
Brückner, Karl Peter, fhv. amerikansk Præst.....		1913—1921.

j. Kordegne.

Thomsen, Alfred.....	1922—
----------------------	-------

k. Organister.

Meyer, Mathias.....	1704—1707.
Schilleret, Ignatius.....	1707—1726.
Bæhr, Johan Christian de.....	1726—1741.
Thielo, Carl August, Musiker.....	1741—1746.
Weise, Samuel Simon.....	1746—1757.
Wickmann, Johan Georg.....	1757—1771.
Kietz, Gottfried, Musiker.....	1771—1790?
Lorenz, Johan Heinrich.....	1790—1818.
Kretschmer, Frederik.....	1818—1845.
Hoffmann, Johan Carl Frederik.....	1845—1861.
Hoffmann, Peter Ludvig.....	1862—1907.
Poulsen, Vilhelm, konstitueret.....	1907—1907.
Kroman, Kai Richard.....	1907—

l. Ringere.

Thielo, Carl August.....	1741—1746.
Wickmann, Johan Georg.....	1746—1771.

Laane, Andreas Jakob.....	1805—1807.
Zink, Johan Georg Christopher.....	1809—1811.
Forstrøm, Andreas.....	1811—1818.
Svendsen (Bøsemager).....	1818—1842.
Olthaver (Tømresvend).....	1842—1856.
Nielsen (fhv. Uoff.).....	1876— ?
Harthelius (fhv. Uoff.).....	? — ?
Teilgaard, C. L., fhv. Militærmusiker.....	1892—1895.
Prødel, C. A. F., fhv. Militærmusiker.....	1895—1908.
Jensen, Jens Peter, fhv. Arbejder i Bageriet.....	1908—1928.

m. Skolemestre.

Omtales, men ikke ved Navn.....	1688.
Hebbe.....	1709.
Omtales, men ikke ved Navn.....	1711.
Wickmann, Johan Georg.....	ca. 1717—1753.
Lund, Ole.....	1753—1792.
Richard, Lorenz Andersen.....	1792—1794.

n. Vicekantorer.

Teilgaard, C. L.....	1892—1895.
Reimer, Emil Johan Carl, konstitueret.....	1897—1904?
Hansen, Victor, kgl. Kapelmusikus.....	1904—1907.

B. Førtegnelse i Bogstavorden over Kastelskirkens Personale.

	Side
Barth, E., Asylmoder	160
Bastholm, C., Præst	47
Bindslev, A., Præst	158
Bjørnsen, J. W. J., Præst	46
Blichert, P. A., Præst	61
Brückner, K. P., Kantor og Klokker	143
Bæhr, J. C. de, Organist	22
Christensen, C. C. V., Bælgetræder	145
Delgast, A. S. J., Præst	37
Dichmann, V. R., Præst	76
Fallesen, L. N., Præst	49
Forstrøm, A., Klokker og Ringer	75
Gerlach, C. F., kst. Kapellan	25
Gosbruck, H. J., Kapellan	24
Gredsted, F. V. W., kst. Præst	137
Grothaus(en), A. G., kst. Kapellan	25
Hall, P. E., kst. Præst	81
Hansen, H. P., Kantor	142
Hansen, V., Vicekantor	149
Harboe, L. J., Kapellan og Præst	26
Harthelius, Fyrbøder, Kirkebetjent eller Bud og Ringer	133
Harthelius, B., Kirkekone	133
Hebbe, Kantor og Skolemester	23
Hoffmann, J. C. F., Organist	90
Hoffmann, P. L., Organist	132
Ipsen, H. P., Præst	119
Jenkel, Bælgetræder	84
Jensen, J. P., Fyrbøder, Kirkebetjent eller Bud	143
Jensenius, J. J., Kapellan	24
Jessen, P., kst. Præst	84
Jordan, C. F., Kantor	71
Kietz, G., Organist	53
Kjerulff, R., Præst	62
Klug, N. M., Kapellan	24
Koch, C., Præst	48
Kok, J. G. E., Præst	134
Krause, C. C., Kapellan	25
Kretschmer, F., Organist	76
Kristiansen, J., Præst	160

	Side
Kroman, K. R., Organist	149
Krossing, N. M., Kantor	72
Kruel, P., Kateket	36
Laane, A. J., Klokker og Ringer	70
Lohmann, G. M., Kapellan	25
Lorenz, J. H., Organist	53
Lund, C. P., Asylmoder	85
Lund, O., Kantor og Skolemester	39
Lütken, W. F., Præst	135
Mandal, J., kst. Præst	37
Mejer, G. B., kst. Kapellan	25
Meyer, M., Organist	22
Nielsen, (Uoff.), Fyrbøder, Kirkebetjent eller Bud og Ringer ...	143
Nissen, N., Kantor	69
Olthaver, Fyrbøder, Kirkebetjent eller Bud og Ringer	90
Petersen, J. H., Præst	82
Petersen, S., Klokker	28
Plato, H., Klokker	46
Pontoppidan, D. H., Præst	36
Poulsen, V., kst. Organist	149
Priest, C. M. J., Præst	37
Prødel, C. A. F., Fyrbøder, Kirkebetjent eller Bud og Ringer ..	143
Raben, N., Præst	48
Rasmussen, P. C., Graver	158
Rehling, S., Sognepræst	159
Reimer, E. J. C., kst. Vicekantor	149
Richard, L. A., Kantor, Klokker og Skolemester	46
Røbel, J. G., Kapellan	25
Schilleret, I., Organist	22
Storm, A. V., Sognepræst	140
Svendsen, (Bøssebærer), Klokker og Ringer	75
Svendsen, A. E., Bælgetræder	145
Svendsen, P. V. F., Kantor og Klokker	143
Teilgaard, C. L., Fyrbøder, Kirkebetjent eller Bud, Ringer og Vicekantor	143
Thielo, C. A., Organist og Ringer	41
Thomsen, A., Kordegn	158
Weise, S. S., Organist	45
Wickmann, J. G., Kantor, Organist, Ringer og Skolemester ...	28
Wolf, N. G., Præst	63
Wæver, C., Præst	56
Zink, J. G. C., Kantor, Klokker og Ringer	70
Øllgaard, N. E., Præst	60
Østrup, N. C., Præst	61